

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ”

І. Я. ЛЕПЕШАЎ

У фразеалагічную скарбонку

Даведнік

Гродна 2004

УДК 808.26
ББК 81.411.2
Λ48

Рэцэнзенты: загадчык кафедры беларускай мовы Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А.Куляшова прафесар, доктар філалагічных навук В.І.Рагаўцоў;

дацэнт кафедры беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, кандыдат філалагічных навук М.А.Даніловіч.

Лепешаў І.Я.

У фразеалагічную скарбонку: Даведнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2004. – с.

ISBN 985-417-

Апісваюцца каля 600 фразеалагізмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, якія па розных прычынах не трапілі ў двухтомны “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы” (Мінск: БелЭН, 1993) і дагэтуль не характарызаваліся ў існуючых акадэмічных і іншых слоўніках. У многіх выпадках гэта выразы, што ўзніклі зусім нядаўна. Асобна даюцца дадатковыя значэнні і варыянты раней апісаных фразеалагізмаў і іншыя ўдакладненні ў ФСБМ.

УДК
808.26
ББК
81.411.2

ISBN 985-417-

© Лепешаў І.Я., 2004

ПРАДМОВА

У 1993 г. у выдавецтве “Беларуская Энцыклапедыя” вышаў у свет падрыхтаваны мною двухтомны “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы”. Яго тыраж — 15 000 экзэмпляраў (у сённяшніх умовах гэта лічба здаецца неверагоднай, фантастычнай). У слоўніку паддзена 5 755 фразеалагізмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Кожны з іх атрымаў трохбаковую (семантычную, граматычную і стылістычную) характарыстыку. Неад’емным кампанентам слоўнікавага артыкула выступае ілюстрацыйны матэрыял — прыклады-цытаты. Яны з’яўляюцца дадатковым сродкам семантычнай інфармацыі пра фразеалагізм, садзейнічаюць асэнсаванню фразеалагічнага значэння, пераконваюць у сапраўдным існаванні ў пэўным выразе таго ці іншага значэння або значэнняў, сфармуляваных у дэфініцыях, паказваюць тыповыя сінтаксічныя сувязі фразеалагізма са словамі, даюць поўнае ўяўленне пра нарматыўнае функцыянаванне фразеалагізма ў маўленні, пацвярджаюць пададзеныя напачатку звесткі семантычнага, граматычнага і стылістычнага плана.

Як сказана ў прадмове да слоўніка, ён — першая спроба стварыць даведнік, у якім выяўлена і па магчымасці поўна апісана наша фразеалогія ў яе сучасным стане.

У друку ж даволі часта сустракаюцца нічым не пацверджаныя звесткі пра колькасць фразеалагізмаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Напрыклад, адзін аўтар піша, што “ў беларускай мове налічваецца дзесяткі тысяч фразеалагізмаў”¹; другі сцвярджае: “фразеалагічны склад беларускай мовы — некалькі дзесяткаў тысяч адзінак”². Яшчэ адзін аўтар лічыць, што беларуская фразеалогія “недастаткова распрацаваная” і што “ў самым вялікім на сённяшні дзень двухтомным “Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы” І.Лепшава толькі 6 000 адзінак”. Падзеі і супастаўленне: “Англо-русский фразеологический словарь” А.Куніна змяшчае 20 000 адзінак”³.

Тут усё залежыць ад таго, што о разумець пад фразеалагізмамі. Як пісаў Ф.Янкоўскі, уключэнне ў фразеалогію выразаў тыпу “смах бярэ, дамашняе заданне, працоўныя поспехі, глыбей узарэш — болей збярэш вядзе амаль да “бязмежнасці” фразеалогіі”⁴. А што да англа-

¹ Красней В.П. Лексікалогія і фразеалогія беларускай мовы. — Мінск, 1982. — С. 132.

² Аксамітаў А.С. Зашыфравана ў выслоўях // Наша слова. — 1994. — № 13.

³ Шальманова К. Пра некаторыя разьходжанні ў фразеалагічных мікрасістэмах // Роднае слова. — 2000. — № 12. — С.39.

⁴ Янкоўскі Ф.М. Беларуская фразеалогія. — Мінск, 1981. — С. 26.

рускага фразеалагічнага слоўніка, дык, па-першае, у яго ўвайшлі не толькі зрашчэнні і адзінаствы, якія разам са словамі выступаюць будаўнічым матэрыялам для сказаў, але і “камунікатыўныя адзінкі — прыказкі і прымаўкі”. Па-другое, не варта, напэўна, забываць і пра такія істотны фактар: у самым вялікім нашым “Слоўніку беларускай мовы” (1987) 118 тысяч слоў, а найвялікшы ў свеце лексикон — англійскі “Вялікі Оксфардскі слоўнік” — налічвае 600 тысяч слоў.

У прадмове да 1-га тома ТСБМ (с. 13) гаворыцца, што фразеалагізмы “складаюцца з двух тыпаў адзінак: тэрміналагічных спалучэнняў і ўласна фразеалагізмаў” і што першыя (напрыклад, *вуглякіслы газ, лімонная кіслата*) змяшчаюцца ў канцы слоўнікавага артыкула асобным абзацам за знакам **о** (кружок), а другія (“ўласна фразеалагізмы”) падаюцца таксама асобным абзацам за ромбавым знакам (**◊**). Тут, напрыклад, у слоўнікавы артыкул **воўчы** (с. 508) за знак ромба трапілі: *воўчы апетыт, воўчы білет, воўчыя грыбы, воўчыя ягады, воўчая яма*. Ніводнае з гэтых словазлучэнняў ніяк нельга назваць ні проста “фразеалагізмам”, ні “ўласна фразеалагізмам”, бо, паводле гэтага ж слоўніка, *воўчы апетыт* — гэта ‘вельмі вялікі, нястрымны апетыт’, *воўчы білет* — ‘дакумент пра палітычную ненадзейнасць’, *воўчыя грыбы* — ‘агульная назва неядомых грыбоў’, *воўчыя ягады* — ‘чырвоныя або чорныя ягады ядавітых лясных раслін’, *воўчая яма* — ‘глыбокая яма з прыманкай для лоўлі ваўкоў’.

Звернемся яшчэ да двух даведнікаў: “Фразеалагічнага слоўніка мовы твораў Я. Коласа” (Мінск, 1993) і “Беларуска-польскага фразеалагічнага слоўніка” (Warszawa, 2000). У абодвух даведніках так званыя фразеалагічныя злучэнні, а таксама прыказкі і крылатыя выразы ды шмат які іншы нефразеалагічны матэрыял аказваюцца не за мяжой фразеалогіі, а ўключаюцца ў слоўнікі. Вось некалькі прыкладаў: *насуціць бровы, цялячае захапленне, бярэ злосць, у ціхай вадзе чэрці водзяцца, як бугай на прадвесні, такае карону залатую, двуногі звер; адклад не ідзе ў лад, жывая вага, забойная вага, абвешчаць вайну, насценная газета, адкрытае галасаванне, ганаровая грамата, будзь гатоў! і г.д.* У другім з гэтых даведнікаў пад “апорным кампанентам” сонца змешчана 7 адзінак, 4 з іх — прыказкі: *Загляне сонца і ў наша аконца; Пакуль сонца ўзыйдзе, раса вочы выесць; Няма нічога новага пад сонцам (месяцам); І на сонцы ёсць плямы.*

У такім выпадку фразеалогію ператвараюць у звалачны пункт.

Яшчэ адзін прыклад — з рускай фразеаграфіі. Выдадзены ў 1967 г. і пасля тройчы перавыдадзены “Фразеалагічны слоўнік рускай мовы” (пад рэд. А.І. Малаткова) апісвае крыху больш за 4 000

фразеалагізмаў. А ў 1995 г. А.І. Фёдараў (адзін з чатырох складальнікаў папярэдняга даведніка) апублікаваў у Новасібірску двухтомны “Фразеалагічны слоўнік рускай літаратурнай мовы”. Тут ужо, як сказана ў анатацыі, “больш за 12 000 фразеалагічных адзінак”. Аднак сюды ўключаны не толькі, як называе аўтар, “ідэёмы”, але і “фразеалагічныя спалучэнні”, а “таксама іншыя ўстойлівыя словазлучэнні, семантыка якіх мае патрэбу ў вытлумачэнні”. Калі ў першым слоўніку не было ніводнага выразу з кампанентам *ангел*, то ў другім іх аж 8: *ангел без крыльшак, ангел во плоти, ангел души моей, ангел непорочный, ангел-хранитель, падашый ангел, тихий ангел пролетел*. У першым даведніку змяшчаліся пад граматычна галоўным кампанентам *дом* 4 адзінкі, у другім — іх 24, у тым ліку, напрыклад, такія: *воспитательный дом, дом свиданий, инвалидный дом, картёжный дом, сиротский дом* і г.д. Цяжка знайсці што-небудзь фразеалагічнае ў гэтых словазлучэннях.

Адзін з рэцэнзентаў майго ФСБМ папракае складальніка за тое, што ён не ўключыў у даведнік “шырока ўжываемыя ў сучаснай беларускай агульнанароднай гутарковай мове фразеалагізмы”⁵. Называюцца і больш як 50 такіх “няўключаных” выказаў: *ад зубоў адскокваць, ані баліць ані свярбіць, доўбняй не забеш, на возе і пад возам, ні ў плот ні ў гарод, ні ў пень ні ў калоду, пень маляваны* і г.д. Але ўсе гэтыя і іншыя прыклады ўзяты рэцэнзентам з майго дыферэнцыяльнага слоўніка “3 народнай фразеалогіі” (Мінск, 1991), дзе падаюцца выразы, якія не апісваліся ні ў нарматыўных слоўніках беларускай літаратурнай мовы, ні ў даведніках беларускай дыялектнай фразеалогіі і, такім чынам, належаць да фразеалагічнай нерушы. Яны не могуць быць уключаны ў фразеалагічны слоўнік **літаратурнай** мовы да таго часу, пакуль не паявяцца хоць адзінкавыя пацвярджэнні іх ужывання ў мастацкіх, публіцыстычных і іншых беларускіх тэкстах.

Амаль аналагічны папрок знаходзім і ў яшчэ адной рэцэнзії на ФСБМ, змешчанай у часопісе “Польмя” (1995, № 2). Яе аўтар хацеў бы бачыць у двухтомніку “нямала цікавых сваіх, “незалежных” фразеалагізмаў, накішталт: *цераз казу руку падаваць, вясна вочы крадзе, аж нос упрысядкі ходзіць*”, шкадуе, што “ў слоўнік не трапіла вельмі шмат цудоўных устойлівых выказаў жывой беларускай мовы, сабраных яшчэ М.Федароўскім, І.Насовічам, Я.Станкевічам ды іншымі славутымі фалькларыстамі і мовазнаўцамі”.

⁵ Наша слова. — 1994. — № 13.

Нельга блытаць паняціі “літаратурная мова” і “нацыянальная мова” (або “жывая народная мова”). Тлумачальныя слоўнікі фразеалагізмаў (як і слоў) літаратурнай мовы складаюцца толькі на аснове фактычнага матэрыялу, сабранага пераважна з мастацкай і публіцыстычнай літаратуры. Менавіта на такой матэрыяльнай аснове і ствараўся ФСБМ. У ім выяўлена і, як ужо адзначалася вышэй, па магчымасці поўна апісана фразеалогія **літаратурнай** мовы ў яе сучасным стане. Зразумела, што фразеалагічны склад мовы ўвесь час папаўняецца. І я пастаянна пры чытанні беларускіх кніг, часопісаў, газет “паваю” за новымі выразамі. Частка іх (113) апісана ў адным з раздзелаў майго даведніка “У слоўнікавую скарбонку” (Гродна, 1999). Цяпер увазе чытача прапануюцца яшчэ больш за 590 фразеалагізмаў (разам з ранейшымі 113).

Адны з гэтых выказаў склаліся зусім нядаўна і сталі актыўна ўжывацца ў перыядычным друку і мастацкіх тэкстах: *выціраць ногі* аб каго, *галаўны боль*, *дах паехаў* у каго, *не прасыхаць*, *перакрываць кісларод каму*, *так бы мовіць*, *уставаць з каленяў*, *цягнуць коўдру на сябе і г.д.*

Другія (іх няшмат) былі і раней вядомыя ў асобных гаворках, адзначаліся ў дыялектных слоўніках ці зборніках прыказак і прымавак, а цяпер прыжываюцца на старонках мастацкай і публіцыстычнай літаратуры: *аж адскокве ад зубой* у каго, *зайцы поле гнояць* у каго, каму, *з пекла родам*, *ні ачарніць ні абяліць* і інш.

Трэція — існавалі ў літаратурнай мове, відаць, і раней, але па розных прычынах не трапілі ў ФСБМ, пераважна таму, што не было пацвярджальных, апраўдальных цытат пра жыццё гэтых выказаў у маўленні.

Будова слоўнікавага артыкула такая самая, як і ў ФСБМ, толькі ў нешматлікіх выпадках (у канцы слоўнікавага артыкула) скарочана паказваюцца (у квадратных дужках) крыніцы, дзе ўжо фіксаваўся пэўны выраз, або супастаўленні-параўнанні. Вось спіс гэтых скарачэнняў:

Даніловіч — Даніловіч М.А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны. — Мінск, 2000.

Лепешай — Лепешай І.Я. З народнай фразеалогіі: Дыферэнц. слоўнік. — Мінск, 1991.

Мяцельская — Мяцельская Е.С., Камароўскі Я.М. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі. — Мінск, 1972.

Насовіч — Носович И.И. Словарь белорусских пословиц. — СПб., 1874.

Прыказкі — Прыказкі і прымаўкі. Кн. 1-2 / Склад. М.Грынблат. — Мінск, 1976.

Раманай — *Романов Е.* Белорусский сборник. Т. 1. Вып. 1-2. — Киев, 1886.

Федароўскі — *Federowski M.* Lud bialoruski na Rusi Litewskiej. Т. 4. — Warszawa, 1935.

Юрчанка — *Юрчанка Г.Ф.* І коціцца і валіцца. — Мінск, 1972; І сячэ і паліць. — Мн., 1974; Слова за слова. — Мінск, 1977.

Янкоўскі — *Янкоўскі Ф.* Беларуская фразеалогія: Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне. — Мінск, 1968.

Аднак перш чым змяшчаць слоўнікавыя артыкулы са згаданымі фразеалагізмамі, варта падаць некаторыя ўдакладненні да выразаў, раней апісаных у ФСБМ.

Дадатковыя значэнні фразеалагізмаў

Некаторыя фразеалагізмы, апісанія ў ФСБМ як адназначныя, маюць, як паказвае маўленчая практыка, не адно, а два значэнні. Так, фразеалагізму *душа ў душу*, апрача апісанага прыслоўна-акалічнаснага значэння ‘вельмі дружна, у поўнай згодзе (жыць, пра-жыць)’, уласціва прыметнікавае значэнне ‘вельмі дружны’. *Ні божа мой* мае яшчэ і значэнне ‘ні пры якіх умовах, абставінах’. У асобных выразах, пададзеных у ФСБМ з двума значэннямі, выяўляецца і трэцяе значэнне. Напрыклад, першае (абсалютыўнае) значэнне фразеалагізма *на праву* — ‘законна, з поўнай падставы (лічыцца, называць, прызнаваць, рабіць і інш.)’; другое (*на праву* каго) — канструктыўна абмежаванае ‘у якасці каго-ці на становішчы каго-н.’; трэцяе (не апісанае ў слоўніку) рэалізуецца ў канструкцыі “*на праву* чаго” — ‘на падставе чаго-н., абапіраючыся на што-н.’. Трэцяе (не паказанае ў слоўніку) значэнне фразеалагізма *да апошняга* — ‘абсалютна (усе)’.

Вось гэтыя і іншыя фразеалагізмы (лічба пасля загаловачнага выразу паказвае парадкавы нумар дадатковага значэння).

Ад бога. 2. Азн. і вык. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Выключна здольны, таленавіты. *Юзэф Пучынскі* — мастак, што называецца, **ад бога**. Якое ўжо дзесяцігоддзе не стамляецца ён здзіўляцца жыццю, красе ягонай і не перастае здзіўляць гледачоў, прыхільнікаў свайго мастакоўскага таленту творамі, у якіх люструецца свет чалавечай душы (Р.Барадулін). Пра Жору можна многа чаго раскадваць. Гэта быў артыст, **ад бога** артыст

(І.Новікаў). *Начальнік плаўкі Астапенка, калі ў яго пытаюць пра Бялко і Шышко, усміхаецца: — Сталявары ад бога* (ЛіМ. 6.06.1975).

Адкідваць (адкінуць) хвост. 4. *Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Хварэць, ляжаць хворым. Работы з яе, як з мятлы лісця, троху папоркалася ў гародзе і хвост адкінула* (Р.Барадулін). [Гэта значэнне, сярод іншых, фіксуецца і ў Даніловіча, с. 17.]

Усе да апошняга. 3. *Акал. Разм. (Усе) без выключэння, поўнасю; абсалютна (усе). Сін.: ад мала да вяліка; ад малога да вялікага; усе да аднаго; усе да душы; як адзін (у 1 знач.); як адзін чалавек. Пасля вайны вялікае мы школы паканчалі заўзята і, усе да апошняга, дарослымі ўраз зрабіліся* (С.Яновіч). *Мілаш ведае, што гэта не пачуты дзе трэба піск. Няхай. Найгорш, калі ўсе да апошняга маўчаць* (Крыніца. 1997. № 7).

Дзевяты вал. [Апрача пададзеных у ФСБМ двух значэнняў гэтага фразеалагізма, варта вылучаць яшчэ адно – зыходнае, якое традыцыйна лічаць тэрміналагічным, аднак гэта звычайнае фразеалагічнае значэнне, не звязанае са значэннямі кампанентаў.] **1.** *Функц. не зам. У ролі розн. чл. ск. Самая моцная і небяспечная хваля ў часе марской буры. Гаварыў Асілак брату: – Глянь, дзе хвалі пеніць шторм, ці то грывай вал дзевяты, ці то зломаным крылом птушка, тонучы, махае?* (М.Танк). *З'езд пісьменнікаў – сур'ёзны экзаме́н для кожнага з нас. Давайце ж не ператворым яго ў мора з дзевятым валам, у балаган, у смешкі і жартачкі* (У.Ліпскі). *Быццам дзевятым валам паднятыя, каціліся яны [бежанцы] на ўсход, у глыбіню Расіі, да нейкага новага, нябачнага ў тумане берага, які павінен зрабіцца іх часовым прыстанішчам* (У.Гніламёдаў). *Хоць і не такія марскія гайданкі перажыў мічман Доўбік, але жончын “шторм” гразнейшы за дзевяты вал* (М.Гроднеў).

Душа ў душу. 2. *Вык. і азн. Разм. Вельмі дружны з кім-н. Была ў яго [Кузьмы] недзе за Нясвіжам гаспадарка невялікая, жыў на ёй брат яго малодшы; а з братам ён заўсёды быў душа ў душу* (К.Чорны). *Лінія іх сумеснага жыцця душа ў душу была перапынена* (В.Казько).

Між (паміж) молатам і кавадлам. 2. *Азн. Функц. не зам. Цяжкае, небяспечнае з абодвух бакоў (становішча). Усё тое, што нярэдка здаралася ў нашай гісторыі, значна ўскладнялася становішчам між молатам і кавадлам* (В.Быкаў).

На сямі вятрах. Разм. 2. *Акал. і вык. На адкрытай, нічым не заслоненай мясцовасці (быць, знаходзіцца і пад.). Твой Баку на сямі вятрах, а на дні сем пагод на хвіліну* (Р.Барадулін). *Ціхі домик на сямі вятрах, засаўка пісклявая ў дзвях* (К.Камейша). *Астыглы на сямі*

вятрах барак – калоціць сцены кашаль перуновы (Маладосць. 1981. № 11).

3. Акал. Па (у) нічым не заслоненай прасторы (ляцець, імчацца, плывёць і пад.). Плывём мы **на сямі вятрах**, пад вастразонны гоман косаў (Г.Пашкоў). Імчыць дарога, пыл завейкай круціцца, ляціць аўтобус **на сямі вятрах** (І.Летка).

На ўвесь рот. 3. Азн. Разм. Широкая, прыветлівая (усмешка). [Віктарава] галава ў вянку сівых распатланых валасоў... І ўсмішка **на ўвесь рот** (А.Кудравец).

Ні божа мой. 2. Акал. Разм. Ні пры якіх умовах, абставінах. **Сін.:** ні за што; ні за што на свеце; ні за якія грошы; ні ў якім разе; ніякімі сіламі. – Табе што доктар прыпісаў? – Сала нельга есці. Селядца нельга. Курыць трэба кінуць. Піць – **ні божа мой**... (У.Ліпскі).

Па праву. 3. чаго. Акал. Функц. не зам. На падставе чаго-н., абапіраючыся на што-н. **Па праву** памяці (Назва артыкула В.Быкава ў кнізе “Праўдай адзінай”). Да гэтага часу, мой братка, ты валодаў мною **па праву** ітывка і нагайкі... (Я.Лёсік). Я гэтыя словы **па праву** сілы кідаю пад ногі (У.Караткевіч). Русіфікацыя пад выглядам другое дзяржаўнае мовы – **па праву** двухгаловасці і надалей імперскага арла (Я.Брыль).

Плячысты на жылот. 2. Азн. Разм. Іран. Таўстапузы. Лектар гаварыў, што ўсе негры як адзін хочуць прыехаць да нас жыць, але **плячысты на жылот** крывасмокі не пускаюць іх, вось і няма прасветы ў жабрацкім жыцці (Беларуская думка. 2002. № 5).

Рукі доўгія ў каго. 3. Хто-н. валодае вялікімі магчымасцямі ўсюды дастаць, пакараць, знішчыць каго-н.; ад каго-н. нідзе не схаваешся. Часцей ужыв. як пагроза. Іван Адамавіч, цяпер вы разумеете, што вас чакае, калі дзе-небудзь каму-небудзь [раскажаце]... У нас **рукі доўгія!** Даю вам дзесяць год. Пасля можаце раскаваць, што бачылі тут і чулі (М.Кусянкоў). [Птушынскі, амаль з пагрозай:] Перадам. Усё перадам... І не ўздумай мінулае варушыць, Равенскі! У нас **рукі доўгія!** [Равенскі:] Вон! Вон адсюль! (Т.Аўласенка). А яму [бацьку] і праўда прыснілася нешта, бо падхапіўся на локці і, няцямна глядзячы перад сабой., пагугнявіў штосьці недарэчнае: “Мафія... У мафіі **рукі доўгія**...” (Польмя. 2002. № 11-12). І чым больш ляжаў, тым больш халадзела пад сэрцам. Як паглядзіць на ўсё, што здарылася, Чжан? У яго ж **доўгія рукі**, шмат памагатых, шмат вачэй... А мо ўсё-такі ўдасца ўцячы? (П.Місько).

Супраць (супроць, проціў) ліха на ўзгорачку. 2. Азн. Разм. Часцей жарт. Не надта прыдатнае, нязручнае (пра месца знаходжання каго-н.). Гандаль пайшоў вельмі жыва. Але месца для

будкі абралі не зусім добрае, як кажуць, “проціў ліха на ўзгорачку” (А.Мрый). [Параўн. у Насовіча, с. 141: проціў ліха на ўзгорачку – ‘адказваюць жартам на пытанне: дзе жыве?’].

У лоб. 3. Азн. Разм. Прамалінейны, адкрыты, бясхітрасны. Палітыка без хітравання – гэта атака **ў лоб**, Лара, гэта дарэмная трата сілы... (Р.Мурашка). Барыс, давай адразу пачнём з пытання **ў лоб**: ты задаволены тым, што табою напісана, і тым, як гэта напісанае ацэнена крытыкай і літаратурным асяроддзем? (А.Галубовіч). Схацелася цэлага верша, і, магчыма, не такога адкрытага, як кажуць, не **ў лоб**, а каб у радках чулася штосьці прытоенае, прыхаванае, але каб захліствала цалкам (Р.Баравікова).

Як рыба ў вадзе. 2. Вык. Разм. Досыць свабодны, упэўнены, натуральны. За тэхнічны бок я зусім спакойны. З ім у нас бліскуча справы ідуць; тут я **як рыба ў вадзе!** (Х.Шынклер). “Усходнікі!” Яны не ведаюць заходняй дэмакратыі і не маюць вопыту ў гэтай гульні. А ён, Абрамчык, у такіх абставінах **як рыба ў вадзе** (А.Прокша). Адчувалася, што для яе гэта было натуральнае асяроддзе: яна была ў такой кампаніі **як рыба ў вадзе** (Н.Гальпяровіч).

Варыянты некаторых фразеалагізмаў

Прыкладна для 31 працэнта фразеалагічных адзінак літаратурнай мовы характэрна варыянтнасць – здольнасць аднаго і таго ж фразеалагізма выступаць у дзвюх, а то і болей разнавіднасцях, узаемазамяняльных у любым кантэксце: чорная кошка прабегла (паміж кім) – чорны кот прабег (паміж кім). Гэта з’ява знайшла сваё адлюстраванне ў ФСБМ. Але, як аказалася, дзе-нідзе ёсць пропускі ці іншыя недакладнасці.

У выказах з кампанентамі *іграць, іграе* ёсць фанетычная варыянтнасць, не паказаная ў загалоўках артыкулаў, хоць і адлюстраваная ў прыкладах-цытатах. Такіх выказаў 8: *кроў іграе (грае), іграць (граць) у дудку* і інш. (гл. с. 462–463 у 1-м томе слоўніка). У іх галосны “і” нельга разглядаць як прыстаўны; ён, – чытаем у “Беларускай граматыцы. Ч. 1” (Мінск, 1985), – “належаць да асновы слова, і яго адсутнасць ніколі не бывае абумоўленай фанетычнымі ўмовамі” (с. 17). У фразеалагізмах жа з кампанентамі *рвацца, рваць, рве, рвецца, рвуць* (у адрозненне ад кампанента *іграць*) галосны “і” – прыстаўны, “прыгук зычнай фанемы”, ён заўсёды абумоўлены пазіцыяна: “не *рваў пупа* ніколі” (Т.Бондар), “не хацелася *пуп ірваць*” (Я.Радкевіч). У выказах з гэтымі кампанентамі няма фанетычнай варыянтнасці, яна і не паказваецца ў загалоўках слоўнікавых

артыкулаў, хоць, праўда, у асобных выпадках пры аналагічнай з’яве дапушчаны памылкі: *львіны (ільвіны) зеў, ілбом (лбом) сцяну прабіваць*.

У ФСБМ непаслядоўна паказваецца акцэнтная ці акцэнтна-фанетычная варыянтнасць у фразеалагізмах з кампанентамі *дάρма (дарма), сўпраць (супроць), бакі (бокі), доўгі (даўгі)*.

Пададзім дадаткова варыянты, выяўленыя ў некаторых фразеалагізмах.

Абыходзіць за сем вёрст каго – варыянт фразеалагізма **абыходзіць за вярсту (за сто вёрст) каго** (ФСБМ, т. 1, с. 45). *Калі б яна ў такой сям’і, як мая, расла, то, вядома ж, за сем вёрст абышла б таго Паўла* (В.Кадзетава).

Больш за тое – варыянт фразеалагізма **больш (болей) таго** (ФСБМ, т. 1, с. 114). *Гэта навука і рамяство ў свой час былі не запатрабаваны. Больш за тое, да іх ставіліся як да нечага мужыцкага і непатрэбнага, абразліва і з пагардай...* (В.Казько). *Участковы ўрач Шумілаў амаль два гады не меў заўваг па службе – да леташняга кастрычніка. Больш за тое, галоўны ўрач Сакалянскі неаднойчы карыстаўся ласкай Шумілава* (В.Якавенка). *Цяжкая знясільваючая праца аніяк не надае нашым людзям фізічнага здароўя. Больш за тое. Яна не толькі знясільвае, але і атупляе, забірае час...* (ЛіМ. 15.09.2000).

Гваздом сядзеццё у галаве каго, чыёй — варыянт фразеалагізма **сядзеццё цвіком у галаве ў каго, чыёй** (ФСБМ, т. 2, с. 425). *“А грэх мне казаць “дурацкае”, дзе толькі цёмната”, — гваздом сядзела ў галаве яго непазбытная думка* (М.Гарэцкі). *Не любіць Юзік гэтай работы. Не таму толькі, што яна вельмі цяжкая: няспорная надта. За пусцяковыя вынікі траціцца чорт што сілы і часу. Гваздом сядзіць гэтая думка ў Юзікавай галаве і яшчэ горш адбівае ахвоту ад гэтай работы* (К.Крапіва).

Напівацца (напіцца) да парасячага віску – варыянт фразеалагізма **да парасячага піску** (ФСБМ, т. 2, с. 187). *Толькі страх за ўтульнае службовае крэсла ўтрымлівае. А так кожны дзень да парасячага віску насмоктваліся б* (В.Кадзетава). *Увечары гэтага дня ён [Раман] пазычыў у Польшы бутэльку гарэлкі і ўпершыню ў жыцці напіўся да парасячага віску* (Ф.Сіўко). *Баба, расказваюць, да парасячага віску напілася і вырабляе абы-што* (Маладосць. 1999. № 9).

Дары данайскія – варыянт фразеалагізма **дарункі данайскія** (ФСБМ, т. 1, с. 322). *[Мікіта:] Добрыя людзі адчынілі склад з ёю*

[патакай] на Нізкім рынку і – бяры хто хочаш і колькі хочаш. Можаш і вы набраць... [Янка:] Дзякую за такія **дары данайскія!** (Я.Купала).

Закораткі пяты чые, у каго; пяты кароткія ў каго – варыянты фразеалагізма **кораткі пяты ў каго** (ФСБМ, т. 2, с. 246). [Янка:] З гэтага нічога не выйдзе. Бо абхапіць гэтае “далей” **закораткі** вашы **пяты** (Я.Купала). – Ты ў Даўгялы быў? – **Пяты ў яго кароткія, у твайго Даўгялы, а надзімаецца...** Бюракрат пракляты! (У.Караткевіч). Заваблівая жонка. Забязжыць наперад, як кошка, і пасмейваецца з гэтакім здэкам ды хіднасяю. Маўляў, што, даражэнькі? **Кароткія пяты?** (П.Палітыка).

Замыкацца (замкнуцца) у сваёй шкарлупіне – варыянт фразеалагізма **замыкацца (замкнуцца) у сваю ракавіну (шкарлупіну)** (ФСБМ, т. 1, с. 406). Папытай: “Ты была ў канцлагеры?” Яна спалохалася, задрыжала, сцялася і зноў хацела схавання, **замкнуцца ў сваёй шкарлупіне** (С.Законнікаў).

Засячы <сабе> на носе – варыянт фразеалагізма **зарубіць <сабе> на носе** (ФСБМ, т. 1, с. 410). – Ёсць – пяць сутак, таварыш палкоўнік! – І **засячыце на носе**, малодшы... – Ёсць – **засячы на носе!** – бадай, весела адказаў я... (І.Шамякін). “А што, нельга?” Тады Зазыба падступіўся: “**Засячы сабе на носе** – другі раз на руках палучыш!” (І.Чыгрынаў). **Засячы сабе на носе:** добрых сабак не бывае (В.Шаўчэнка).

З-пад крыса – варыянт фразеалагізма **з-пад палы** (ФСБМ, т. 2, с. 146). Сёння а ці толькі рыбу кету, можна балістычную ракету **з-пад крыса** прадаць або купіць (В.Макарэвіч).

Зух супраць мух – варыянт фразеалагізма **зух супроць мух** (ФСБМ, т. 1, с. 456). – Добра, што Міндоўга за князя ўзялі – зух! – Гэта як малады быў... А цяперака **зух супраць мух** (В.Іпатава).

І (нават) войкнуць не паспеў (-ла, -лі) — варыянт фразеалагізма **і ахнуць не паспеў (-ла, -лі)** (ФСБМ, т. 2, с. 163). Далей не толькі Чарнецкая, але і тысячы бабак **нават войкнуць не паспелі**, як з купала іхняй святыні інаверцы выдралі праваслаўны крыж, устанавілі каталіцкі... (А.Карпюк). Раптам Курыла Валун мякка абхапіў Лукерын стан і, **не паспела** яна **войкнуць**, пасадзіў, нібы пушынку, наперадзе сябе на каня (А.Дайнека).

Кідаць агонь у хату — трывальная форма фразеалагізма **падкінуць агню ў хату** (ФСБМ, т. 2, с. 120). Толькі сяголета далучыў Вітайт да Літвы вярхоўскія княствы, што на Ацэ. Дык мо апетыт і на большае мае? А мо проста палохае караля? І таму распускае плёткі, **кідае агонь у хату**. Дае падставы шляхце і прыдворным зласлівіц і ёрнічаць (А.Бутэвіч).

Ламаць хрыбет каму – трывальная форма фразеалагізма **зламаць хрыбет каму** (ФСБМ, т. 1, с. 441). Лявон Васільевіч даўно ўпэўніўся, што Рэнікаў нялёгка арэшак, а Мяжэнны біты воўк. З імі толькі спачіся. Але Данілаў не такім **хрыбты ламаў** (М.Гроднеў).

Мроя сівой кабылы – варыянт фразеалагізма **трызненне сівой кабылы** (ФСБМ, т. 2, с. 455). [Паводле плана “Барбароса”] праэнтаў восемдзесят тубыльцаў меліся ісці пад нож, астатнія ж на анямечаных слугаў – гэтая **мроя сівой кабылы** спасылалася на гістарычны вопыт Тэўтонскага Ордэна (А.Чобат).

Не нагой смаркацца – варыянт фразеалагізма **не левай нагой смаркацца** (ФСБМ, т. 2, с. 363). – І як гэты прафесар? – Грубаваты мужык, але разумны. **Не нагою смаркаецца** (У.Караткевіч). З-за рога будынка [Антось] паспеў заўважыць, што ланцуг зялёных фігурак размыкаецца налева, імкнучыся, відаць, адцясніць яго на роўны пляч былой кірмашовай плошчы. “Эге, – падумаў ён грубавата, – таксама, відаць, **не нагою смаркаецца**” (У.Караткевіч).

Нібы перакаці-поле – варыянт фразеалагізма **перакаці-поле** (ФСБМ, т. 2, с. 177). Валодзя ў іх **нібы перакаці-поле**. Дзе ўжо не пажыў толькі! Казай, што настальгію шызафрэнікі прыдумалі. Дзе добра, там і радзіма. А Веры і падумаць страшна, каб з месца зрушыцца. І маці як пакінуць? Быў бы яшчэ бацька жывы... (В.Кадзетава).

Ногі занеслі каго – трывальная форма фразеалагізма **ногі нясуць (неслі)** каго (ФСБМ, т. 2, с. 93). І невядома, як **занеслі** Берасневіча **ногі** на цвінтар царквы, што амаль над самай ракою (У.Караткевіч).

Пайсці па розум да галавы – варыянт фразеалагізма **пайсці ў галаву па розум** (ФСБМ, т. 2, с. 135). [Янка:] Устаткуецца ваш Мікітка з часам і **пойдзе па розум да галавы**. А цяпер ён жа яшчэ малады ў вас (Я.Купала). [Федароўскі, с. 264: пайсці па розум да галавы.]

Пракаўтнуў язык – варыянт фразеалагізма **як (быццам) язык праглынуў (пракаўтнуў)**. Расказаў Сідоркін дзеду пра свае нягоды, і зноў стары **пракаўтнуў язык** на суткі (В.Прайдзін).

Пры цару гароху калі (як) людзей было троху – варыянт фразеалагізма **пры цару гароху** (ФСБМ, т. 2, с. 538). І ўспамінаюць часы **пры цару Гароху, калі людзей было троху**, калі ішлі скураныя рублі і драўляныя капавікі (Р.Барадулін). [Лепешай, с. 60: пры цару гароху як людзей было троху; Раманай, № 501: при царе Горохе, як было людей трохи.]

Пяты кароткія ў каго. Гл. **закороткі пяты чые, у каго**.

Свяціць голым задам – варыянт фразеалагізма **свяціць голым целам (пузам)** (ФСБМ, т. 2, с. 328). *Вот ты, Пятро, дзень і ноч ірвеш, баб сваіх пазаганяў, а як жывеш? Свеціш голым задам, як і я. Тыя самыя пасталы носіш. Што ты добрае бачыш?* (І.Навуменка). Яму не толькі гамаць, але і апранацца ў нешта патрэбна, каб не **свяціць голым задам** (І.Чыгрынаў). Мы, бабы з вёскі, хадзілі пасля вайны пехатой аж у Мінск. Насілі на камароўку табаку: бесарабку і мультанку – мяняць на адзежу... І даходзілі, і прыносілі хоць што, каб і самому, і дзецям **голым задам не свяціць** (І.Пташнікаў).

Трасца гоніць (прыгнала) каго – варыянт фразеалагізма **трасца нясе (прынесла)** каго (ФСБМ, т. 2, с. 451). Усе адказы – нервова-адрывістыя. Маўляў, чаго цябе **трасца прыгнала** сюды? (П.Місько).

Укладаць (укладваць, укласці) у вушы каму, чые, што – варыянт фразеалагізма **ўводзіць (увесці) у вушы каму што** (ФСБМ, т. 2, с. 476). *Што ж, можа, мне хаця ў апошні раз дадзена будзе ўкласці ў чые-небудзь вушы хаця кавалачак праўды* (У.Караткевіч). Хто ж пачаў **укладаць** нам **у вушы** міф пра “недаробленасць” нашай нацыі? (А.Астраўцоў). [Міндоўту] гэта **ўкладвалі ў вушы** князь Ізяслаў і ён, Усяслаў (Г.Далідовіч).

Уссесці на свайго канька – варыянт фразеалагізма **садзіцца (сесці) на свайго <любімага, улюбёнага> канька** (ФСБМ, т. 2, с. 304). “Паліцік” Аляксей **уссеў на свайго канька**: абураецца саюзнікамі, якія так лёгенька дайшлі амаль да Берліна... (П.Місько).

Што сліна да губы прынясе (прынесла) – варыянт фразеалагізма **што сліна на язык прынясе (прынесла)** (ФСБМ, т. 2, с. 354). – *За [вершаваны] радок – два рублі!.. Дык гэта ж можна сотню рублёў выгнаць – пішы сабе ды пішы... Гэта ж не дровы пілаваць... – Пішы што сліна да губы прынясе, а хто цябе тады надрукуе? – усклікнула абураная Антаніна. – Як ты любіш чужыя грошы падлічваць! І не сорамна табе* (У.Дамашэвіч). [Лепешаў, с. 81: *што сліна да губы (губ, губоў) прынясе (прынесла)*]. Выраз ужываўся і ў старажытнай беларускай літаратуры, напрыклад у палемічным помніку “Антиризись...” (1599): *И тамъ же далей лжитъ, соромотитъ, владыковъ, што ядовита слина до губы прынесла, запаметавши своее обетницы, же ни кому лаяти не мель.*]

Які чорт нясе каго куды – трывальная форма фразеалагізма **які чорт занёс (прынёс) каго куды** (ФСБМ, т. 2, с. 564). *Вось ты – аграрый. Дык хачу спытацца: які ў парламент чорт нясе? Як зможаш ты ў законах разабрацца, не разабраўшыся ў жыцц і айсе?* (М.Мірановіч).

Як на нажах – варыянт фразеалагізма **на нажах** (ФСБМ, т. 2, с. 69). *Мо так думаю толькі я, а ты інакш? І з-за гэтага мы як на нажах?* (І.Капыловіч).

Іншыя ўдакладненні ў ФСБМ

Пасля выхаду ФСБМ у свет (1993) я сотні разоў звяртаўся да яго і знаходзіў раней не ўбачаныя промахі. На некаторыя недакладнасці паказвалі калегі-фразеалагі, асобныя настаўнікі, студэнты і аспіранты. Думаецца, што ў далейшым пры карыстанні слоўнікам варта ўлічваць гэтыя промахі.

1. У ФСБМ асобна, у двух слоўнікавых артыкулах апісваюцца *бог накрыўдзіў* (каго чым) і *бог не накрыўдзіў* (каго чым). Але гэта не два фразеалагізмы, а адзін, ён можа ўжывацца як з часціцай *не*, якая пры гэтым выконвае функцыю адмаўлення, так і без *не*. Ён найчасцей выкарыстоўваецца з адмоўем *не*, таму ў такой канструкцыі яго і трэба было даваць у загаловку слоўнікавага артыкула, а пасля, у тым жа артыкуле, змяшчаць і другую, сцвярджальную канструкцыю (без *не*) з паметай “з супрацьлеглым значэннем”. Гэтак у ФСБМ падаецца шэраг выразаў, напрыклад: *у цемя не біты* (у загаловку) — *у цемя біты* (у сярэдзіне артыкула).

2. У слоўніку адлюстраваны сінанімічныя сувязі паміж фразеалагізмамі. У сінанімічны рад *ледзь душа ў целе* (у каго) — *у чым толькі душа трымаецца* (у каго) варта ўключаць і яшчэ адзін выраз — *хоць у дамавіну кладзі* (каго). Усе яны вельмі блізкія ў сэнсавых адносінах і амаль ва ўсіх выпадках узаемазамяняльныя.

У 2-м томе ФСБМ (с. 321) адзін слоўнікавы артыкул даецца ў такім загаловачным афармленні: **свет пераварочваецца <у вачах> каму <чыіх>**. Аднак гэта не адзін фразеалагізм з канструктыўна-колькаснай варыянтнасцю (з факультатыўнымі кампанентамі *ў вачах*), а два фразеалагічныя сінонімы, якія, па-першае, адрозніваюцца сваімі спалучальнымі магчымасцямі. Абодва яны маюць канструктыўна абмежаванае значэнне, патрабуюць інфарматыўнай падтрымкі з боку залежнага ад іх слова, але ў першага (*свет пераварочваецца*) — гэта канструкцыя “фразеалагізм + каму”, а ў другога (*свет пераварочваецца ў вачах*) — “фразеалагізм + чыіх”. Па-другое, як вынік першага адрознення, гэтыя фразеалагізмы не паддаюцца ўзаемазамяняльнасці, пры спробе замены аднаго другім патрабуецца абавязковая перабудова сказа. Напрыклад: “Пальчык працягнуў руку, каб схопіцца за суседава плячо і ўстаяць на нагах, але *свет перавярнуўся ў яго вачах...*” (У.Дамашэвіч). Гэтак жа сама павінны апісвацца (не як

варыянты, а як сінонімы) і такія фразеалагізмы: *кроў гарыць* (у каго) — *кроў гарыць у жылах* (чыіх); *ледзяніць кроў* (каго) — *ледзяніць кроў у жылах* (чыіх).

Яшчэ адзін слоўнікавы артыкул (т. 2, с. 62): *наводзіць цень на пляцень* (на светлы дзень). І тут не варыянтнасць, а сінанімія. Кожны з фразеалагізмаў адрозніваецца сваім этымалагічным вобразам.

3. У некалькіх выпадках, наадварот, маем справу не з сінонімамі, а з варыянтамі. Наступныя варыянтныя пары трэба лічыць марфалагічнымі разнавіднасцямі аднаго і таго ж выразу, якія адрозніваюцца склонавай або прыназоўнікава-склонавай формай кампанента: *носам у нос* — *нос у нос*; *тварам у твар* — *твар у твар*; *не палахлівага дзесятка* — *не з палахлівага дзесятка*; *бачыць на тры сажні пад зямлёй* — *бачыць на тры сажні ў зямлю*; *за дрэвамі не бачыць лесу* — *з-за дрэў не бачыць лесу*. Варыянтамі трэба лічыць адкуль *вецер дзьме* і *куды вецер дзьме* (ужываюцца пры аднолькавых дзеясловах-суправаджальніках *ведаць*, *разумець* і пад.).

4. На с. 83 у 2-м томе слоўніка ёсць артыкул: *наша* (ваша, маё, тваё, яго, іх, чыя, чыё) *бярэ* (узяло, возьме). Але тут толькі чыя *бярэ*, чыё *бярэ* — варыянты, узаемазамяняльныя ў любым кантэксце. Усе астатнія — не варыянты і не сінонімы, а шэсць самастойных фразеалагізмаў. Кожны з іх сэнсава адрозніваецца ад іншага. *Наша бярэ* — гэта ‘мы перамагаем’; *ваша бярэ* — ‘вы перамагаеце’; *маё бярэ* — ‘я перамагаю’; *тваё бярэ* — ‘ты перамагаеш’; *яго бярэ* — ‘ён перамагае’; *іх бярэ* — ‘яны перамагаюць’. Напрыклад: “—Я вельмі рада. — Чаго? — Што *наша ўзяло*. — *Наша ўзяло*, а *тваё-то яшчэ невядома*. — *Калі наша, то і маё*” (К.Крапіва); “—Давай на заклад, што *маё возьме*. — Не, пабачыш, *наша возьме*. — Што ж? *Ваша ўзяло*? Нікуды не дзенешся!” (Ф.Янкоўскі).

5. Каля 7 % фразеалагізмаў, змешчаных у ФСБМ, ахоплена антанімічнымі адносінамі. І гэта пазначаецца ў слоўніку. Да іх варта дадаць і такія выразы з супрацьлеглым значэннем і аднатыпнай спадучальнасцю: *з аганьком* — *цераз пень калоду* (у 1 знач.); *ад калыскі* — *да магілы*. Ужываючыся ў сказе, яны часам супрацьпастаўляюцца: “Ад калыскі да магілы выпіскалі сокі...” (К.Крапіва). Антанімічнымі трэба лічыць і фразеалагізмы *лёд крануўся* – *кропка пастаўлена*.

6. Застаецца адкрытым пытанне, як падаваць у слоўніку дзеяслоўныя фразеалагізмы, у якіх стрыжнёвы кампанент-дзеяслоў мае суадносныя пары незакончанага і закончанага трывання: *рабіць з мухі слана* — *зрабіць з мухі слана*. У адных слоўніках абедзве трывальныя формы прыводзяцца (праз кропку) у загалоўку артыкула:

Рабіць з мухі слана. Зрабіць з мухі слана. У другіх — пасля дзеяслоўнага кампанента даецца ў круглых дужках форма закончанага трывання: *Рабіць (зрабіць) з мухі слана.* Сэнс фразеалагізма ў абодвух выпадках тлумачыцца па дзеяслоўнай форме незакончанага трывання: ‘беспадстаўна перабольшваць што-небудзь’. У ФСБМ падаюцца ў дужках і варыянты фразеалагізма, таму калі дзеяслоўнаму фразеалагізму ўласціва лексічная варыянтнасць, а яго граматычна галоўны кампанент здольны ўжывацца ў незакончаным і закончаным трыванні, то ў загаловку трывальныя формы аддзяляюцца адна ад другой кропкай з коскай: *Выходзіць (вылазіць) наверх; выйісці (вылезці) наверх.*

У тлумачальных жа даведніках слоў абедзве трывальныя формы займаюць сваё алфавітнае месца ў слоўніку. Звычайна апісваецца дзеяслоў у форме закончанага трывання (напрыклад, *звязаць*), а ў адпаведным іншым месцы слоўніка даецца суадносны дзеяслоў незакончанага трывання, напрыклад: *Звязаць... незак. да звязаць* (у 1-8 і 10 знач.).

Думаецца, і ў фразеалагічных слоўніках абедзве трывальныя формы павінны змяшчацца на сваіх алфавітных месцах, а распацоўку фразеалагізма трэба даваць у адным слоўнікавым артыкуле: спачатку апісваецца загаловачны выраз у форме незакончанага трывання (з паметай “незак.”), а пасля (у сярэдзіне артыкула) прыводзіцца гэты ж выраз у форме закончанага трывання — без тлумачэння, але з паметай “зак.” і адпаведным ілюстрацыйным матэрыялам.

Як вядома, далёка не ўсе дзеясловы маюць суадносную трывальную пару. Параўн., напрыклад, *ісці і пайсці*. У ТСБМ (т. 2, с. 562–564) апісваецца дзеяслоў незакончанага трывання *ісці* (ён мае найбольшую колькасць значэнняў сярод слоў беларускай мовы: 28 значэнняў і 35 адценняў). Дзеяслоў *пайсці* (т. 3, с. 605–606) апісаны так: “**1.** *Зак. да ісці* (у 2, 3, 7, 16, 24, 25 знач.). **2.** *Пачаць ісці* (у 1, 4, 5, 8, 15, 26 і 27 знач.)... **3.** *Пачаць расці, вырастаць...* **4.** *з інф. незак. Пачаць рабіць што-н.*”.

Часам у ФСБМ, як, дарэчы, і ў рускіх і ўкраінскіх фразеалагічных слоўніках, сустракаюцца недакладнасці пры падачы трывальных пар. Так, паміж *вадзіць за нос і павадзіць за нос* няма трывальнай суадноснасці, як няма яе і паміж дзеясловамі *вадзіць і павадзіць*. *Павадзіць за нос* — гэта самастойны выраз са значэннем мнагакратнасці, ён мае ў сваёй сэнсавай структуры семы ‘нейкі час, звычайна працяглы’ і ‘неаднаразова’: “Павадзіла партызанка тых фашыстаў за насы” (П.Панчанка).

Нельга таксама лічыць трывальнымі формамі аднаго фразеалагізма выразы *біць крыніцай* і *забіць крыніцай*, бо другі з іх паказвае не на завяршэнне дзеяння, а на пачатак, мае адценне пачынальнасці: “Забіла крыніцай культурнае жыццё” (Р.Шкраба). Загаловак аднаго слоўнікавага артыкула ў ФСБМ (т. 1, с. 269) мае такі выгляд: *глытаць (глынуць, паглытаць) сліну*. Але тут таксама не варыянтны рад і не трывальныя суадносіны, а тры выразы. Другі з іх (*глынуць сліну*) мае адценне аднакратнасці, а трэці (*паглытаць сліну*) — мнагакратнасці. Кожны з гэтых выказаў варта апісваць у асобных слоўнікавых артыкулах. Параўн., напрыклад, як падаюцца ў ФСБМ выразы *гуляць у майчанку* (т. 1, с. 298), *заліваць вочы* (т. 1, с. 402), *каціць бочку* (т. 1, с. 500) і, адпаведна ў гэта й маёй кнізе, не супрацьпастаўленыя па трыванні фразеалагізмы *пагуляць у майчанку*, *пазаліваць вочы*, *пакаціць бочку*.

Як відаць са сказанага, у некаторых выпадках, параўнальна нешматлікіх, словаўтваральныя афіксы, асабліва прастаўкі *па-*, *за-*, не страчваюць свайго рэальнага значэння, утвараюць, у адносінах да зыходнай формы, фразеалагічныя дэрываты, якія павінны апісвацца ў слоўніках на сваіх алфавітных месцах.

Цяпер у гэтым даведніку ўлічаны згаданы словаўтваральны фактар асобных марфем дзеяслоўнага кампанента і выпраўлены, відаць, усе ранейшыя недакладнасці ў падачы трывальных пар. Сюды ўключаны і апісаны наступныя дзеяслоўныя фразеалагічныя адзінкі вытворнага характару, а таксама некалькі несудадносных фразеалагізмаў з дзеяслоўным кампанентам у іх складзе (*галава закружылася ў каго, душа заныла чыя, каго, у каго, закруцілася ў галаве ў каго і інш.*): *бакі пападраываць, ваўком завьць, выпіць горкую чашу да дна, вярхом паехаць на кім, глынуць сліну, забіць крыніцай, забіць трывогу, забіць у званы не паглядзеішы ў свяціцы, завесці сваю катрынку, завіляць хвостом, задраць нос, зазваніць ва ўсе званы, зайграць у адну дудку з кім, зайграць у дудку чыю, каго, закапыліць нос, запець лазара, запець рэпку, запудрыць мазгі каму, заскакаць пад дудку чыю, каго, застукаць ва ўсе дзверы, захварэць на пана, згуляць у паддаўкі, навастрыць вушы, наламаць дроў, наплесці кашалёў каму, пра каго, наставіць вушы, натапырыць вушы, паабіваць парогі чые, каму, каго, чаго, навадзіць за нос каго, навесці рэй, павылятаць з гнязда чыйго, паглытаць сліну, пагрэць лоб, пагуляць у ката і мышку, пагуляць у майчанку, пазаліваць вочы, пайграць на нервах <чыіх, каму>, пайсці ва-банк, пайсці па крывой сцежцы, пайсці наперадзе прагрэсу, пайсці рукой, пайсці ўгору, пайсці ў людзі, пайсці ў рожкі з кім, пакаціць бочку на каго, пакаціцца ад смеху, паламаць*

шапку перад кім, палезці на ражон, палезці ў галаву каму, памалоць языком, памянціць языком, папаласкаць косці чые, каго, паплакаць у камізэльку, многа, шмат, нямала, колькі папсаваць крыві каму, папсаваць нервы каму, паразяўляць раты, параспускаць языкі, паскаліць зубы, наскручваць галовы каму, пасушыць зубы, патачыць лясы <з кім>, патрапаць языком, пачасаць язык, пачухаць патыліцу, развесіць вушы, сапсаваць <ую> абедню каму, сыграць першую скрыпку ў чым, сэрца забалела ў каго, па кім, <увесь> ператварыўся ў слых, ударыць у набат, ударыць у нос, ударыць у хамут, чорт пацягнуў за язык каго.

Можна таксама адзначыць некаторыя недакладнасці ў граматычнай характарыстыцы асобных фразеалагізмаў. Так, выраз *свежае вока* мае памету *мн. не ўжыв.* Больш правільнай была б памета *часцей адз.*, бо зрэдку выраз ужываецца і ў форме множнага ліку: “Памылі ў газетах — і цяпер з’ява нярэдка. А паўстагоддзя таму назад і тэхніка была яшчэ недасканалая, і абсталяванне горшае, чым цяпер, і асвятленне, і арганізацыя працы... Хоць і прызначаліся там розныя “кантрольныя рэдактары”, “свежыя вочы”, ды чалавек ёсць чалавек, ён не машына...” (Х.Жычка).

Далей у алфавітным парадку даюцца слоўнікавыя артыкулы больш як 590 фразеалагізмаў. У шмат якіх выпадках у алфавітны парадак уключаны і адсылкі да месца распрацоўкі фразеалагізма, напрыклад: **Лямант у пустыні.** Гл. <марны> лямант (голас) у пустыні. Гэта робіцца тады, калі а) загаловачны выраз пачынаецца факультатыўным кампанентам: <адна> *шайка-лейка*; б) першы кампанент мае лексічныя варыянты: *адвейваць (веяць, адсейваць) зерне ад паловы (мякіны)*; в) трывальныя разнавіднасці першага (дзеяслоўнага) кампанента алфавітна не супадаюць: *рабіць (зрабіць) з камара каня*.

А

Абкласці чырвонымі сцяжкамі каго. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. сукупнасці асоб ці абстр. прадмета. Стварыць крайне неспрыяльныя ўмовы для чыёй-н. жыццядзейнасці. Я стратэз, мілая Ірына. Мне тут спрабавалі **абкласці чырвонымі сцяжкамі**, ды я воўк біты. Таму рашыў абхітрыць усіх, і вас у тым ліку (С.Бязлепкіна). І колькі я ні стараўся з калгаснымі спецыялістамі прадпрыняць нейкія кардынальныя меры па ўздыме нашай гаспадаркі, але ўсе мы **абкладзены чырвонымі сцяжкамі** калгасна-саўгаснай сістэмы, сацыялістычна-каманднага гаспадарання (В.Гроднікаў). Атрымліваецца, што рэдактара газеты **абклалі чырвонымі сцяжкамі** (Нар. воля. 7.05.2002).

Абліванне гразю <каго>. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Несправядлівае абвінавачванне, незаслужанае зневажэнне. **Сін.:** утоптанне ў гразь каго, чаго. Масей Сяднёў як мага стараўся быць нейтральным да бакоў, што змагаліся між сабой, не займаўся паклёпніцтвам і **абліваннем гразю** свайго непрыяцеля (ЛіМ. 3.09.1999).

Агенцтва АБС. Гл. радыё (агенцтва) АБС.

Аглядацца (азірацца) назад; аглянуцца (азірнуцца) назад. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Прыгадваць мінулае, ранейшае, пражытае, спрабуючы даць яму ацэнку. **Аглядаючыся назад**, пачынаю разумець, як шмат дала нам родная школа: выхавала веру ў чалавека, сумленнасць, праўдзівасць, дабрыню, усё тое, без чаго нельга жыць (Настаўн. газ. 26.01.2002). Асабліва верылі ў гэта [што шчасце наперадзе] камуністы, без аніякіх сумненняў, самаахвярна, з фанатызмам. Яны не **азіраліся назад**, усё не было часу... (А.Дайнека). М.Вайцяхонак увесь час няўпэўненна — асцярожна і беражліва — усталёўваецца на сваім крэўным месцы, раз-пораз **азіраючыся назад**, у сваё прамінулае, але яшчэ не да канца асэнсаванае жыццё... (А.Галубовіч). У жыцці вельмі важна час ад часу прыпыніцца, **азірнуцца назад** і задумацца: “А ці правільнай дарогай мы ідзем?” (А.Драбчук).

Адвейваць (веяць, адсейваць) зерне ад паловы (мякіны); адвеяць (адсеяць) зерне ад паловы (мякіны). Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Аддзяляць добрае ад дрэннага, карыснае ад шкоднага, непатрэбнага. Калі яны [копіі лістоў] для вас акажуцца непатрэбнымі, я тады, будучы ў Мінску, забяру назад. Але мне чамусьці здаецца, што Вы здолееце **адвеяць зерне ад паловы** (У.Дубоўка). Тую памяць, адлітую ў слова, час няўмольны не астудзіў.

Зерне веялі мы **ад паловы** на Нямізе, 21 (В.Зуёнак). Некаторыя аўтары спрабуюць правесці інвентарызацыю савецкага перыяду беларускай літаратуры, **адсеяць зерне ад паловы** (А.Сідарэвіч). Працу: “Дапамажы мне, Божа...” Ды прытчай ён пачаў вучыць: “**Адвеюць зерне ад паловы** над полем веснім жаўрукі, і, не ўвасобленая ў слова, бруіцца песня праз вякі...” (ЛіМ. 31.05.2002). Дарэмна адміністрацыя палезла са сваім кантролем, каб **адсеяць зерне ад мякіны** (А.Чобат). Нашмат цяжэй разабрацца ў тым, дзе ў гэтым палітычным супрацьстаянні мана, а дзе — праўда, каб раз і назаўсёды **адвеяць зерне ад мякіны** (Я.Міклашэўскі).

Адданне чэсці. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Вітанне каго-н. па-ваеннаму, з прыкладаннем рукі да галаўнога ўбору. І заўважаецца адразу тут іншы край.., парадак, дысцыпліна, лад, **адданне чэсці...** (Я.Колас). Генерал.. будзе “распякаць” нас: “Я патрабую **аддання чэсці...** Я буду аддаваць пад суд...” (Полымя. 1988. № 5).

Ад дошкі да дошкі. Акал. Разм. Цалкам, поўнасьцю, нічога не прапускаючы (чытаць, прачытаць, вывучыць і пад.). **Сін.:** ад коркі да коркі. Жураўскі праглядаў толькі апошнія старонкі: спорт, фельетоны, здарэнні... Валовіч і Сініцын чыталі ўсё, як кажучь, **ад дошкі да дошкі.** Затым абмяркоўвалі прачытанае (М.Герчык).

Адзін да аднаго. Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Зусім аднолькавыя (часцей пра якія-н. непрыемнасці). На беларускую справу на Беларусі заўсёды не ставала сродкаў. Не ставала на пачатку стагоддзя, гэтак не стае і зараз, на самым канцы яго — сітуацыя з выданнем беларускай кнігі амаль тая ж, ці не **адзін да аднаго** (М.Гіль).

Адзін на адным. Акал. Разм. Ужыв. пры вык.-дзеясл. у форме мн. Гуртам, скучана, у цеснаце, вельмі блізка адзін ад другога (сядзець, стаяць і пад.). Немцы сядзелі **адзін на адным.** Набралі з сабой машынкаў, пакункаў, бурчаць на нас, ледзь не выпіхваюць з вагона (А.Геніюш). Калісьці і жылі дрэнна. Вёска была вялікая, сядзелі **адзін на адным.** Калі ж даводзілася дах крыць, гной трэсці, дровы рэзаць, збіралі талаку (С.Лобач). [Лепешай, с. 15-16; Даніловіч, с. 16: адзін на адным.]

Адзін хрэн каму. У безас. ужыв. Праст. Незадав. Абсалютна аднолькава, без розніцы, не мае значэння для каго-н. **Сін.:** абы дзень да вечара каму (у 2 знач.); адзін чорт <каму, для каго>; адна трасца <каму>; адна халера; адно ліха; і горла мала каму; і не шум баравы каму; ні гарача ні холадна каму ад чаго; усё адно (у 2 знач.); усё роўна (у 4 знач.); хоць бы хны (у 3 знач.); хоць бы што (у 3 знач.); хоць воўк

траву еш; хоць патоп; хоць трава не расці <каму>; што з гусі вада з каго, каму; як з гусака вада з каго. Думаў, што ў горадзе лепш. Тры гады ў дэпо на чыгунцы працаваў. **Адзін хрэн** (А.Чарнышэвіч). Ну, напрыклад, хто і як правіць там, наверсе, то што яму [селяніну] да таго?.. Па вялікім рахунку яму – **адзін хрэн** (В.Гроднікаў).

Ад зубоў адскоквае ў каго. Гл. <аж> адскоквае ад зубоў у каго.

Адкрыццё Амерыкі. Часцей вык. Разм. Часцей іран. Вынаходніцтва, выяўленне чаго-н. новага. А што тычыцца імперскай мовы, то і гэтае сцвярджэнне не **адкрыццё Амерыкі**. Нобелеўскі лаўрэат І.Бродскі пісаў, што “мова – рэч імперская” (А.Вальфсон).

Ведаць, высвятляць і пад. **адкуль ногі растуць.** У знач. дадан. ск. Праст. (Ведаць, высвятляць і пад.) у чым сутнасць справы, з-за чаго пачалося што-н. Сяргею карцела заявіць, што гэта агідна: пераносіць сямейныя звадкі на службовыя справы, не ведаючы, **адкуль растуць ногі**, — са слоў аднаго чалавека, хоць бы і жонкі (Я.Кантылёў). Цяпер уцяміў, **адкуль ногі растуць**? Ты не зразумеў намёку генерала, перадаў матэрыял у следства, пляменніку ўляпілі чатыры гады. Інспектарская праверка — звядзенне рахункаў з табой... (В.Праўдзін). Пачынаем высвятляць, **адкуль растуць ногі**. Аказваецца, міністэрства юстыцыі прааналізавала нашу публікацыю і прыйшло да высновы... (Свабода. 9.08.1996). Калі кампрамісу не знаходзілі, тады нам даводзілася “працаваць” з аўтарам, які не павінен быў нават ведаць, **адкуль ногі растуць**, — згадваць Галоўліт нельга было ні пры якой умове (А.Бутэвіч).

<**Адна**> **шайка-лейка.** Мн. не ўжыв. Часцей вык. Праст. Неадабр. Група людзей, аб’яднаных агульнымі інтарэсамі ці паводзінамі, учынкамі. — Ты скажы, дзе хаваецца твой Рыгор?.. — Я за Рыгорам не хаджу; дзе ён — я не ведаю. — Брэшаі! Вы **адна шайка-лейка**, — і бандыт перацягнуў Тацяну тойстым гарапнікам (Я.Нёманскі). А што ты мне пакажаш?! Што ты ведаеш?! Сабралася тут **адна шайка-лейка**. Законы свае ўстанаўляе (Р.Кобец). Аўлас, Карпусь, Ярэма — гэта ж **шайка-лейка**. З іх увесь свет гарыць (С.Баранавых). — Гэта ж падумаць: шасцярым насы расквасіў. — Дык каму — **шайцы-лейцы** бандзюкоў. Дзяўчыну абараняў (Л.Калодзежны).

Адным махам семярых (сем муж) забіяхам (забівахам). Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. **1.** Меркаваць пра каго-ці што-н. зусім аднолькава, не ўлічваючы індыўідуальных асаблівасцей. **Сін.:** мераць адной меркай каго, што; мераць на адзін аршын каго, што; мераць на адзін капыл каго, што; ставіць на адну дошку каго з кім, што з чым, каго і каго, што і што; ставіць знак роўнасці паміж кім, паміж чым; ставіць у адзін рад каго з кім; стрыгчы пад адзін грабянец

каго. Нельга на адзін арышын мераць — **“адным махам семярых забіяхам”** — і ўсіх рэдактараў, якія ў большасці таксама пісьменнікі, ды і ўсіх пісьменнікаў... (Б.Сачанка). Б.Бур'ян пералічвае добры дзесятак паэтаў самых розных творчых манер і кірункаў і ўсіх агулам, без разбору, абвінавачвае ў грахах смяротных... Чытаў я і дзівіўся: да чаго ж у крытыкаў лёгка ўсё гэта атрымліваецца! Вось ужо дзе сапраўды: **адным махам семярых забіяхам!** (Н.Гілевіч).

2. Хутка, без роздуму і не сумняваючыся, справіцца з чым-н. Руская муха “зуха”: яна мае “ўхараўскія” ўхваткі, нібыта яна сама вынайшла прымаўку **“адным махам сем мух забіяхам”** і сама ж намерваецца яе спраўдзіць (А.Разанаў). [Насовіч, с. 119: адным махам семсот душ забіяхам; Федароўскі, с. 173: адным махам сто забівахам.]

Жыць **адным (сягонняшнім, сённяшнім) днём**. Акал. Разм. Без клопату пра будучае, не задумваючыся пра наступствы, без разлікаў наперад. **Сін.:** жыць як набяжыць. Дарэчы, на Захадзе ўсе лічаць грошы, **адным днём** не жывуць. Так вядзецца спрадвеку (С.Законнікаў). — Ці чуюць вось гэтыя людзі набліжэнне часу, калі мы выступім?.. — Што ім да таго: яны жывуць **сягонняшнім днём** — момантам (Ц.Гартны). На мяжы хмызнякоў і поля вырастаў з дошак і бярвення пасёлак, дзе людзі не асталеўваліся як мае быць, а жылі **сённяшнім днём**... (К.Чорны).

Адпіць мазгі. Праст. Асудж. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. У выніку п'янства страціць здольнасць нармальна паводзіць сябе. Цяпер кожны з іх з той жа згодай меркаваў і гадаў, чаму ж ён памёр: — Дзеўка тая яго і змучыла. Давяла да магілы. — Ад гарэлкі сканаў. **Адпіў мазгі** (В.Казько). Ты, бацька, часам хоць і вып'ееш, але ні сям'і, ні работы не цураешся, а маё гора [муж]... Зусім **мазгі адпіў**. Яго ўжо нідзе на работу не бяруць (І.Капыловіч). — Што ты робіш, старая порхаўка... Ужо зусім **мазгі адпіў**... — Лявон ухапіў Гаўрыленку за чупрыну і адцягнуў яго ад жанчыны (Я.Галубовіч).

Адплюшчваць (адплюшчыць) вочы. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Вызваляючыся ад памылковых поглядаў, пазнаваць сапраўдны сэнс чаго-н. [Янка:] Мы як бы пачынаем ужо **адплюшчваць вочы** і паўставаць проці той паганай мань, што мы не ёсць мы (Я.Купала). Сцеханешся, **вочы адплюшчыш**, падумаеш міжволі: “Няўжо і праўда ўсё гэта было, перажыў, перабачыў ты гэта?” (Б.Сачанка).

Адпраўляць (адправіць) у штаб духоніна каго. Устар. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Расстрэльваць. **Сін.:** выводзіць у расход каго; пускаць да бога каго; пускаць кулю ў лоб каму; пускаць на той свет каго; пускаць у царства нябеснае каго; ставіць да сценкі

каго. – А як вы ставіцеся да Дзянікіна, Каледзіна?.. – Таксама, як і да Карнілава і Краснова. Вылюдкі!.. Усіх іх трэба было **адправіць у штаб Духоніна** (І.Гурскі). [Следчы:] Раскажыце, хто вас зацягнуў у гэтае балота? За гэта сурова караць вас не будуць, дадуць гады тры, і ўсё. А інакш вас могуць **у штаб Духоніна адправіць**. Зразумелі? (П.Пруднікаў).

<Ад> пустой (парожняй) бочкі затычка. Вык. Разм. Неадабр. Няўмелы, няўдалы чалавек, з якім ніхто не лічыцца. Быць **затычкай пустой бочкі** — сорам вольнай грамадзе! (Я.Купала). Ніколі не разумею, чаму людзей, няздатных да сур'ёзнай справы, недалёкіх (**ад парожняй бочкі затычка!**), так апякуюць райком, абком (Маладосць. 1999. № 3). — Бачыў, як Бузука наважаюць, — махае пугаю ветфельчар, — не **ад пустой бочкі затычка**. Напішы [пра гэта]! Толькі праўду пішы... (В.Шырको).

Адсейваць зерне ад паловы. Гл. адвейваць (веяць, адсейваць) зерне ад паловы (мякіны).

Адыходзіць (адысці) з гэтага свету. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Паміраць. **Сін.:** аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); аддаваць духі; адкідваць капыты (у 1 знач.); адкідваць хвост (у 2 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць у вечнасць (у 1 знач.); адыходзіць у іншы свет; адыходзіць у лепшы свет; выпростваць ногі; выцягнуць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; загавець душой; загадаць доўга жыць *каму* (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; замуж за <пана> пясоцкага збірацца (ісці); заснуць вечным сном; заснуць наўекі; згарнуць рукі; з капылоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. *Мабыць, так яна [Ганулька] і адышла з гэтага свету пад жаласны спеў дачушкі* (В.Быкаў). *Бліжэй да канца, больш бяссэнсу? Нясмутна паміраць, няшкода адысці з гэтага свету... На што ты на ім?* (С.Яновіч).

Адыходзіць (адысці) у лепшы свет; ісці (пайсці) у лепшы свет. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Паміраць. **Сін.:** аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); аддаваць духі; адкідваць капыты (1 знач.); адкідваць хвост (у 2 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць у вечнасць (у 1 знач.); адыходзіць з гэтага свету; адыходзіць у іншы свет; выпростваць ногі; выцягнуць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; загавець душой; загадаць доўга жыць *каму* (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; замуж за <пана>

пясоцкага збірацца (ісці); заснуць вечным сном; заснуць наўвекі; згарнуць рукі; з капьштоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. **Адышоў у лепшы свет** нікім не знаны і не прызнаны ні тут, у нас, на Беларусі, служэнню якой ахвяраваўся яшчэ ў юнацтве, ні ў Польшчы, дзе ў выніку абставін, трагічных выкрунтасаў гістарычных падзей вымушаны быў правесці другую палову свайго нялёгкага, складанага жыцця. Гаворка ідзе пра Яна Тарасевіча (ЛіМ. 17.05.2002). У нас **у лепшы свет ідзе** болей, чым нараджаецца. Ніхто не хоча мець лішніх клопатаў – і гадаваць другое ці трэцяе дзіця, спыняецца на адным (У.Дамашэвіч). То добра яшчэ, калі ўдваіх старых засталіся, ёсць з кім словам перакінуцца. А калі адна, як Адарка? Дзядуля яе колькі гадоў ужо як спіць. **Пайшоў у лепшы свет**... (П.Місько).

Адыход (зыход) у іншы свет каго, чый. Мн. не ўжыв. Дзейн. і дап. Функц. не зам. Смерць каго-н. Спадзяюся, што нейкая частка гэтых здольнасцяў перайшла ў спадчыну да мяне, бо таемную бабуліну сілу я адчуваю і цяпер, праз сорок гадоў пасля яе **адыходу ў іншы свет** (У.Арлоў). Салаўіная захопленасць стала прычынай заўчаснага **зыходу** Ягайлы **ў іншы свет**. Бо і ў свае восемдзесят два гады ён не мог здрадзіць сабе і салаўям... (А.Бутэвіч).

Пачынаць (пачаць) **ад яйца**. Акал. Разм. З самага пачатку. **Сін.:** ад печкі (печы); з азоў. Я раскажу табе якую-небудзь займальную гісторыю... Напрыклад?.. Напрыклад, калі пачынаць **ад яйца**, паслухай, кім я марыў стаць у дзяцінстве (У.Арлоў).

<Аж> адскоквае ад зубоў у каго. Цял., пр., буд. скл.; адз. і мн. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Выдатна, жвава і энергічна, з добрым веданнем справы расказваецца, вымаўляецца. Кніжныя словы і фразы **ажно адскоквалі** ў яго [Лічка] **ад зубоў** (У.Калеснік). Харошыя ў мяне малыцы растуць... Што па-польску, што па-нашаму сякуць — **аж ад зубоў адскоквае** (А.Петрашкевіч). Я, ужо маючы сумны досвед і марачы атрымліваць стыпендыю, ведаў усе галоўныя задачы і фармулёўкі так, што яны **ад зубоў адскоквалі**... (У. Арлоў). [Лепшаў, с. 16: ад зубоў адскоквае (адлятае) у каго].

Ажаницца з <сырою> зямлёй. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Памерці, загінуць. **Сін.:** аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць з гэтага свету; адыходзіць у вечнасць; адыходзіць у іншы свет; адыходзіць у лепшы свет; выпростваць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; загавець душой;

загадаць доўга жыць (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; замуж за <пана> псясоцкага збірацца; заснуць вечным сном; заснуць навекі; згарнуць рукі; з капылоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; на паповы сані збірацца; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. На імправізаваных насілках прыносяць забітага і кладуць перад буданом... [Дзед Бадэль]: Вось і **ажаніўся** ты, сыноч, **з сырою зямелькаю** (К.Крапіва). Цікавая бабулька... Але што ж тут дзіўнага — той і жыве куды прыгажэй, хто ў такім узросце не думае **ажаніцца з зямлёй**, бачыць нейкую мэту ў жыцці (В.Ткачоў).

Азірацца назад. Гл. аглядацца (азірацца) назад.

Азяліць галаву каму, чыю. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Страшэнна надакучыць чым-н. (гаворкай, просьбай і інш.). **Сін.:** адурываць галаву каму; дурыць галаву каму (у 2 знач.); надурываць галаву каму (у 2 знач.). Дзед нічога не бачыць і не чуе. — **Азялілі галаву!** — злосна тузаецца ён усім целам. — Азялілі! Наста! Ці доўга ты яшчэ будзеш, га?! (П.Палітыка). **Азяліла** ты маю **галавушку**... (Г.Юрчанка).

Акалчваць (акалчваць) грушы <з вербаў>. Праст. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Гультаяваць, займацца пустымі справамі. **Сін.:** абіваць бакі (у 2 знач.); адлежваць бакі (у 2 знач.); біць байды; біць бібікі; біць лынды (у 1 знач.); біць тылылы; валяць дурня (у 2 знач.); верабям дулі паказваць; ганяць сабак <на чым>; корчыць гультая; лічыць варон (у 2 знач.); ляжаць на баку; пляваць у столь; сабакам сена касіць (у 1 знач.); сачка давіць. Там яшчэ вучоны Свэрбай **акалчваў грушы з вербаў**. Кажуць, скончыў быў той дзед ерундычны факультэт (К.Крапіва). Як член, каб **акалчваць грушы**, не чуў, што шэпчаць партнুলі, яму развесістыя вушы партыйным воскам залілі (Р.Барадулін).

Алёша з батонамі. Часцей адз. Вык. Праст. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Някемлівы, няўмелы чалавек, недарэка ці разявака. **Сін.:** асёл маляваны; без галавы; без клёпкі ў галаве; без цара ў галаве; галава <і> два вухі; галава садовая; галава яловая; дубовая галава; конь божы; курыная галава; куст альховы; медны лоб; мех з саломай; пень асінавы; пустая галава. **Ант.:** з галавой (у 1 знач.); з царом у галаве (у 1 знач.); светлая галава; у цемю не біты. — І які ж гэта ў цябе сусед?.. — А, абы-што! — махае рукой Галена. — Каб было пра што казаць. Гэта ж **Алёша... з батонамі...** (В.Супрунчук). [Лепешай, с. 18; Даніловіч, с. 25.]

Андрэй Кузьме родны Хвёдар (Хведар). Мн. не ўжыв. Часцей вык. Разм. Неадабр. Той, хто важнічае, хваліцца блізкасцю ці

сваяцтвам з нераўнёй. Ну як, пакуражыўся? І з гулёвай сваёй развітайся? Родную душу знайшоў. **Андрэй Кузьме родны Хёдар** (У.Караткевіч). [Малы] расце сабе, у вус не дзьме, наказ шанце дзеда: на Случчыне **Андрэй Кузьме** — заўсёды **родны Хведар** (В.Вітка).

Арду драць. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Сва-рыцца, спрачацца. Брат з братам **арду дзяруць** за мяжу (Р.Барадулін). [Параўн. у Юрчанкі, 1, с. 46: арду ўзнямаць — пачынаць крык, сварку, лаянку'.]

Архіпелаг ГУЛАГ. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр. Канцэнтрацыйныя лагеры ў перыяд сталінскага таталітарызму. Цяпер, калі прачытаў “Сповідзь”, якую Геніюш пісала з пэўнай магчымасцю зноў наведць **“архіпелаг ГУЛАГ”**, зразумеў, што чуў частку нашае гісторыі з першых вуснаў (Р.Барадулін). З ярлыкамі “ворагаў народа”, “нацдэмаў”, “збядняў радзімы” “іншадумцаў” і г.д. яны па волі “руководящей и направляющей силы” ўтварылі жудасны на планеце **архіпелаг ГУЛАГ** (А.Мяснікоў). Малады паэт атрымаў дзесяць гадоў зняволення, быў адпраўлены ў найжорсткую пашчу **архіпелага Гулага**, адкуль змог выбавіцца толькі ў пяцідзесятых гадах, у час “хрушчоўскай адлігі” (А.Лойка).

Асёл маляваны. Адз. і мн. Вык. Разм. Неадабр. Тупы, неразумны чалавек. **Сін.:** Алёша з батонамі; без галавы; без клёпкі ў галаве; без цара ў галаве; галава <i>два вухі; галава садовая; галава яловая; дубовая галава; конь божы; курыная галава; куст альховы; медны лоб; мех з саломай; пень асінавы; пустая галава. **Ант.:** з галавой (у 1 знач.); з царом у галаве (1 знач.); светлая галава; у цёмя не біты. На іхніх хлопцаў гаварылі “**аслы маляваныя**” (Ф.Янкоўскі). **Дурні! Аслы маляваныя!** Пасядзець бы наболей побач з дзядзькам Піліпам, навучыцца б плесці з лазы “фірмовыя” кошыкі (Я.Рагін). — **Асёл маляваны!** — крычыць радасна дурнаваты стрыечны дзядзька, сустракаючы мяне на шырокай і адзінай купрэўскай вуліцы (ЛіМ. 9.07.1999). А жыў ён [Васіль] як чалавек, пры сям’і. У сваім калгасе не **аслом маляваным** быў, а пры дзеле — ветэрынарам працаваў (М.Гроднеў).

Астудзіць гарачую галаву. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Угаманіць, суняць, сунішыць каго-н. заціхне нястрыманага, запальчывага, неразважлівага. Дырэктар Хардзін думаў, што арышт двух дактароў, якія былі кіраўнікамі, **астудзіць** другія **гарачыя галовы**, што ў бальніцы, нарэшце, пацішэ (Л.Арабей). Вялікі князь загадаў трубіць у трубы, **астудзіць гарачыя галовы** і вярнуць іх назад, бо некаторыя гатовы былі імчацца на край свету, каб вынішчыць усе палавецкія улусы (Л.Дайнека).

А ўсё ж такі яна рухаецца! Выкл. Функц. не зам. Вокліч цвёрдай упэўненасці ў слушнасці свайго выказвання. Не будзе нам страшны гэты паганы над намі торг нашых нязваных і нясланых апекуноў. Ужо цяпер мы можам смела сказаць ім.: **“А ўсё ж такі яна рухаецца!”**, г.зн. а ўсё ж такі мы жывём і будзем жыць! (Я.Купала).

Б

Бабкі падбіваюцца (падбіваліся). У безас. ужыв. Разм. Падсумоўваецца зробленае, падводзяцца вынікі. **Сін.:** рыса падводзіцца пад чым. У канцы месяца **падбіваліся бабкі**, і ў таго, хто набраў большы каэфіцыент за сваю працу, была большая зарплата, адпаведна і прэміяльныя (І.Капыловіч).

Бакі пападрываць. Гл. бокі <бакі> пападрываць.

Баль у часе чумы. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр. Вясёлае, бестурботнае існаванне каго-н. у бядотную для іншых часіну. **Сін.:** валтасараў баль. Усё гэта святкаванне юбілейнай перамогі.. нагадвае класічны **баль у часе чумы** (В.Быкаў). Глядзіш па тэлебачанні на знаёмых сыценькія твары і думаеш: **баль у часе чумы!** (Нар. воля. 24.01.1998). Сыдуць прэч быццё быдल्याе, дзікі **баль у час чумы...** І прагнуцца душы спячыя: “Божа, глянь! А гэта ж — мы!” (С.Законнікаў).

Без гальштукаў. Разм. 1. Азн. Нефармальная, у неафіцыйных абставінах (сустрэча). Раізнне аб правядзенні першай у гісторыі СНД так званай “сустрэчы **без гальштукаў**” было прынята ў Маскве 21 чэрвеня падчас пасяджэння Савета кіраўнікоў дзяржаў Садружнасці (Нар. воля. 11.07.2000). Мы ўжо настолькі звыкліся з неафіцыйнымі, **“без гальштукаў”** сустрэчамі лідэраў СНД, што адносімся да іх часам, як да снегападу за акном ці чарговага галалёду пасля студзеньскай адлігі (А.Сіліч).

2. Акал. У неафіцыйных абставінах (сустракацця). Чаму прэзідэнты іншых краін не асабліва любяць хакей? Выдатная была б і для іх магчымасць сустрэцца са сваім калегам. **Без гальштукаў**, але пры гледачах. Пра жыццё пагаварыць, справы абмазваць (У.Даўжэнка).

Без дурняў. Акал. Праст. Зусім сур'ёзна, не падманваючы (рабіць, гаварыць і пад.). **Сін.:** без жартаў. Захацеў селянін, фермер купіць трактар, камбайн, сеялку, плугі — прадай хлеб, выручы грошы і на іх купляй сабе ўсё, што трэба табе для работы і развіцця. Усё, як кажуць, па-чэснаму, **без дурняў** (В.Гроднікаў). — Дык як жа будзем будаваць камунізм?.. — **Без дурняў!** (А.Макаёнак). — Забавы

— рухавік прагрэсу... Сапраўды? — **Без дурняў**. Што крычаў плебас у Старажытным Рыме? Хлеба і забай. Гэта базавыя каштоўнасці, арыенціры (Маладосць. 2003. № 4).

Піць без пальцаў. Акал. Разм. Іран. З ахвотай і шмат, не адмаўляючыся (піць спіртное). Старишыня сельсавета, як і належала на такой пасадзе, піў **без пальцаў**. (Звычайна, калі цяля адсаджваюць ад каровы, на першых часінах у пойла кладуць пальцы, і паёнік прывыкае піць.) (Р.Барадулін).

Без роду і <без> плоду. Акал. Разм. У поўнай адзіноце, без родных (жыць). Якаў Лукіч жыў адзінока — **без роду і без плоду**, як кажуць (В.Карамазай). Сенька адзін, **без роду і плоду**.. жыве на краі вёскі ў старой хаціне (В.Кадзетава).

Без руля (стырна) і <без> ветразяў. Функц. не зам. 1. Акал. Без акрэсленага накірунку (жыць, рухацца і пад.). Рэшткам разгубленых народнікаў і нарадавольцаў, а таксама радыкалам і лібералам, якіх кідала ў розныя бакі “**без руля і ветразяў**”, быў паказан новы шлях (А.Белякоў). З таго часу, як у школе выявілі ў сына здольнасці дэкламатара, а ў Грачкі харэаграфічныя задаткі, дык ты, напэўна, не паверыш, я зусім страціў руль кіравання. Разумееш? Сямейны карабель паплыў, як кажуць, **без руля і без ветразяў** (М.Чавускі).

2. Азн. Без яснай, дакладнай жыццёвай мэты. А бэсэсэраўская рускамоўная “Звезда” таго часу пераконвала ў іншым: “...віленскія беларускія нацыяналісты, гэтыя балбатуны і пустамолы, гэтыя людзі **без стырна і без ветразяў**.. пабрыдуць за панам Алексюком” (А.Пашкевіч).

Без стырна і <без> ветразяў. Гл. без руля (стырна) і <без> ветразяў.

Біццё бібікаў. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Гультайства, бяздзеянасць. Алесь Лявонавіч, відаць, з цікавасці да магчымага сюжэта, а я проста ад працяглага **біцця бібікаў** выказалі пажаданне азнаёміцца з статутам і мэтамі казацкае вольніцы (М.Скобла).

Біць пад дых каго. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Раптоўна ашаламляць якім-н. паведамленнем, дзеяннем, учынкам. — А вось кніга Бугаёва “Чалавечнасць”. У ёй не знойдзеш класавага падыходу да аналізу літаратурнага жыцця, — **б’е нас пад дых** Зяньковіч. — Так і ў іншых выданнях (М.Дубянецкі). Афіцэр у адстаўцы, мужчына гадоў пад сорок пяць, пачуўшы, што я выпісваю “Народную волю”, **б’е мяне, як кажуць, пад дых**: — Всё понятно,

газета эта бэнээфовская, а вы, чувствуется, разделяете ее взгляды (М.Кутнявіцкі).

Бляха-муха. Выкл. Праст. Неадабр. Вокліч незадоволенасці, абурэння, прыкрасці і пад. **Сін.:** авохці мне; ёлкі зялёныя; ёлкі-маталкі; ёлкі-палкі; фу ты <ну ты>; халера ясная; цыфу ты <чорт>; чорт бы яго ўзяў; чорт вазьмі; чорт ведае што такое. Да мяне прыбіўся: “Слухай, не кідай, дапамажы...” Дапамог бы, **бляха-муха**, толькі чым і як, скажы? (У.Някляеў). Хлопец пняцярнёй узяўся за яго [перавернуты крыж]. — Ой, **бляха-муха!** — вылаяўся ён уголас (А.Казлоў). Запалкі, як адна, не загараюцца. [Лысы] нервуецца. Злуецца: — Ды, чорт!.. **Бляха-муха!** Калі ўжо навучацца?! Рукі б ім, гадам!.. Бракаробы!.. (В.Ткачоў).

Богава (хрыстова) нявеста. Адз. і мн. У ролі розных чл. сказа. Разм. Манашка. І часам, ходзячы каля Дзвіны або седзячы ля акенца сваёй святліцы, Кацера нешта напывала невядомае самой сабе, нешта шаптала. Тады чаляднікі казалі: “Зноў наша баярышняя моліцца Хрысту. Пэўна, адна ёй дарога — манастыр. Быць ёй **богавай нявестай**” (А.Дайнека).

Богам пракляты. Азн. Разм. Ужыв. пры наз. са знач. канкр. ці абстр. прадмета. Занядбалы, пакінуты на волю лёсу. **Сін.:** богам забыты (у 1 знач.). Ніхто ніколі не памянуў яго добрым словам, так ён насаліў тут за тых некалькі гадоў, што ажыццяўляў класавую барацьбу і рэпрэсіі ў іхнім **Богам праклятым** раёне (В.Быкаў). — Хто не баіцца **праклятага бога** месца? — Слабыя (М.Трухан).

Бога няма на каго. У безас. ужыв. Разм. Неадабр. Хто-н. варты асуджэння за несумленны ўчынак. — Пастанавілі Гужа раскулачыць... Як сабатажніка і што наёмная сіла... — **Бога на вас няма!** — уздыхнуў Пятрок. — Раскулачыць. Наёмная сіла. У таго ж старшыні Лявона таксама была наёмная сіла. Як малацілі... Во, Ладзіміравы мальцы памагалі... Дык і яго раскулачыць? (В.Быкаў). — Не пужайце свінню, злыдні, **бога** на вас **няма**. Апаросіцца, спаганіць Вялікдзень, — усплёскала рукамі, крычала з ганка хаты старая, пэўна, гаспадыня свінні (В.Казько).

Бог жыве дзе. У безас. ужыв. Разм. Дзе-н. вельмі хараша, усё добра. **Сін.:** бог начуе дзе. — Тут у вас **бог жыве**, — казаў Марка [наконт] таго, што поле на пасёлку вельмі ж блізка: на ганку стаішы, можна з самае далёкае нівы палуднаваць у хату клікнуць. — Я кажу адно, што вельмі ж харашо ў вас (А.Калюга). І пра тое кожны паче салавей росным кветкам у роднай траве: “На Беларусі **Бог жыве**”, — і няхай давеку жыве (У.Караткевіч). “На Беларускі **Бог жыве**”. І верыць хочацца нязменна, калі яна такой слыве, і ёй жыць

вечна, блаславеннай (Ю.Свірка). У хаце ў нас **Бог жыве**, а на вуліцы такая юга — свету белага не відаць (Р.Барадулін).

Бог начуе дзе. У безас. ужыв. Разм. Дзе-н. вельмі хораша, усё добра, удачна. **Сін.:** бог жыве дзе. Вялікім дабром стала гарантаваная аплата. Але ўсё роўна сяло, зямля не прываблівае, уцякаюць людзі, хоць у Беларусі яшчэ, як кажуць, **бог начуе** (І.Шамякін). — Хочаце, каб дачка была здаровая, шукайце месца і з'езджайце. — А навошта нам шукаць... Лёня ж, стрыечнік мой, у Віцебску жыве. Няўжо не дапаможа [схаваць дачку ад радыяцыі]? — Шаноўныя бацькі! — засердавала доктарка. — Вы, можа, думаеце, што ў Віцебску дваццаць шостага красавіка восемдзсят шостага года **Бог начаваў**? (В.Кадзетава).

Бог сведка. Выкл. Разм. Праўда, далібог. Ужыв. для пацвярджэння чаго-н., запэўнення ў праўдзівасці чаго-н. **Сін.:** бачыць бог; ісцінны бог; слова гонару; чэснае слова; як бог свят (у 2 знач.). Мы з Элі пазнаёміліся да таго, як Фані разбіў паляруш. Сустракаліся ўпотаі. Фані мы нічога не казалі, бо шкадавалі яе... **Бог сведка**, я быў цярплівы ўвесь гэты час, але ж колькі можна цярпець! (Ф.Сіўко). **Бог сведка:** з “векапомнай” даты, як прэзідэнт у крэсла сеў, я быў сумленны памагаты, і гараваў з ім і лысеў (Р.Тармола-Мірскі).

Бог каму суддзя. У безас. ужыв. Разм. Неадабр. 1. Хто-н. папалціцца за свае нядобрыя справы. — А хто не згаджаецца з гэтай пастановаю? — Я!.. — Ну і **бог табе суддзя**... Ты зусім не нашай вёскі чалавек, ты нейкі вырадак нашай прыгожай працоўнай сям'і... (М.Чарот). Потым партыйны лідэр паціхеньку перабраўся ў Белакаменную, па-здрадніцку здаў краіну, народ. Але **Бог яму суддзя**... (У.Гойтан).

2. Няхай гэта будзе на чым-н. сумленні як яго маральная адказнасць за нядобры ўчынак. Той самы крытык пра ягоную паэму пісаў некалі зусім інашае... Ну, дык **Бог яму суддзя**... (А.Арабей). Відаць, старая тайная віна табе душу збалелую сціскае. Ды **Бог табе суддзя** (Г.Бураўкін). Яе маці захварэе, дык я і ў бальніцу, і ў аптэкі. А мая быццам і не маці. Ну, ды ладна. **Бог ёй суддзя** (А.Варановіч).

Бокі (бакі) пападрываць. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. сукупнасці асоб. Вельмі моцна і доўга, да знямогі папасмяцца (пра ўсіх, многіх). Тут непадалёку калгаснікі косяць, а яны [Яўхім і Рыгор] і дзень і другі — усё мяжу адброджваюць. **Бокі** тады суседзі **пападрывалі**, на іх гледзячы (К.Чорны).

Браты нашы меншыя. Адз. не ўжыв. Часцей у ролі дап. Функц. не зам. Звяры (свойскія ці прыручаныя чалавекам). Клапатлівыя

адносіны да прыроды, да “**братоў нашых меншых**” у немцаў традыцыйныя (С.Законнікаў). Звяры літаральна гібеюць у вузкіх клетках [заапарка]... Хацелася б, аднак, каб знайшліся ўсё ж грошы, каб аблегчыць лёс **братоў нашых меншых**, якім з прыхамаці чалавека ўсё жыццё наканава на правесці за кратамі (С.Астраўцоў). Мы наведалі заапарк., паназіралі за жыццём “**братоў нашых меншых**” (Настаўн. газ. 8.08.1998).

Браць (узяць) уцям што. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Разумець, усведамляць што-н. **Сін.:** браць на розум што; узяць <сабе> у толк што. – Аднаго не **вазьму ўцям**: на якую трасцу спатрэбілася заварваць гэту кашу, на вясну гледзячы? – нібы прачытаў яго думкі Кунцэвіч (В.Блакіт). Я вось сяджу, думаю – і ніяк не магу **ўзяць уцям**, што вы з ім не падзялілі? (Маладосць. 1980. № 4).

Брыльянтавае вясельле. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Сямідзесяціпяцігадовы юбілей сямейнага жыцця. Па-свойму адметнай і радаснай падзеяй не толькі для жыхароў вёскі Бондары стала **брыльянтавае вясельле** Алены Канстанцінаўны і Мікалая Мікалаевіча Паляковых (Нар. воля. 19.08.2000).

Бурыданаў асёл. Звычайна адз. Часцей вык. Кніжн. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Крайне нерашучы чалавек, які хістаецца, вагаецца ў выбары паміж двума раўнацэннымі рашэннямі ці раўназначнымі жаданнямі. [Кардонскі:] Я зусім у органы не збіраўся, мяне накіраваў райком камсамол. Бо сам як **бурыданаў асёл**... Стаяў на раздарожжы, не ведаючы, што выбраць: ці дарагую мне гісторыю, ці такую ж літаратуру, ці журналістыку (С.Дубавец).

Бы Ленін на буржуазію. Гл. як (быццам, бы) Ленін на буржуазію.

Бы на кані праехаць. Гл. як (бы) на кані праехаць.

Быў ды сплыў. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Адсутнічае, пайшоў ці з’ехаў куды-н. — Дык жа ў нас на Тураўшчыне ёсць свой чалавек, Янка Мялешка, дэлегат беларускага кангрэса. Ён нам пасадзейнічае ў гэтай справе. — **Быў ды сплыў**, — выпаліў Кастроўскі. — Янка Мялешка стаў праваю рукою Сайкі Касача. Ух, разбойнікі! (І.Гурскі). — А дзе... містэр Крафт? — **Быў ды сплыў**, — неахвотна падняў галаву Судзір... — Праўда, заўтра яшчэ зможаш яго пабачыць (П.Місько). [Перагуд:] А харошая была дзяўчына. [Наталля:] **Была ды сплыла**... Так вам і трэба. [Перагуд:] Чаму? [Наталля:] Таму, што расцяпа. За харошае змагацца трэба (К.Крапіва). [Параўн. ва ўкр. м.: був та загув.]

Быццам Ленін на буржуазію. Гл. як (быццам, бы) Ленін на буржуазію.

Быццам тапелец за саломінку. Гл. як (быццам) тапелец за саломінку.

Бы шчыгрынавая скура. Гл. як (бы) шчыгрынавая скура.

В

Вагавая катэгорыя. Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Уплывова-ацэначная вартасць, велічыня каго-ці чаго-н. З'езд мае быць больш прадстаўнічым, мець іншую **вагавую катэгорыю**, іншы рэзананс і ўплыў, чым з'езд сіл дэмакратычнага кітальту (В.Якавенка). Выбачай, Броўка і Пісарык, пры ўсім скептыцызме да першага, усё-такі розныя **вагавыя катэгорыі** (А.Рублеўская). Толькі вельмі розныя **вагавыя катэгорыі** маюць яны — вясковая жанчына з яе патрыярхальнымі ўяўленнямі і механічна-магутны прагматычны цывілізаваны свет, які забраў сына (А.Пяткевіч).

Вада на млын каго, чый. Мн. не ўжыв. Часцей вык. Разм. Дапамога, садзейнічанне каму-н. Генерал-губернатар.. не мог адважыцца даць пазваленне памаліцца за душу палітычнага ссыльнага. Усё гэта было толькі **вада на млын** моладзі. Набожная Масква загудзела: бязбожнікі студэнты хочуць ісці ў царкву спраўляць паніхду (па кім — добра не разбіраліся), а начальства не пушчае. Што за ліха?! (Ядвігін Ш.). Актыўны быў толькі Ермачэнка, болей нават, чымсьці належала, але яго актыўная дзейнасць была выразная — не **на наш млын вада** (А.Геніюш).

Вадзіць казу. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.

1. Хадзіць гуртам у стане ап'янення. [Грачоў гаворыць тром п'яным калгаснікам, якія ідуць абняўшыся:] *Што вы сабе думаеце, хлопцы! Пасяўная не за гарамі, а вы ў рабочы дзень **казу водзіце** па сяле* (А.Макаёнак). У Андрэя, халасцяка, яны рэзаліся ў “пульку” ... А пасля “пулькі” **вадзілі казу**: ад Андрэя да Паўла, ад Паўла да Максіма. І жонкі, гасцінныя, любілі, калі мужы бралі за губу дома (Крыніца. 1998. № 1).

2. П'янстваць, напівацца. **Сін.:** бачыць шклянога бога; браць у губу; глядзець у бутэльку; закідваць за гальштук; закідваць за каўнер; закладваць за каўнер; заліваць вочы <чым> (у 1 знач.); заліваць за каўнер; заліваць чарвяка; мокнуць у гарэлцы; наліць горла; наступаць на корак; не прасыхаць; панюхаць корак; прамачыць горла. **Ант.:** не браць у рот што, чаго (у 2 знач.). **“Вадзілі казу”** беларускія творцы і да вайны, натхніцелямі былі такія “геніі”, як Алесь Кучар, і ён жа даносіў на п'яную “свабодалюбівую” балбатню сваіх калег, і некаторыя з іх наплаціліся за гэта жыццямі ці доўгай катаргай

(І.Шамякін). *Сцяпан Майхровіч з Міхасём Машарам і іншымі аўтарамі “вадзіў казу”* (ЛіМ. 11.10.2002).

Валасатая рука. Разм. Неадабр. 1. Часцей адз. У ролі розных чл. ск. Актыўнае садзейнічанне, аказанне пратэкцыі; блат. У аспірантуру [Краснянскі] прыйшоў не з камсамола і, здаецца, без **валасатай рукі** (В.Быкаў). Слабое мліва з языка, хай дэмакрытык лахае. Ды **валасатая рука** — апора партымафіі (Р.Барадулін). Мікола напісаў мне з болем, што “ўсюды **валасатыя рукі** робяць сёння надвор’е, таму сумна і балюча назіраць за ўсім гэтым” (В.Ткачоў).

2. у каго дзе. У безас. ужыв. Хто-н. мае заступніка, які можа пасадзейнічаць, аказаць падтрымку. **Сін.:** свая рука ў каго дзе. У яго ў раёне і **валасатая рука** ёсць: брат намесніка старшыні райвыканкама працуе (Я.Галубовіч). Хіба такую школу не праходзяць усе пачаткоўцы, у каго ў свой час пры размеркаванні не было **валасатай рукі**? (С.Бязлепкіна). Каб хоць крыху застрахавацца ад такіх пагроз, давялося нават схлусіць, пусціць чутку, што ў мяне ў ЦК КПСС ёсць **валасатая рука** (С.Законнікаў).

Валоданне пяром. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Уменне свабодна і выразна выказваць свае думкі на паперы. Гэта вельмі непрыемна і прымушае яшчэ раз напамінаць аб неабходнасці дасканалыага **валодання пяром** (Я.Колас).

Валоданне словам. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Здольнасць выразна, красамоўна гаварыць, пісаць. **Сін.:** дар слова (у 2 знач.). Творчую адоранасць Мікола Раманоўскі выявіў у Цімкавіцкім двухкласным вучылішчы, а пазней і ў гады вучобы ў Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі. Яго хвалілі за добрае **валоданне словам** (А.Бельскі). Некалі Максім Горкі настойліва заклікаў маладых вучыцца майстэрству **валодання словам** у народа — у яго вусна-паэтычнай творчасці (Н.Гілевіч).

Валтасараў баль. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Кніжн. Неадабр. Вясёлае, легкадумнае існаванне каго-н. у бядоўную для іншых часіну. **Сін.:** баль у часе чумы. Робіцца гэта ўсё ў дагоду і па камандзе тых сіл, якія сёння ладзяць **валтасараў баль** на Беларусі (М.Скобла).

Варона з кала зваліцца (валіцца) <дзе>. У безас. ужыв. Разм. Вельмі гарача, спякотна (на вуліцы, на дварэ). Ужо так пячэць, **варона з кала зваліцца** (Р.Барадулін). Бывае, што сонца гуляе раніцай. Такая здараецца гарачыня, **варона валіцца з кала** (С.Лобач). [Лепешаў, с. 21: варона з кала валіцца <дзе>.]

Варушыць поршнямі. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Хутчэй ісці, рухацца. Часцей ужыв. у форме заг. л. як пабуджэнне да

дзеяння. На чарнявага, чыстага, пры касцюмчыку, сутулавата-рослага хлопца, што быў запырэчыў ім, медзведзяваты, густа кучаравы здаравіла, прыплюшчыўшы мройна-сонныя валошкавыя вочы, пагрозліва замахаў сцятым кулаком: – Ідзі-ідзі, **варушы поршнямі!** (В.Адамчык). [У форме шевелити поршнями сустракаецца ў некаторых украінскіх гаворках; гл.: Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник. – Луганск. 2002. С. 191].

Ваўком завьіць. Гл. воўкам (ваўком) завьіць.

Ваша бярэ (узяло, узяла, возьме). У знач. асаб. ск. Разм. Вы перамагаеце; выходзіць што-н. па-вашаму. Выказванне прызнання чыёй-н. перамогі. Што ж? **Ваша ўзяло?** Нікуды не дзенешся! (Ф.Янкоўскі). Сваіх людзей падсаджвай, сваіх суседзяў... Мяне, Мішу... Падсаджвай... Думаў, што **ваша ўзяла** (А.Кудравец). **Ваша ўзяла!..** Пра ўсё раскажу, толькі да забойства Кузайкова я ніякіх адносін не маю (В.Праўдзін). — А ўсё ж **ваша возьме**, — сцвярджае стары рабочы. — Куранят лічаць увосень, — не здавайся чыгуначнік (І.Гурскі).

Ветрам надзьмула каму. У безас. ужыв. Разм. Іран. Якая-н. жанчына зацяжарала без мужа ці нарадзіла пазашлюбнага дзіця. А бывае вецер у галаве: і сезонны, і круглы год... І напарнік ягоны, на якога звычайна зварочваюць грахі і непажаданыя вынікі кахання: **кажуць, у такіх выпадках, — ветрам надзьмула...** (В.Зуёнак).

Веяць зерне ад паловы (мякіны). Гл. адвейваць (веяць, адсейваць) зерне ад паловы (мякіны).

Восьмы цуд свету. Мн. не ўжыв. Часцей вык. Функц. не зам. Штосьці дзіўнае, велічнае, незвычайнае. **Сін.:** тысяча і адна ноч. Я шмат чытаў для свайго ўзросту, гэта былі радкі накішталт радкой нямецкага паэта Мюллера... І раптам: “Ці завьілі ваўкі, ці заенчыў віхор, ці запеў салавей, ці загагала гусь, — я тут бачу свой край, поле, рэчку і бор, сваю матку-зямлю — Беларусь”. Гэта было дзіва. **Восьмы** — а для мяне першы — **цуд свету**. А потым былі “Магіла льва”, “Бандароўна”, — і змяніўся свет. Назаўжды (У.Караткевіч). І вось у беднай краіне пачынаецца будаванне прызначанага здзівіць увесь свет хрустальнага палаца, **восьмага цуду свету** (С.Букчын). Калі і ёсць у нас нейкія варты самага шчырага здзіўлення і захаплення “кантэкст”, дык менавіта наш **“восьмы цуд свету”**, наша літаратура, якой адкрыта зайздросцілі самыя аўтарытэтычныя знаўцы многіх народаў... (Г.Шупенька).

Воўкам (ваўком) завьіць. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць горка скардзіцца на якія-н. нягоды, пакуты. Ты кажаш, сумна ў адзіноце... Як каму... Няма чаго рабіць, няма да чаго

шчырага інтарэсу — вядома, сумна, **воўкам завыеш** (Т.Хадкевіч). Ты ведаеш, што значыць пражыць тут, у лесе, год, другі чалавеку, які быў жанаты — а хоць бы і не быў, — без жанчыны, без дзяўчыны? **Воўкам завыеш**, і свет белы стане не мілы (У.Дамашэвіч).

Выбыццё са строю чыё, каго. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Страта магчымасці працаваць, дзейнічаць. [Нявідны] думае аб тым, у якой ступені **выбыццё** яго **са строю** работы адаб'еца на самой рабоце (Я. Колас).

Выводзіца на арбіту. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета. Станавіцца вядомым. Мы тут гаворым пра больш сур'ёзнае: пра той агульны арыенцір у сучаснай літаратуры, на якім **выводзіца на арбіту** ўсё новыя эпапеі аб Вялікай Айчыннай вайне (А.Адамовіч).

Выкідвацца за борт. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Адхіляцца як непатрэбнае, непрыдатнае. Цяпер жа, калі адроджаная беларуская гісторыя **выкідваецца за борт**, калі ўсё вяртаецца на кругі свае, ход развіцця шмат якіх падзей зноў падаецца неаб'ектыўна і тэндэнцыйна, у духу бальшавіцкіх ідэй... (Г.Лагуновіч).

Выкладаць (выкладзі) бакі. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Есці што-н. апетытнае, смачнае. З такой шляхтай і чарку можна ўзяць, і абняцца, і песню праспяваць. А бывае, добра **выкладзі бакі**, і наваляцца разам пад плотам (А.Наварыч). [Депешай, с. 23: выкладаць бакі (бок); Даніловіч, с. 30: бокі выкладзі (вылажыць) — 'уволю наесціся'.]

Вынаходніцтва веласіпеды. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Гумар. Абвяшчэнне чаго-н. даўно вядомага ўсім у якасці нібыта новага. Пра галоўны крытэры, **вынаходніцтва веласіпеды** і кодэкс гонару настаўніка (Загаловак артыкула ў "Настаўн. газ." за 22.03.2001 г.).

Каго, што **выносіць (вынесці) за дужкі** чаго. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Не лічыць каго-ці што-н. састаўной часткай чаго-н., прадметам увагі, аналізу і пад. Амаль палова здабытчыкаў беларускай літаратуры была як бы **вынесена за дужкі** нацыянальнай культуры (В.Быкаў). Калі пачнецца перагаворны працэс з уладамі, пытанне легітымнасці ўлады неабходна **вынесці за дужкі** бягучага палітычнага моманту (Нар. воля. 18.10.2001).

Выпіць <горкую> чашу да дна. Кніжн. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Шмат выцерпець, выпакутаваць, перанесці якія-н. цяжкасці. Нашы дзеці пакінулі быць дзецьмі [у часы вайны]. Яны **да**

дна выпілі чашу страйнай горычы ў самыя шчаслівыя свае годы (К.Чорны). А ў маці ад гэтага ляманту як адарвалася сэрца. Відаць, ёй давядзецца **выпіць чашу да дна**. Яна ўскрыкнула і ў распачы закрыла твар рукамі (Я.Шарахоўскі). Да канца мы гатовы з вамі **выпіць горкую чашу** пакут (А.Бачыла).

Выпростваць (выпрастаць) спіну. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Пазбаўляючыся пасіўнасці, абьякавасці, пачынаць дзейнічаць на поўную сілу сваіх здольнасцей, магчымасцей. **Сін.:** распраўляць крылы; распраўляць плечы. Пад сатрапаўскім ціскам мяккіх ічыгаў Сталіна, якія з замілаваннем апяваліся ў многіх мастацкіх творах, не толькі нашаму народу цяжка было **выпрастаць спіну** (С.Законнікаў). Інтэлігенцыя павінна нарэшце схамянуцца, **выпрастаць спіну** і сказаць сваё слова (Я.Стасевіч).

Выпускание пары. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Нядоўгае, узбуджанае, але супакойлівае рэагаванне на што-н. Неяк у “Народнай газеце” з мэтай **выпускання пары** былі дадзены ацярушкі з партыйнага архіва (Р.Барадулін). Трэба перастаць спадзявацца, што пазачарговы з’езд неяк дапаможа. **Выпускание пары** – рэч неканструктыўная ў тых умовах, што складаліся (Г.Каржанеўская).

Выпускаць (выпусціць) пару. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Узбуджана, як выбух раздражнення, рэагаваць на што-н. і пасля супакойвацца. Гаворым, крычым — **“выпускаем пару”**, плачам ужо не слязьмі — крывёю, а “Васька слухае да ест” (Б.Сачанка). Качан не ўмешвайся, чакаў, калі скончацца сямейныя разборкі і Макрыцкі **“выпусціць пару”** (В.Праўдзін). Учэністы хлопчыкі панура зніклі, і Дзімка падышоў да мяне. Самы раз было **выпусціць пару**: — Малайчына! Дзе цябе носіць?.. — Не крычы, тут я ўсё ж начальнік (А.Маракоў). І кулак пад “дружны бязлітасна-глумлівы рогат” таго натоўпу **выпускае пару** — душыць у сабе “звярыную злосць”. “Пакорна схіліўшы галаву”, ён ідзе “адмыкаць свае адрыны і свірны”. Так нібыта “люты звер” ператвараецца ў ціхмянае ягня... (Дз.Бугаёў).

Выхад з-пад пяра. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл.ск. Функц. не зам. Напісанне, стварэнне кім-н. (літаратурнага твора). Масаваму чытачу, мабыць, і не сніўся такі падарунак... Амаль праз трыццаць гадоў пасля **выхаду з-пад пяра** твор [“Сказ пра Лысую гару”] выйшаў у свет (В.Жуковіч).

Выціраць (выцерці) ногі аб каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Зняважліва адносячыся да каго-н., падпарадкоўваць сваёй волі, сваёй уладзе. **Сін.:** падтоптаць

пад ногі (у 1 знач.). Цяпер нас ніхто баяцца не будзе. **Ногі** аб нас **выціраць** пачнуць (Г.Марчук). Мы ніколі не дазволім нас паганяць і тым больш **выціраць** аб нас **ногі**! Мы яшчэ здольныя і можам за сябе пастаяць! (В.Гроднікаў). Аб нас, беларусаў, чарговы раз **выцерлі ногі** (А.Федарэнка). Жывеш за мокрую анучу — кожны аб цябе імкнецца **ногі выцерці** (У.Міхно). [Аўдзей:] Я бацьку твайго помню — прайдоха ён, і ты прайдоха. [Другі мужык:] Хе-хе-хе, Аўдзей Усцінавіч, яно то гэтак, прайда твая... Што я? Аб мяне і **ногі выцерці** можна... (У.Бутрамееў).

Выцягнуць слова з каго, ад каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Прымусіць каго-н. гаварыць. Ад Бушмара **слова** цяпер больш як калі цяжка было **выцягнуць** (К.Чорны). Падумаць толькі, нейкі год назад з Піліпа цяжка было **слова выцягнуць**, а цяпер гаворыць ужо не менш гадзіны і ні разу нават вачэй не апусціў... (П.Пестрак). А цікава, што там на дачы робіцца? Не муж, а нейкі тайны агент, **слова** з яго не **выцягнеш**... (М.Кулеш).

Вышэй вушэй чаго. У безас. ужыв. Разм. Надзвычай многа. Часцей пра работу, клопаты і пад. **Сін.:** адбою няма ад каго (у 1 знач.); ад пуза (у 2 знач.); без ліку; без меры (у 1 знач.); будзь здароў (у 2 знач.); бяры не хачу <чаго>; валіцца цераз горла ў каго; вышэй галавы чаго; да гібелі каго, чаго; дай бог (у 4 знач.); дай бог кожнаму (у 3 знач.); да ліха (у 1 знач.); да масквы ракам не пераставіш каго, чаго; да халеры каго, чаго; да хваробы (у 2 знач.); да чорта (у 3 знач.); з горла лезе ў каго; з горла прэ ў каго; імя каму легіён; канца-краю не відаць чаму (у 3 знач.); колькі ўлезе (у 2 знач.); колькі хочаш (у 1 знач.); мора разліўное (у 2 знач.); на валовай скуры не спішаш чаго; не кот наплакаў (у 1 знач.); непачаты край чаго; не хаханькі (у 2 знач.); пальцам не праткнуць каго; па <самае> горла (у 3 знач.); па <самую> завязку (у 3 знач.); па <самыя> вушы (у 4 знач.); плюнуць некуды; повен рот; праз меру (у 1 знач.); сорок саракоў чаго; у кожнай кішэні па жмені каго; хоць адбаўляй каго, чаго; хоць гаць гаці каго, чаго, кім, чым; хоць заваліся чаго; хоць заліся чаго; <хоць> плот гарадзі кім, каго; хоць <ты> махалам махай (у 2 знач.); цераз край чаго; цьма цьмушчая каго, чаго; чортава гібель каго, чаго; чортава процьма каго, чаго; чорт што чаго; як бобу каго; як гразі каго, чаго; як дроў; як завязаць (у 2 знач.); як на дзяды (у 2 знач.); як сабак нярэзаных каго. Прайшоў я, значыць, творчы конкурс у Літаратурны інстытут. Гонару — **вышэй вушэй!** Прыехаў у белакаменную здаваць уступныя экзамены... (А.Галубовіч). І не турбуйся, наўрад ці ў гэтыя выхадныя твае босы аб'являцца. Наперадзе жаночы дзень, мяркую, у іх праблем і без цябе **вышэй вушэй**... (А.Маракоў).

Вялікі расці! Выкл. Разм. Выказванне дарослых, адрасаванае дзецям, як пажаданне ім удачы, поспеху, усяго добрага. — *Дзякуй табе, цётка. І вы — расціце вялікія, — пажадаў ён малым. — Можа, калі лепей будзе* (В.Быкаў). — *Дзякуй яшчэ раз. Шчасліва аставацца. — Будзь здароў. Расці вялікі* (І.Шамякін). Гэта ж трэба — дажыць да сямідзесяці!.. Так, бацькі бласлаўлялі: **“Вялікі расці!”** Гадавалі, стаўлялі на ногі, рыхтавалі да другой дарогі (А.Вярцінскі). [Даніловіч, с. 43: вялікі (велькі) расці – ‘выказванне падзякі дзецям за паслугу; дзякуй’ і ‘адказ дзецям на словы падзякі; калі ласка’.]

Вярхом паехаць на кім. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць прыгнятаць, здэкавацца з каго-н., выкарыстоўваць каго-н. у сваіх інтарэсах. Сярод амаль бесперапыннага тлуму вуха ўлавіла жаночы голас: — Не, не! Маўчыце! Не скаруся! Раз яму саступі, другі — **вярхом паедзе!** (А.Калодзежны).

Вясельны генерал. Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран. Вядомая, важная асоба, запрошаная на якую-н. імпрэзу з мэтай надаць значнасць гэтай падзеі. Пытанне пра падбор гасцей таксама адпадае: Любан — дырыжор, Вольфсан і Ляўкоў — на ролях **вясельных генералаў** (Г.Колас). Нібы **вясельны генерал**, ён узнікае на тэлеэкране на любой прычыне і без яе, даючы глядачам глыбакадумныя парады і настаўленні... (К.Кірэенка). У нас сваіх графоў, хто не паспеў эміграваць, ліквідавалі як клас. Тут [у Германіі] яны без насілля, эвалюцыйным шляхам перарадзіліся ў чэхайскіх **вясельных генералаў** (М.Грыбаў). У заключэнне Іван Чыгрынаў уручыў пасведчанні выпускнікам... Напачатку запярэчыў: — Гэта ж роля **вясельнага генерала** (ЛіМ. 14.12.2001).

Г

Гаворыць (гаварыў) сам (-а, -о, -і) за сябе. Адз. і мн. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. канкр. і абстр. прадмета. Выразна сведчыць пра што-н., не патрабуючы іншых пацвярджэнняў. Цвердалобы, зблытаны ў падзеях урад вуснамі цара абвясціў маніфест аб прызыве ратнікаў апалчэння другога разраду... Размах здарэнняў **гаварыў сам за сябе** (Ц.Гартны). Ужо адзін факт, што Саід мае тры аўтамашыны, **гаворыць сам за сябе** (А.Мяснікоў). У нашай краіне з 13,3 у 1990 годзе да 9,3 у 1999 на тысячу насельніцтва паменшылася нараджальнасць і з 10,7 да 14,2 павялічылася смяротнасць. Лічыбы **гавораць самі за сябе** (ЛіМ. 5.01.2001). Надзвычайная інфармаванасць налётчыкаў і наяўнасць у іх міліцэйскай формы **гаварылі самі за сябе** (В.Праўдзін).

Гад паласаты. Адз. і мн. Часцей у знач. вык. ці зваротка. *Праст.* Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Вылюдак, нягоднік, агідны, шкодны, каварны чалавек. Пра мужчыну. **Сін.:** гадзіна падкалодная; гадзіна паўзучая; гад падкалодны; гад паўзучы; гад печаны. [*Скаромны:*] Рабочы клас вас не зразумеє! Асудзіць! Закляімуе! [*Каравай:*] Ён хацеў накарміць рабочы клас! А? **Гад паласаты!** З каго скуру дзярэш? Жулік! Махляр! Спекулянт! (А.Макаёнак). Чалавек сто прыбегла разам з ім на торжышча. Хто з кіем, хто з голым кулаком. Жалезную зброю ваявода забараніў браць. — Дык гэта няруннікі, нехрысці! — закрычай натоўп. — Ах, **гады паласатыя!** (А.Дайнека).

Гайкі закручваюцца дзе. У безас. ужыв. Разм. Часцей неадбр. Строгасці ўзмацняюцца, патрабаванні павышаюцца. Як адзначаюць сведкі, **гайкі** палітычнага ўціску ў Туркменістане **закручваюцца** ўсё тужэй. І пакутуюць ад рэпрэсій не толькі самі “арганізатары” замаху, але і іх сваякі (А.Сіліч).

Галава закружылася (закруцілася) у каго. У безас. ужыв. Разм.

1. Хто-н. пачаў адчуваць галавакружэнне (ад стомленасці, перажыванняў і пад.). **Сін.:** закруцілася ў галаве ў каго. — Вам дрэнна? — **Галава закружылася** (К.Крапіва). Нарэшце [Міхаська] стаў адчуваць, як некуды правальваецца, **галава закружылася**, і ён страціў прытомнасць (А.Якімовіч). **Галава закружылася-закружылася**, і Насця, баючыся, каб не ўпусціць з рук Іру, аперлася на некага плячом — не помніць на каго (І.Пташнікаў).

2. Хто-н. пачаў траціць здольнасць цвяроза разважаць (ад мноства спраў, перажыванняў і інш.). І ён [Лёвачка] бег. А куды? Да дзёда Сідора, што ў Ярках. Зусім **закруцілася галава** — хаты Сідоравай знайсці не можа (М.Лобан). Цяжка, Рыгор, ой, як цяжка!.. Часамі пачнеш думаць, ажно **галава закружыцца**... Вось дзе бядота, дык бядота... (Ц.Гартны).

3. Хто-н. стаў зазнавацца, пераацэньваць свае магчымасці. — Вы, Касцянок, малады чалавек... У вас **галава закружылася**. — Сапраўды, — падхапіў Шапавалаў. — Што ж гэта вы, таварыш Касцянок! Мы вас падтрымлівалі, выцягвалі... А вы нас падводзіце (І.Шамякін). Той-сёй перастаў заўважаць зямлю пад нагамі. **Галава закружылася** з першых поспехаў (І.Мележ). Быў у нас на фронце такі выпадак: на наш бок перайшоў пад уплывам акупнай прапаганды венгерскі батальён. У хлопцаў **галовы закружыліся**... (А.Прокша).

Галава не на вошы ў каго. У безас. ужыв. Разм. Адабр. Хто-н. разумны, кемлівы, знаходлівы. **Сін.:** галава варыць у каго; <ёсць> <свая> галава на плячах у каго; кацялок варыць у каго; мазгі вараць у

каго; не галава, а дом саветаў у каго; светлая галава ў каго. **Ант.:** дах паехаў у каго; дурны поп хрысціў каго; зрух па фазе ў каго; клёпкі не хапае <у галаве> у каго; мазгі адсохлі ў каго (у 2 знач.); мазгі набакір у каго; мазгі не на месцы ў каго; мякіна ў галаве ў каго; не ўсе дома ў каго; саломы ў галаве ў каго, чыёй; шарыкі за ролі заходзяць у каго. **Настайнік** Фама Фаміч хваліў Лявонку: “Талковы ў вас хлопец. **Галава не на вошы.** Такому вучыцца трэба!” (У.Гніламёдаў). — Мала хто да такога дадумаўся б, не надта гэта проста. — Канешне, у яго **галава не на вошы** (М.Даніловіч). [Лепешаў, с. 24: галава не на вошы ў каго.]

Галава тлуміцца чыя, каго чым, кім. У безас. ужыв. Разм. Хто-н. уводзіцца ў зман, забытваецца кім-ці чым-н. У маналозе даецца ясны адказ на ўсе гэтыя “быць альбо не быць”, якімі ўжо каторае дзесяцігоддзе **тлумяцца галовы** неразумных людзей (В.Гігевіч).

Галаўны боль. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Клопат, непакой, моцныя турботы. Расследаванне, суд, пакаранне — гэта ўжо “**галаўны боль**” праваахоўных органаў (Звязда. 24.01.1996). Асноўным **галаўным болем** мусіць стаць забеспячэнне належнай яўкі выбаршчыкаў (Свабода. 2.12.1995). Недастатковае папайненне кніжных фондаў — **галаўны боль** усіх бібліятэк і навуковых устаноў (ЛіМ. 23.08.2002). Таленавіты пісьменнік-грамадзянін — для ўладаў суцэльны **галаўны боль** (С.Суднік).

Галопам па еўропах. Акал. Разм. Іран. Павярхоўна, не сур’ёзна, не ўдаючыся ў дэталі (рабіць што-н.). Аўтар нават не перагарнуў падручнікі, не кажучы ўжо пра тое, каб прайсціся па іх хоць бы ў сваёй манеры “**галопам па еўропах**” (Р.Шкраба). Азнямленне з горадам вялося, як яны самі жартавалі, **галопам па еўропах** (І.Гурскі). Аўтары прайшлі, як кажуць, **галопам па еўропах**, робячы прыпынкі на падзеях, пазначаных энцыклапедычнымі артыкуламі (ЛіМ. 7.08.1987). Чытаючы [такія сказы з вялікай сэнсавай нагрукай], нельга сабе дазволіць прайсціся па іх “**галопам па еўропах**” (А.Нафрановіч).

Гамбургскі рахунак. Мн. не ўжыв. Часцей вык. Функц. не зам. Сур’ёзныя, прынцыповыя, бескампрамісныя адносіны, стасункі паміж кім-н. Сяброўства, знаёмствы, агульныя справы не мелі тады той улады, як сёння. **Рахунак быў гамбургскі** — мяркуйце самі... (Г.Кісліцына).

Глыбей капнуць. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Больш грунтоўна вывучыць, высветліць што-н., пранікнуць у сутнасць чаго-н. **Вертыкаль** зацікаўлена ў новым саюзе. Але, калі **глыбей капнуць**, дзе тыя сродкі ў вертыкалі? (В.Якавенка). Цяпер многа такіх... як

гэты ваш барадач... Знарок у аднапакаёўках жывуць, у лясных хатках, машыны не купляюць, апранаюцца бедненька... А **капі глыбей** — у кожнага тысячы, калі не мільёны! Даляраў, я маю на ўвазе (А.Федарэнка).

Глыбока капаць. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Грунтоўна вывучаць, даследаваць, высвятляць што-н., пранікаць у сутнасць чаго-н. — Чаго захварэў Палавінка? — А хіба чалавек не можа захварэць? Не **капай**, пракурор, **глыбока**. Андрэю я веру, як самому сабе (І.Шамякін). Хто-ніхто тады паспяшыў пусціць чутку: галойны канструктар так **глыбока капае**, каб перасесці са свайго крэсла ў дырэктарскае (І.Капыловіч). Цяпер — другое і асноўнае. Александровіч утайла, што яна ўрач-тэрапеўт, і месцам працы пазначыла сумніцельную фірму. Не памылюся, калі скажу, што яна разлічвала на нашу інертнасць, што **капаць глыбока** не будзем (В.Праўдзін).

Глынуць (глытнуць) сліну (слінку). Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. З зайздрасцю глянуць на што-н. спакуслівае, але недаступнае. Часцей пра яду. — Эх, — цмокнуў дзядзька: — наямосья! — Зірнулі хлопцы на Антося і **сліну** ўсе яны **глынулі**, наветра носам зацягнулі (Я.Колас). Бывала, глянеш: там на нізкім рынку лакаццей пропасьць! Не раз **глынеш слінку!** (В.Дунін-Марцінкевіч).

Глытаць словы. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Гаварыць неразборліва, невыразна. Вечарам ён [Казімер], **глытаючы словы** і стараючыся не заплакаць, гаварыў мацеры: — Я не пайду больш да дзядзькі (К.Чорны). Камандзір дывізіёна, **глытаючы словы**, далажыў, што бачыць немцаў (У.Дамашэвіч).

Гнуцца ў дугу <перад кім>. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Прыніжацца, угоднічаць. **Сін.**: віляць хвостом (у 1 знач.); гнуцца ў тры пагібелі *перад кім*; гнуць спіну *перад кім*; ламаць шапку *перад кім*; падпусціць лёстачкі *каму*; поўзаць на калянях *перад кім*; рассыпацца драбней маку *перад кім*; рассыпацца <дробным> макам *перад кім*; слацца лістам *перад кім*; хадзіць на пальчыках *перад кім*. Памаліцеся д'яблу ці Богу, каб ніколі не **гнуцца ў дугу**, а таму не хадзіце не ў ногу, кроцце толькі, як я, у назу (С.Грахоўскі). І Анікей страшэнна пакутуе, **гнецца ў дугу** ад сораму, што ў яго такія браты (М.Ракітны).

Гог і магог. Часцей вык. Функц. не зам. Неадабр. Люты чалавек, які выклікае страх. Пяшчотны голас шаптаў над вухам Антося: — Вось яго прывялі... На пытанні аб прозвішчы адказаў. Абазваў нас **гогам і магогам** і яшчэ казалупамі... (У.Караткевіч). У Каране **Гог і Магог** таксама ўспамінаюцца як дзве асобы, якія жылі ў "скрайніх

межах Зямлі”, Дайджам (Шайтан) трымае іх у сваім падпарадкаванні (Ю.Станкевіч).

Голас у пустыні. Гл. <марны> лямант (голас) у пустыні.

Голы кароль. Мн. не ўжыв. Вык. Разм. Іран. Пасрэдны чалавек з прэтэнзіяй на аўтарытэт ці з перабольшаным аўтарытэтам. Уяўляецца вы сабе сімпатычнага брандахлыста, фантазёра, які проста **голы кароль**? (У.Караткевіч). Мне думаецца, палітыка тут ясная: праглынуць Кунцэвіча з яго мільёнамі, на чужым гарбу ў рай уехаць — раз, апынуцца ў ролі **голага караля**, застацца, у рэшце рэшт, ля разбітага карыта — два... (В.Блакіт). Нейкі спектакль, гульня ў **голага караля**! Непераможнае літоўскае войска [на Грунвальдскім полі] — недарэчны **“голы кароль”**. Зарабілі на беларусах, на карку іхнім (С.Астравец).

Голь перакатная. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Бедны, збыднелы ці маральна заняпалы чалавек. [Хрысціна — з пагардай, з нянавісцю:] Латруга ты! **Голь перакатная**! Недарэмна цябе Басяком ахрысцілі (Н.Гілевіч). Адна **голь перакатная** сабралася камуну ладзіць (Р.Барадулін). Жыве **голь перакатная**, капейчыны за душой няма (Г.Юрчанка). Во, у яе, маці, якая радная пашанотная, не тое, што ў бацькі, — **голь перакатная**, нават дзеду якую скварку ніхто не прынясе (В.Шырको).

Грызці граніт навукі. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Старанна авалодаваць ведамі (у галіне якой-н. навукі). Ну што, рашыў Манькін, Спёка ці не Спёка, ды хлопец свой, разам у інстытуце, як гаворыцца **граніт** навукі **грызлі**. Толькі Манькін на хімфаку, а Спёка — на гістфаку (П.Палітыка). Нашы дзеці **грызуць** (ці хутка будуць **грызці**) **граніт** навукі па новых падручніках (М.Эйсмант). Працавала і маці, толькі я **грыз граніт** навукі, а таму працаваў толькі ўлетку, калі не было заняткаў у сямігодцы (М.Кавыль). [Параўн. і ў руск. м.: *грызть гранит науки*; ва ўкр. м.: *грызти граніт науки*.]

Губляец (згубіць) сябе. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. 1. Пераставаць валодаць сабой. Вымалёўвайся на твары сум, як невылечная хвароба, ад якой неабходна ратаваць чалавека, хаця і вядома, што ён безнадзейны. Гэта чалавек, які **згубіў сябе** (Маладосць. 2003. № 5).

2. Страчваць свае індывідуальныя рысы, асабліва сці характару і пад. Ісці ў свет — і не **губляец сябе** (М.Тычына).

Гульня ў адны вароты. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр. Аднабаковая дзейнасць з непрыманнем чужых поглядаў, інтарэсаў і пад. Размова за круглым сталом усё ж нагадвала напачатку **гульні ў адны вароты**. Кожны даказваў

перавагі прапарцыянальнай сістэмы выбараў (Нар. газ. 16.11.1994). Англічане стрымана растлумачылі, што грошай у іх няма, а фірма – неплацежаздольная. Гэта акалічнасць не вельмі ўразіла нашых землякоў, бо яшчэ раней з імі такім жа чынам абышліся іншыя замежныя фірмы, недаплаціўшы 169 тысяч даляраў. **Гульня ў адны вароты** працягвалася (Вожык. 1993. № 11). Сітуацыя цудоўна ілюструецца гісторыяй “**гульні ў адны вароты**”, калі прымальна для рэдактара графаман-“аднадумец” атрымоўвае месца ў выданні, а ягоны апанент – толькі кляп у рот (У.Агіевіч).

Гуляць у адны вароты. Функц. не зам. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Дзейнічаць аднабакова з непрыманням чужых поглядаў, інтарэсаў і пад. Вось гэта жаданне паспрачацца, відаць, і не даспадобы прафесару, якому, пэўна ж, хочацца **гуляць у адны вароты**, як у часы свайго партыйнага лектарства (Нар. газ. 20.01.1995). Рэдакцыя таксама прызвычайлася **гуляць у адны вароты**, заціскае рот апанентам... (У.Агіевіч). Калі расійцы спрабавалі даць грамадству больш-менш аб’ектыўную інфармацыю, то беларускія каналы **гулялі ў адны вароты** (А.Сіліч).

Д

Да аднаго месца каму. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, канкр. ці абстр. прадмета. Абсалютна нічога не значыць, не патрэбна. **Сін.:** да лямпачкі каму; да фені каму; ні ішоў <і> ні ехаў каму; трын-трава для каго, каму. — Я добра яму заплаціў. Бач, ты — іх саўдзельнік... — Я — стары чалавек, інвалід. Мне гэта саўдзельства — **да аднаго месца** (А.Масарэнка). Пакуль усякія там рэформы дойдучь да тых жа Мазалёў ці іншых глухіх вёсак, то ім яны — **да аднаго месца**, таму што ўсё тое будзе пасля іх. Жыццё, лічы, пражыта (В.Гроднікаў).

Да белых мядзведзяў. Акал. Разм. Іран. У канцэнтрацыйных лагерах на поўначы ці ўсходзе Расіі (завезці, загнаць і пад.). Як кожны прадажны чалавек, ён падвёў яшчэ й саветы, і за тое, забыўшыся пра іх ранейшыя “заслугі”, а можа, і дзеля іх, схавалі чэкісты і гэтую пару і, як усіх, паперлі **да белых мядзведзяў** (А.Геніюш). Было іх 20 асоб, здаецца, хацелі беларускай мовы ў школах. Загналі іх, нават шаснаццацілетніх, “**да белых мядзведзяў**” (Маладосць. 1990. № 5). Каб не паехаць **да белых мядзведзяў**, выбірае палескі хлопец родныя лясныя абшары. Сорак два гады блукаў ён па балотах, начаваў у капе сена ў глухім непрыветным лесе (ЛіМ. 17.03.2000). Даведаюцца саветы, што памагаў партызанам [несавецкім] – зараз прыедзе чорны воран і вывезе **да белых мядзведзяў** (Ю.Пацюпа).

Даваць (даць) махні-драла. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць **Сін.:** аддаваць канцы (у 2 знач.); вастрыць лыжы куды, адкуль (у 2 знач.); выносіць ногі <адкуль, ад каго>; даваць дзёру; даваць драла; даваць драпака; даваць лататы; даваць маху (у 2 знач.); даваць стракача ад каго, адкуль, куды; даваць у ногі; даваць ходу адкуль, куды; даваць цягу; змотваць вудачкі; зрабіць ногі (у 1 знач.); падмазваць пяткі; паказваць пяткі; паказваць спіну (у 2 знач.); рваць кіпці. *Задам, не спускаючы воч з натоўпу, ён прapіхнуўся да брычкі, дзе ўжо сядзеў вураднік са старшынёю, ды даў махні-драла* (Я.Лёсік). *А я, брат, толькі там затузаўся дарма, і як раней хацелася да іх, так потым рад быў даць ад іх махні-драла* (Я.Брыль). *Развесялілі даўгавухія касыя, што на шашы, як на эстрадзе, танцавалі, з-пад самых фараў махні-драла даўшы* (А.Лойка).

Даваць (даць) нос (-а) каму. *Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Адмаўляць таму, хто сватаецца. **Сін.:** даваць гарбуз каму. *Бацька даў нос яму, жаніху такому* (Р.Барадулін). [Лепешай, с. 56: носа даваць (даць) каму.]

Даваць (даць) у ногі. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць. **Сін.:** аддаваць канцы (у 2 знач.); вастрыць лыжы куды, адкуль (у 2 знач.); выносіць ногі <адкуль, ад каго>; даваць дзёру; даваць драла; даваць драпака; даваць лататы; даваць махні-драла; даваць маху (у 2 знач.); даваць стракача ад каго, адкуль, куды; даваць ходу адкуль, куды; даваць цягу; змотваць вудачкі; зрабіць ногі (у 1 знач.); падмазваць пяткі; паказваць пяткі; паказваць спіну (у 2 знач.); рваць кіпці. *Васіль тут жа даў у ногі.* Я бачыў, як замільгалі яго ружовыя пяткі (В.Адамчык). *Змітрок сядзеў тут чуткім насцярожаным зайцам, гатовы зноў даць у ногі...* (Польмыя. 1984. № 5). [Даніловіч, с. 57: даць у ногі.]

Да вушэй. *Разм. 1. Акал. Шырока, радасна, шчыра (усміхацца).* Усе ўжо ціха сядзелі за партамі, пасля мяне яшчэ забег Міша Грачухін: усміхнуўся ўсім **да вушэй** і падаўся ў другі рад недзе на апошнія парты (І.Пташнікаў).

2. Азн. Шырокая, радасная, шчырая (усмешка). — Добра, дзякую, — глядзіць [дзяўчына], а сама адно не смяе, ажно свеціцца радасцю. Жыццё: у адной слёзы на вачах, другая з усмешкай **да вушэй** (Ф.Сіўко).

Да гонару каго, чыйго. *Акал. Функц. не зам. Адабр. Адаючы належнае годнасці, заслугам каго-, чаго-н. Тут, у лесе, Вячаслаў Адамчык распачынаў шматпрацяжныя раманы свае. Да гонару ягонага варта сказаць, што, ідучы на выперадкі па колькасці, не*

збіўся на прозу двух велікаборцаў (Р.Барадулін). На жаль, і на VII з'ездзе пісьменнікаў знайшліся такія, хто, на словах змагаючыся за перабудову, думаў перш за ўсё пра сябе... Але, **да гонару** нашай пісьменніцкай арганізацыі, такіх было няшмат (Б.Сачанка). **Да гонару** вучоных, яны працягвалі непакоіць грамадскую думку (В.Лапцік).

Да другога прышэсця. Акал. Разм. Неакрэслена доўга. Не так ужо багата асталося часу, паложыць у магілку, ляжы сабе, **да другога прышэсця**... (А.Пальчэўскі). А то пусці адзін раз цуд у хату — **да другога прышэсця** не выправадзіш яго, ні праз дзверы, ні праз акно. Няма дурных! (А.Кудласевіч). Кастусь сярдзіта пазіраў на Магду. — Мне што, бегаць за вамі **да другога прышэсця**? (Л.Рублеўская).

Чырванець (пачырванець) **да карэння валасоў**. Акал. Функц. не зам. Вельмі моцна. Віктар падумаў, што зараз пачырванее, і тут жа пачырваней **да карэння валасоў** (У.Карпаў). Іван.. сарамлівы, ад простых ласкавых слоў чырваней **да карэння валасоў** (Дзеяслоў. 2002. № 1).

Вернемся **да нашых бараноў**. Дап. Разм. (Вернемся) да асноўнай тэмы, да прадмета гаворкі. Шмат хто з нас, відаць, у дзяцінстве не раз трымаў на языку гэтае найменне-далікатэс, чароўнае і недарэчнае ў нашых лінгвістычных рэаліях... Але ж вернемся **да нашых бараноў** (А.Хадановіч). Згадайце нашу далёкую ці нават зусім нядаўнюю гісторыю... Але вернемся, як кажуць, **да нашых бараноў** (Г.Кароткая).

Да пары каму. Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Падыходзіць каму-н. у сябры, каханкі. **Ант.:** не пара каму. — Хочаш выйсці за Любаміра? Ён вачэй з цябе не зводзіць, малады, здаровы, баярын яго паважае. — Не. Я не хачу за яго. — Вы адно аднаму **да пары** (Г.Далідовіч). [Параўн. ва ўкр. м.: до пари каму – з такім жа значэннем.]

Да першай зоркі. Акал. Разм. Іран. Ненадзейна, з малой верагоднасцю на здзяйсненне чаго-н. Шулька згаджаецца, ківае галавой, абяцае, але — толькі **да першай зоркі**, як зараз кажуць (М.Гіль).

Да фені каму. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, канкр. ці абстр. прадмета. Абсалютна нічога не значыць, не патрэбна, не цікава. **Сін.:** да аднаго месца каму; да лямпачкі каму; ні ішоў <i>ні ехаў каму; трын-трава для каго, каму. Гэтая гаворка пра літаратуру ў падобным месцы — як трава ў пустыне... У прыцыце яна нам абодвум **да фені** (Л.Галубовіч). — Але я магу не з'явіцца на

цырымонію ўганаравання. Будзе скандал. — А мне **да фені**. Ды ніякага скандалу і не будзе... (У.Арлоў).

Дах паехаў (страха паехала; едзе) у каго. У безас. ужыв. Разм.

1. Хто-н. прыдуркаваты, ненармальны, псіхічнахворы. **Сін.:** дурны поп хрысціў каго; зрух па фазе ў каго; клёпкі не хапае <у галаве> у каго; мазгі адсохлі ў каго (у 2 знач.); мазгі набакір у каго; мазгі не на месцы ў каго; мякіна ў галаве ў каго; не ўсе дома ў каго; салома ў галаве ў каго, чыёй; шарыкі за ролікі заходзяць у каго. **Ант.:** галава варыць у каго; <ёсць> <свая> галава на плячах у каго; галава не на вошы ў каго; кацялок варыць у каго; мазгі вараць у каго; не галава, а дом саветаў у каго; светлая галава ў каго. У яго **“паехаў дах”**, як цяпер гавораць пра псіхічнахворых (У.Рубанаў). Глядзі, Зміцер, каб часам не **паехаў дах** (У.Міхно). Вам смешна? Што магло здарыцца, пытаеце вы? У вас што, сястра ў войску службыць ці **страха паехала**? Пытаюцца яшчэ, іш ты? Нічога не магло б здарыцца? Вы што?! (А.Кудласевіч).

2. Іран. Хто-н. робіць ці гаворыць глупства, не разумеючы безразважнасці сваіх учынкаў. Як пачынае **ехаць дах**, а з дахам заадно й падлога, няцяжка стаць, згубіўшы страх, кумірам у сябе самога (Р.Барадулін). О, ведалі б вы, як пакутуе ваш калега!.. **Дах** у яго ўжо **едзе** (А.Асташонак). Апошнім часам з'явіўся слэнгавы выраз, калькаваны з расійскай мовы: у яго **страха паехала**. Хоць па-беларуску — ён з глузду з'ехаў — болей натуральна (Р.Барадулін). [Даніловіч, с. 176: страха паехала.]

Даць махні-драла. Гл. даваць (даць) махні-драла.

Даць нос каму. Гл. даваць (даць) нос каму.

Даць у ногі. Гл. даваць (даць) у ногі.

Два канцы адной палкі. Выв. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Вельмі блізкія ці аднолькавыя ў якіх-н. адносінах з'явы, (рэжымы, вучэнні і пад.). Што ж тычыцца ідэалогіі, дык камунізм і фашызм маюць, так бы мовіць, асяваю сіметрыю або, як кажуць у народзе, ёсць **два канцы адной палкі** (В.Быкаў). Ён кажа: рускія павінны зразумець, што нацызм і камунізм ёсць **два канцы адной палкі** (Польмя. 1996. № 4). Яе бацьку, віднага чэкіста, знішчылі свае ж перад вайной, а маці навесілі гітлераўцы. Зноў: **два канцы адной палкі** (Маладосць. 1999. № 5).

Дзеся понту. Гл. для (дзеся) понту.

Дзённа і ночна. Акал. Кніжн. Ужыв. пры дзеясл.-вык. незак. тр. Увесь час, пастаянна. **Сін.:** і дзень і ноч. Каб узяць нашу мастацкую літаратуру на сусветны ўзровень, трэба не пакладаючы рук працаваць **дзённа і ночна**, як гэта рабілі рэпрэзентатары лепшых

сусветных літаратур (У.Глыбінны). Збіраліся часцей у Барыса Сысы, які прыдбаў недзе за свае іконы прыёмнік і **“дзённа і ночна”** слухай Маскву (Г.Марчук). Улады рабілі (і робяць) выгляд, што раяцца з простымі людзьмі, што прыслухоўваюцца да іх разваг і меркаванняў, што **дзённа і ночна** дбаюць адно аб іх здароўі, ічасці і дабрабыце (ЛіМ. 23.10.1998). З яе [святой абіцелі] пойдзе ва ўсе куткі дзяржавы святло хрысціянскай веры, бо будуць там **дзённа і ночна** працаваць святары і летапісцы (Л.Дайнека).

Для (дзея) понту. Акал. Праст. З мэтай стварыць пэўнае ўражанне (форсу, важнасці, паказухі і пад). **Сін.:** дзея гадзіся; для адводу вачэй; для блізіру; для віду; для вока; для прыклёпу; для прыліку; з понтам. Пісьменнік бярэ бутэльку, збіраецца наліць у высокую крышталёвую чарку, а тады пераносіць бутэльку да шклянкі, налівае. Сталін сочыць за гэтым, усміхаецца. — Бачу, казакі — дужы народ? — Гэта я **дзея** звычайнага **понту**. — Стала быць, **дзея понту**? — Так, дзея смеласці. — Што ж, **для понту** дык **для понту**. А чаго баяцца? (І.Чыгрынаў). — І што сказалі? — Пахвалілі нават цябе. Перадавіком стаў. Гэта добра — меней падазрэння. — Якога падазрэння?.. — Пра падазрэнне я **для понту** — праверыць. Цябе. Бачу, завязаў. Ці не прызнаеш нас больш? (А.Бароўскі).

Дурыць (тлуміць) сабе галаву. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Думаць, разважаць пра каго-ці што-н., турбуючыся і непакоячыся. Цяпер даводзіцца **дурыць сабе галаву**, каго і чым узнагародзіць (С.Астравец). Многія калгасы жадаюць ператварыцца ў саўгасы — цалкам легчы на дзяржаву і не **дурыць сабе галаву** (С.Шаўцоў). Таму ў яго развагі ішла думка, што заехаць у школу, можа быць, варта хоць дзея таго, каб не **тлуміць сабе** лішне **галаву**, вызваліцца такім чынам ад непатрэбнасці (І.Мележ). Каруся першы раз не **тлуміла сабе галавы** галасамі галоднай гаспадаркі. Заціхла ля Рыгоравай галавы (С.Яновіч).

Душа (сэрца) заныла чыя (чыё), каго, у каго. У безас. ужыв. Разм. Хто-н. пачаў моцна хвалявацца, адчуваць трывогу, перажываць з-за чаго-н. **Сэрца заныла** ад убоства роднага месца і ад чакання сустрэчы з роднымі (М.Гарэцкі). Краўцова **душа заныла**, і сам ён ледзьве адцягнуў голас: — Што гэта зрабілася, няшчасце на чалавечую галаву! (К.Чорны). Па сцежцы, назад ад затора, галопам імчаўся Кавалейскі, Дубовік зразумей: па людзей. Значыць, там бяда, **заныла сэрца** і ў мяне (А.Карпюк). Дзяніс успомніў тую трывожную ноч, і, як тады, раптам у трывозе **заныла сэрца** (А.Дзятлаў).

Дыхаць у патыліцу каму. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Быць, знаходзіцца ззаду, з тыльнага боку каго-н. [Таня:]

Ты мне перашкаджаеш. [Віталь:] Я ж ціха сяджу. [Таня:] Не люблю, калі мне **дыхаюць у патыліцу** (Г.Каржанеўская). Перад ім [асуджаным] ішоў наглядчык, **у патыліцу дыхаў** прапаршчык. “Узялі ў абцугі...” (М.Воранаў). Мікуліч спяшаўся, разумеючы, што аднарукі ахоўнік, што **дыхаў яму ў патыліцу**, з задавальненнем выставіць за дзверы (В.Праўдзін).

Е

Ездзіць па левым баку. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Парушаць нормы літаратурнай мовы. Аматараў **ездзіць па левым баку** стала менш, і ў друку за блытаніну яны не выступаюць: калі блытаюць, дык паціху, без дэкларацый (К.Крапіва). Для некаторых людзей моўная норма — не закон. Яны **“ездзяць па левым баку”** (ЛіМ. 26.05.2000).

Ё

Ёсць бог на свеце. Выкл. Разм. Выказванне задавальнення, радасці з нагоды здзяйснення чаго-н. **Ёсць бог на свеце**, знайшліся добрыя людзі, куток у хаце выдзелілі (А.Жук). **Ёсць бог на свеце**, нарэшце і мне пашэнціла (В.Праўдзін). Фруза ўзрадавалася: вось ён доўгачаканы выпадак адпомсціць — ні пісьма яму, ні здымка. “Началася я — начакаешся і ты. **Ёсць бог на свеце**, ёсць...” (М.Воранаў). **Ёсць, ёсць бог на свеце!** З ног збіліся, шукаючы цябе (М.Дубоўскі).

Ж

Жалезная заслона. Мн. не ўжыв. У ролі розн. чл. ск. Функц. не зам. Неадабр. Самаізаляцыя, сур’ёзныя перашкоды ў кантактах (пераважна паміж дзяржавамі). **Жалезная заслона** ў канцы васьмідзесятых гадоў была ўжо добра такі прыўзнята (Т.Кароткая). Былі б мы на-ранейшаму закрытай сістэмай, за **жалезнай заслонай...** (С.Алексіевіч). Ад’язджалі мы з Германіі ў той час, калі і ў заходняй, і ва ўсходняй яе частцы радаваліся аб’яднанню краіны. Берлінская сцяна, **“жалезная заслона”** рухнулі, народ зноў стаў адзінай сям’ёю (С.Законнікаў).

Жывы нябожчык. Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм. **1.** Вельмі слабы, блізкі да смерці чалавек. **Сін.:** жывы труп. Скрыпяць трухляцінай асіны, над курганамі звяр’ё вые... Гасцінцам, церневай пуцінай, у ёрмах, скованы, скацінай ідуць **нябожчыкі жывыя** (Я.Купала).

2. Неіснуючая асоба, якая толькі фіктыўна лічыцца дзе-н. **Сін.:** мёртвыя душы. Здаралася наадварот: па зоне блукалі **“жывыя**

нябожчыкі". Не надта пісьменныя брыгадзіры часам памыляліся: памрэ Гогіберыдзе, а ў рапарціцы спішуць Насарыдзе... (С.Грахоўскі).

Жыў курылка. Выкл. Разм. Жарт. Вокліч задавальнення, захаплення, здзіўлення і пад. пры ўпамінанні пра таго, хто, нягледзячы на што-н., існуе, жыве, дзейнічае. *Нарэшце* [Ніна Іванаўна] пачула, як заскрыпела крэсла, як цяжка ўздыхнуў абражаны муж. **"Жыў курылка"** (І.Шамякін). Як я ні стараўся, але не здолеў, каб не ўсміхнуцца: у 2050 годзе Іван Іванавіч ды яшчэ Рэхва?! Не пажоўк, Іване, не ўчарнеў, **жыў курылка!** (М.Лобан). Пасля бальніцы яго накіравалі ў санаторый паправіць здароўе. Там прабыў усю вясну. А ў пачатку лета вярнуўся на завод. Ціўчанка ад радасці крыкнуў: **"Жыў курылка!"** (М.Гроднеў).

3

Забіць крыніцай. Функц. не зам. Ужыв пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Пачаць бурна праходзіць, развівацца, праяўляцца. **Забіла крыніцай** культурнае жыццё — пачалі стварацца ўстановы, тэатры, газеты, часопісы, творчыя арганізацыі (Р.Шкраба).

Забіць трывогу. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць настойліва звяртаць усеагульную ўвагу на што-н. небяспечнае, заклікаючы на барацьбу з ім. **Сін.:** ударыць у набат. Сяляне **забілі трывогу**, што патанела збожжа, асабліва жыта. Патанелі свінні, каровы, коні, нават масла, яйкі... (П.Пестрак). А можна ж было намнога раней **забіць трывогу**, калектыўна ўзяцца за перавыхаванне бацькоў-адступнікаў! (Звязда. 8.01.1986). Усё ішло добра, а пазней, перад новым навучальным годам, на школьнай форме **забілі трывогу**: пачалі прападаць трусы (В.Ткачоў).

Забіць у званы не паглядзеўшы ў святцы. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Распачаць што-н. недарэчы, не разабраўшыся ў чым-н. ["Нашай ніве"] у віну выстаўлялася тое, што яна быццам бы бачыла свой народ адзіным, бяскласавым мужыцкім народам і гэтым самым затушоўвала класавыя супярэчнасці, што было ў інтарэсах эксплуатацыйных класаў, выразніцай якіх нібыта з'яўлялася газета. Аднак гэтыя "знаўцы", што называецца, **"забілі ў званы не паглядзеўшы ў святцы"** (Польмя. 1990. № 2).

За бугор. Акал. Праст. У дзяржавы, якія знаходзяцца за межамі былога Савецкага Саюза. **Сін.:** за граніцу; за мяжу. [Дзядзька, цётка] доўг савецкаму народу спраўна сплочвалі, абы не было вайны, буржуі не залапалі "калхоз" і апошнія кашулі з Ладзюка або Альжуні **за бугор** ніхто не звёз (С.Панізнік). Туды, **за бугор**, везлі посуд, інструмент, каляровы метал, гарэлку, ікру, футра, назад –

скураныя курткі, джынсы, майкі з амерыканскай сімволікай ды іншае фірмавае імоцце (У.Глушакоў).

За бугром. Акал. Праст. У дзяржавах, якія знаходзяцца за межамі былога Савецкага Саюза. **Сін.:** за граніцай; за мяжой. *Жыццё там, “за бугром”, уяўлялася не тое што казачным, але наогул нейкім нерэальным* (В.Гігевіч). *У нас, канечне ж, дрэнна (тут і была тая “крамола”), але і ў іх там, за бугром, звычайнаму чалавеку і таму ж прафесару жывецца не лепш. Што гэта было? Няведанне ці дробязнае хітраванне?* (Дз.Бутаёў).

Завесці <сваю> катрынку. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць дакучліва гаварыць пра адно і тое ж. **Сін.:** завесці <сваю> шарманку. — *Ну! Ну! Завяла ўжо катрынку! — глуха загукіў Арыём са студні* (Я.Колас). *Я ляжаў у гамаку, нядужылася. А гэты як сеў пры боку, так і прымёрз. І завёў, як вы кажаце, катрынку* (М.Лужанін). [Валошка] замоўж — на душы зрабілася брыдка ад пустых спрэчак з маткаю. Але тая ўжо **завяла катрынку** — круціла: — Ты, Міша, не бачыш, што мяне валакушы не валакуць? Вачэй у цябе нямашака? (В.Карамазаў). — Ай, Мікалай! Навошта ж ты выдумляеш абы-што? — адразу, як усё роўна і чакаў таго, каб уступіць у гаворку, пісклявым жаночым голасам **завёў сваю катрынку** Мірон. — Пайшоў вон (В.Макарэвіч). *І раптам слова ўзяў таварыш Свістунёў, нарзану вытў, пачакаў хвілінку ну і завёў катрынку!*.. Гадзіны так на тры, пакуль не змок... (Э.Валасевіч).

Завесці <сваю> шарманку. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць дакучліва гаварыць пра адно і тое ж. **Сін.:** завесці <сваю> катрынку. [Пранцісь – Быкоўскаму:] Собствэнно, пане дабрудзею, **завядзі** яшчэ **сваю шарманку**: яна ў цябе, прост, як грамафон, вось-цо-да, трубіць (Я.Купала). *Гэта Вінічук зноў завёў сваю шарманку: не можа сам-насам са сваімі думкамі і колькі хвілін уседзець – то да аднаго, то да другога прычэпіцца* (Г.Бондар). – *Што, пустабрэхі, зноў сваю шарманку завялі,* – казаў Сцяпан (Б.Пятровіч).

Завіляць хвостом. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць хітраваць, крывадушнічаць, ашукваць. *Значыць, ты да гэтага майчай, на партыйным сходзе падтрымліваў нашу прапанову, а прыйшло да справы, дык завіляў хвостом?* (А.Кулакоўскі). *Максім пакорліва выйшаў на двор, а цешча ўсё бубнела: — Не, не, мая дачушка, толку не будзе. Завіляў хвостом, няхай ідзе. Ты не з апошніх. Яшчэ не такога знойдзеш* (М.Гроднеў).

Заганяць (загнаць) сябе ў кут. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Аказвацца ў цяжкім ці бязвыхадным

становішчы. *Стары ж чалавек, увогуле заслужаны, амбіцый і маной загнай сябе ў кут* (І.Новікаў). *Кіраўнікі загналі сябе ў кут* (А.Сіліч). — *А ў Кунцэвіча колькі [грошай на рахунку]? — Я іх грошай не лічыў!* — *агрызнуўся ён, думаючы, як выблытацца з гэтай непрыемнай тэмы, не даць загнаць сябе ў кут* (В.Блакiт).

Загнанасць у тупік. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Крайняя разгубленасць. А маглі б ужо і сёння жыць іначай... Не было б адчування няпэўнасці, безвыходнасці, **загнанасці ў тупік** (Н.Гілевіч).

За дзесятую гару ехаць, трапіць, закінуць і пад. Акал. Разм. Вельмі далёка. **Сін.:** дзе макар козы пасе (у 1 знач.); за блізкі свет; за свет; за свет вочы; куды крумкач касцей не заносіў; куды макар цяляе не ганяў (у 1 знач.); к чорту на рогі; на край свету (у 1 знач.). Гэтыя гаротныя сярмяжнікі прыпаміналі яму бацькоў і пануру вёску, закінутую, як камок гразі, **за дзесятую гару** (У.Галубок). Што там [Янінаму бацьку] каштавала як след папрасіць падпалкоўніка закінуць жанішка-самазванца куды-небудзь **за дзесятую гару**, каб яго адтуль і бура не прынесла (А.Ветах).

Задраць нос. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць вельмі важнічаць, зазнавацца, фанабэрыцца. **Сін.:** задраць хвост; закапыліць нос; захварэць на пана; падняць хвост; распусціць <павіны> хвост. [Даніла (праводзіць вачыма Маргуна, які праходзіць па вуліцы):] **Задрай нос** і дзень добры не скажа (К.Крапіва). Перад святамі ў школу карэспандэнт прыехаў нарыс напісаць пра настаўніка Гаварушку. Другі б уга як **нос задрай**, а Васіль Кузьмін і віду не падаў, што нешта здарылася (М.Лобан). — Дай табе генерала, дык ты **нос задзярэш**. — Не задзяру. Верна службы буду. Не задзяру (А.Прокша). Участковы абмінуў старшыню калгаса Каляду, бо той у апошні час адбіўся ад рук: **задрай нос**, нуль увагі на прадстаўніка ўлады (В.Ткачоў).

Задурванне галавы каму. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Забытванне каго-н. глупствам, непатрэбнасцю. Цярпець не магу анкет, апытванняў і тэстаў. Па-мойму, гэта толькі **задурванне галавы** добраму чалавеку (У.Караткевіч).

Зазваніць ва ўсе званы. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць усім і ўсюды голасна расказваць, гаварыць (пра якія-н. весткі, чуткі і пад.). І вось ужо неяк у канцы лета сельскія старасты **ва ўсе званы зазванілі**, каб людзі збіраліся ў чарговую нядзелю ў мястэчка, што там адбудзецца вялікі валасны сход (А.Якімовіч).

Пачынаць (пачаць) **з азоў**. Акал. Разм. З самага пачатку, з простага, элементарнага. **Сін.:** ад печкі (печы); ад яйца. Як вядома,

пачалі мы тут з **азоў**. Адна электраўстаноўка і тры пілы – вось і ўсё, што мелі спачатку (М.Ваданосаў). Зялёная агароджа акрэслівала межы будучай станцыі метрапалітэна, пачынаць якую яму, Кільчэнку, давадзецца з **азоў**, з першага калочка (ЛіМ. 13.06.1980).

Зайграць у адну дудку з кім. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць дзейнічаць заадно. Але, як я заўважаю, то ты, Лявон, з цесцем **у адну дудку зайграў** (І.Грамовіч).

Зайграць у дудку чыю, каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць дзейнічаць у чыіх-н. інтарэсах. — Дарэмна крычыш на чалавека... Думай, што кажаш, начальнік. — І вы **ў** тую ж **дудку зайгралі**? (А.Калодзежны).

Зайца кінуць дзе, каму. Разм. Ужыв пры дзейн. са знач. асобы. Перагарадзіць дарогу маладым на вяселлі з надзеяй атрымаць выкуп, звычайна гарэлкай. Увечары стол адышоў, падаравалі нявесту, пагулялі — і павязлі Вусцінку. Камароўскія хлопцы **зайца** каля Міхасёвых **закінулі**. Дзве пляшкі далі ім пярэкупу (М.Гарэцкі). [Лепешаў, с. 82: зайца драць з каго, у каго.]

Зайцы поле гнояць у каго, каму. У безас. ужыв. Разм. Іран. Хто-н. кепска, нядбайна вядзе сельскагаспадарчыя справы. А ці не таму нам так не хапае грошай з зарплаты, што кормім мы тыя калгасы і саўгасы, у якіх **зайцы поле гнояць** (В.Гроднікаў). У нас паранейшаму, вобразна кажучы, **зайцы поле гнояць** ды коні такія дагледжаныя, што на выгане вароны на спіны садзяцца (Нар. воля. 9.09.1998). [Прыказкі, кн. 1, с. 123: зайцы яму поле гнояць.]

Заставацца (застацца) **за кадрам**. Кампанент вык. Функц. не зам. (Заставацца) неадлюстраваным, непаказаным. На старонках дэтэктыва выкопванне нябожчыка засталася **за кадрам**, аб ім толькі паведамляецца другой “экспедыцыі” эксгуматарай (ЛіМ. 13.03.1998). Калі ад настаўніка патрабуецца выкласці ў пэўным духу той ці іншы праграмны твор, то мастацкасць самога твора застаецца **“за кадрам”** (Настаўн. газ. 18.07.1998). Лейтэнант Хмара суха і лаканічна дакладваў Мікулічу пра падзеі мінулага дня. Праўда, засталася **за кадрам** тое, як ён ледзь не трапіў у ложка да Казаковай... (В.Праўдзін).

Закапыліць нос. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаў вельмі важнічаць, зазнавацца, фанабэрыцца. **Сін.:** задраць нос; задраць хвост; захварэць на пана; падняць хвост; распусціць <павіны> хвост. Самой ісці да Антона ёй не дазваляла дзявочая гордасць. Мала чаго могуць нагаварыць людзі! Ды і Антон можа **закапыліць нос**. Ага, сама набіваецца ў жонкі! (М.Паслядовіч). Зазнайся Базыль-Цапільна. **Нос закапыліў**. Сваіх не пазнае

(І.Грамовіч). Ну, няхай Віктар маўчыць, дык ён тут не першы раз, прывык, а яна **нос свой закапыліла** і, здаецца, акрамя сябе, нічога не бачыць (А.Гаўрылін).

Закіданне шапкамі каго. Мы не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран. Лёгкая і хуткая перамога каго-н. На нагрэтых панелях расфуфыранага Неўскага панясліся выгукі наконт **закідання шапкамі** “праціўнае немчуры” (Ц.Гартны).

Закідваць (закінуць) за каўнер. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Выпіваць, напівацца п'яным. **Сін.:** бачыць шклянога бога; браць у губу; глядзець у бутэльку; закідаць за гальштук; закладваць за каўнер; заліваць вочы <чым> (у 1 знач.); заліваць за каўнер; заліваць чарвяка; мокнуць у гарэлцы; наліць горла; наступіць на корак; не прасыхаць; панюхаць корак; прамачыць горла. **Ант.:** не браць у рот што, чаго (у 2 знач.). — Толькі таго і дабешся, выпіўшы, — соладка пазяхае і весела адказвае шафёр. — Шафёрам цяпер забаранілі... А некалі **закінеш** дзвесце грам **за каўнер** перад сьнеданнем! (В.Мыслівец). Вялікія людзі не дурні былі **за каўнер закінуць**. Вазьмі любое кіно — п'юць... (В.Шырко). Я добра ведаў Рытчыну маці. Яна крыху дурнаватая і любіць **закінуць за каўнер**, як і бацька (А.Крэйдзіч).

Закідваць (закінуць) наперад. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Рабіць які-н. прадбачлівы, апераджальны ход з надзеяй мець потым ад гэтага пэўную карысць для сябе. Андрэй — наш. Свой. Яго грошы нам з табой яшчэ спатрэбяцца. Як казала мая маці: **закідвай наперад**... Мяккі кут купіў? Не. І не купіш. Без Андрэя (І.Шамякін). Як не дапамагчы суседу. **Закінеш наперад**, як знойдзеш (І.Гурскі). Напішы яму пісьмо [з кампраматам]. Няхай ведае нашу ўдзячнасць. **Закінь**, як кажуць, **наперад** (Беларуская думка. 2000. № 9).

Закладка фундаменту чаго. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Стварэнне таго, што з'яўляецца зыходным, пачатковым, асноўным для чаго-н. Дапамагаць пісьменніку трэба часам пры самой **закладцы фундаменту** новага твора (Я. Колас).

Закруцілася (закружылася) у галаве ў каго. У безас. ужыв. Разм. Хто-н. пачаў адчуваць галавакружэнне (ад стомленасці, перажыванняў і пад.). **Сін.:** галава закружылася ў каго (у 1 знач.). Цёмна стала ўваччу, і **закруцілася ў галаве** (І.Пташнікаў). У яе **закружылася ў галаве**, і яна была гатова наваліцца на падлогу (А.Чарнышэвіч).

Залегчы на дно. Гл. легчы (залегчы) на дно.

Заліць крывёю (-й) што. Функц. не зам. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Збіць, знішчыць ці параніць

шмат людзей (у выніку тэрору, ваенных дзеянняў і пад.). Я раскажу калі-небудзь, як **залілі крывёю** няшчасны Крычаў... (У.Караткевіч). Ад фронту мы адрэзаны. З горадам сувязі няма... Там арышты, пагромы. Турмы **заліты крывёй**. Лагеры перапоўнены. Вораг шалее (Р.Няхай). Бальшавікі **залілі крывёю** палову зямных абишараў (ЛіМ. 17.07.1998). Ён, гэты надзвычай таленавіты генерал, **заліў крывёю** ўвесь тутэйшы край (С.Астравец).

Замазаць рот каму. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Прымусяць каго-н. (часта подкупам, абяцаннем і пад). маўчаць, не гаварыць пра што-н. **Сін.:** забіваць дух каму; закрываць рот каму; затыкаць горла каму, каго (у 1 знач.); затыкаць рот каму; наступаць на язык каму; павесіць замок на рот каму; укараціць язык каму; язык завязаць каму. Непрыемна, вядома, што ён так лае ўсё дарагое яму, Яноўскаму, але **рота** яму не **замажаш** (У.Караткевіч). Што ж... Прыемнага мала. Пойдуць на некаторыя ўступкі палякам і **замажуць ім рот** (Польмя. 1993. № 10).

Замкнёнае (замкнутае) кола. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Бязвыхаднае становішча; такі збег абставін, з якога цяжка знайсці выйсце. **Сін.:** зачараванае кола (у 1 знач.). З зарплатай настаўніка мы апынуліся ў **замкнёным коле** (Настаўн. газ. 6.11.2001). Пайшоў мой пазт у аўтаінспекцыю да нашага чурылаўскага капітана. "Адрамантуюць — атрымаеш [для машыны] ну-мары!" **Замкнутае кола** (В.Шырко). Пастаўленая задача ўтварала **замкнёнае кола:** каб "злавіць" момант запуску ракеты пры дапамозе касмічнага тэлескопа, — трэба мець адпаведны тэлескоп, а каб яго пабудавалі, — трэба ведаць, што і як ён "зловіць" (Ю.Хадыка).

Замуж за <пана> пясочкага збірацца. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Паміраць. **Сін.:** аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); аддаваць духі; адкідваць капыты (у 1 знач.); адкідваць хвост (у 2 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць з гэтага свету; адыходзіць у вечнасць; адыходзіць у іншы свет; адыходзіць у лепшы свет; выпроставаць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; загавець душой; загадаць доўга жыць (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; заснуць вечным сном; заснуць на веку; згарнуць рукі; з капылоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; на паповы сані збірацца; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. [Малады бадзяжнік] тутэйшай старой удавіцы абяцае: — Далібог, цётка, я вас замуж аддам. — А ідзі ты к чорту матары, п'янчуга, — злуецца старая. — Мне не сёння дык заўтра ўжо **замуж за пана**

Пясоцкага трэба збірацца (К.Камейша). [Параўн.: *Лепешай*, с. 37: з Пясоцкім ажаніцца; *Даніловіч*, с. 21: ажаніцца з Пясэцкім.]

Замыканне ва ўласнай (у сваёй) шкарлупіне. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Адасабленне ад усяго навакольнага і абмежаванне сваім вузкім, маленькім светам. **Сін.:** замыканне <самога> у сабе. *Яшчэ і яшчэ раз з прыемнасцю пераконваешся, што новае папайненне [паэтаў] не напракнеш у так званым “замыканні ва ўласнай шкарлупіне”, у вузкім і цесным свеце “дробных пачуццяў і ідэй”* (Н.Гілевіч).

Замыканне (замкнёнасць) <самога> у сабе. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Адасабленне ад усяго навакольнага і абмежаванне сваім вузкім, маленькім светам. **Сін.:** замыканне ва ўласнай шкарлупіне. *Пасля пісьмы сталі яшчэ скупейшыя. Ён або апаноўваўся нейкімі новымі думкамі, або, можа, пачыналася ў яго замыканне самога ў сабе?* (К.Чорны). **Замкнёнасць** Міхала **ў сабе**, яго адасобленасць ад людзей можна растлумачыць непаважлівым стаўленнем улад да селяніна-працаўніка наогул (Р.Шкраба).

Запець (заспяваць) Лазара. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць скардзіцца на свой лёс, імкнучыся выклікаць спачуванне, спагаду да сябе. [Карнейчык:] *Пакуль другіх калашмацілі, ён маўчаў ды пасміхаўся, а калі да яго самога прыйшлося, тут ён і запей Лазара* (К.Крапіва). — Але калі якая-небудзь бяздарнасць кіруе разумным чалавекам, нават топча яго, то **запаяеш Лазара**. — Трэба трымацца (І.Навуменка). — Дык я пачаў пра Нупрэя... — Ну, **заспявай Лазара** (Э.Валасевіч).

Запець рэпку. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Загаласіць ад роспачы, адчаю. **Сін.:** выплакаць (праплакаць) <усе> вочы. Пры новым начальніку такой вольніцы сакратарцы не будзе. **Запаяеш**, даражэнькая, **рэпку** (І.Аношкін).

Запудрыць мазгі каму. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Знарок нагаварыць шмат чаго няправільнага, падманваючы каго-н. **Сін.:** задуріць галаву каму (у 3 знач.); навешаць лапшы на вушы каму; павадзіць за нос каго; пагуляць у ката і мышку. *Пачвара прыкінулася анёлам, запудрыла мазгі*, дык яны з-за лёгкіх грошай гатовы калгас кінуць (Г.Марчук).

Заскакаць (затанцаваць) пад дудку чыю, каго. Разм. Часцей неадабр. ці іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Ва ўсім падпарадкоўваючыся каму-н., пачаць выконваць чыю-н. волю. *І пан, калі нам пашанцуе, пад нашу дудку затанцуе*: няпраўда — зіне племя злое! (Я.Колас). [Янка:] *Глядзі, як пань пад маю дудку заскакалі!* (В.Вольскі).

Заспяваць Лазара. Гл. запець (заспяваць) Лазара.

Застукаць ва ўсе дзверы. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць часта, настойліва звяртацца з просьбамі да каго-н. Сёлета настаўнік у сваіх дамаганнях атрымаў значную дапамогу ад камсамольскай ячэйкі і ад сельсавета новага складу. Націснулі што называецца на ўсе кнопкі, **застукалі ва ўсе дзверы**. (К.Крапіва).

Засціць вочы каму. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Пазбаўляць каго-н. здольнасці правільна разбірацца ў чым-н. **Сін.:** засланяць вочы каму; сляпіць вочы каму (у 2 знач.). — Можа, княгіня здагадваецца? — Дзе там, гонар **засціць вочы**. Яна ў нас такая высакародная, такая выхаваная... (С.Кавалёў). Асабістыя амбіцыі палітыкаў **засціць вочы** да такой ступені, што яны не разумеюць простых рэчаў (А.Старыкевіч). Яны пасадзілі [Яўнута] у вязніцу, на смех усяму княству. І міжволі помста **засціла** яму **вочы**, а сілы нібы прыбывалі (В.Іпатава).

Затанцаваць пад дудку чыю, каго. Гл. заскакаць (затанцаваць) пад дудку чыю, каго.

Затыканне дзірак <у чым>. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Ліквідаванне якіх-н. недахопаў, прагалаў у чым-н. Інфляцыйную нацэнку ў значнай ступені скарыстае дзяржава для **затыкання дзірак** (У.Кулажанка). Куды ж дзяваецца розніца, якую возьмуць з нашай кішэні? Ды ўсё туды: на **затыканне дзірак**, якіх шмат у паміраючай эканоміцы, у бюджэце (М.Дзелянкоўскі).

Затыканне ратоў. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Праст. Неадабр. Забарона свабодна выказаць свае думкі. **Сін.:** зацісканне рота. Для нас карціна злачынства ўвогуле ясная. Як ясная і мэтанакіраваная палітыка па “**затыканні ратоў**”... (П.Шарамет).

Захацелася кабыле воцату. Выкл. Разм. Іран. Насмешлівае асуджэнне нечаканага жадання. [Тэкля:] Пусці мяне сюды, я ля Кастуся хачу. [Лявон:] **Захацелася кабыле воцату**. Сюды хадзі, да мяне (М.Ільінскі). [Дзешаў, с. 34: захацелася кабыле воцату.]

Захварэць на пана. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць весці сябе высакамерна, фанабэрыста, выяўляючы нечаканыя звычкі, імкненні да роскашы і пад. **Сін.:** задраць нос; задраць хвост; закапыліць нос; падняць хвост; распусціць <павіны> хвост. Нешта ты рана **захварэў на пана** (Р.Барадулін). Бач, **захварэў на пана**... Няма таго, каб аддаць дабрыдзень, з людзьмі палюдску паздароўкацца... (І.Аношкін). [У гасцініцы] ёсць нават і нумары-адзіночкі, люксы, у адным з якіх на два дні пасяліўся Круглік: **захварэў чалавек на пана**, закарцела пажыць з выгодамі (А.Масарэнка).

Зацісканне рота. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Прымушэнне не гаварыць што-н. нежаданае. **Сін.:** затыканне рота. Не подласць, не справядлівасць, не **зацісканне рота**, не здрада Алёнкi былі самымі жакхлівымі ў гэтай гісторыі (У.Караткевіч).

Зацягваць (падцягваць) паясы; зацягнуць (падцягнуць) паясы. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Адчуваць вострую нястачу, жыць у крайняй беднасці. **Сін.:** біцца як рыба аб лёд; свістаць у кулак. Скарачаецца ў садках і штатная колькасць выхавацеляў, падвышаецца нагрузка, хаця іхні заробак застаўся ў ранейшых межах. **Зацягвае паясы** не толькі сфера адукацыі (А.Іваноўскі). І застаецца [прэзідэнту] то іх [вярхоўнікаў] пакусаць, то вусы, прасіць народ не слухаць енку і... зноў **падцягваць паясы** (Р.Тармола-Мірскі). З скаромным праца ідзе спарней, і сала з'еў бы я кусок, ды абагулілі свіней, і вось – **падцягвай паясок** (К.Крапіва).

За чаркай (-ю). Акал. Разм. У часе выпіўкі. Смелыя ваякі.. пры вольных размовах, асабліва **за чаркай**, дазвалялі сабе нестандартныя выказванні пра даваеннае жыццё, нямецкую тактыку або пра НКВД (В.Быкаў). Пасля студэнцкае пары, гады праз тры, сустрэліся **за чаркаю** сябры (М.Скрыпка). Новая генерацыя палітыкаў у большасці сваёй людзі незнаёмыя, адразу не зблізішся, нават **за чаркай** (І.Шамякін).

Час збіраць камяні. Кампанент безас. вык. Функц. не зам. (Час, пара) сумеснымі намаганнямі прыводзіць у пэўны парадак што-н. раней разбуранае, раскіданае, занябанае і пад. Часцей пра мастацтва ці міждзяржаўныя адносіны. Імя выдатнага філолага і народазнаўца [Я.Ляцкага] нідзе не згадвалася нават у дзень ягонага стагадовага юбілею. Час **збіраць камяні!** (І.Цішчанка). Сёння, калі прыйшоў час **збіраць камяні**, калі былое савецкае грамадства пачынае паступова цверазець ад шматгадовага ўсеагульнага ачмурэння, мы павінны адшукаць у літаратурнай “бурапенне” і вярнуць людзям усё здаровае, праўдзівае, сапраўды мастацкае, што не захацела ўціскацца ў вузенькія рамкі сацрэалізму і не паддалася ідэалагічнаму дыктату (К.Цвірка). Калі мы сапраўды хочам пабудаваць агульнаеўрапейскі дом, то кожны народ, кожны чалавек павінен пакласці камень у яго падмурак і сцены. Надышоў час не раскідаць, а **збіраць камяні** (С.Законнікаў). Як апавядаюць старажылы вёскі, са стратай касцёла і царквы многія мясцовыя жыхары страцілі былыя духоўныя і гістарычныя каштоўнасці. Дык настай час **збіраць камяні** (К.Вяржбіцкі).

Збыць з галавы што. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Вываліцца, пазбавіцца ад чаго-н. непрыемнага. **Сін.:** звальваць з плячэй што; збываць з рук (у 2 знач.). **Ант.:** узвальваць на свае плечы што; узвальваць сабе на плечы што. Хацеў бы **збыць** бяду **з галавы**, каб згубіць ці знарок кінуць дзе ў якую нетру-балота, дык ратунку няма – услед назад варочаецца (А.Калюга). Ляўчук, **збыўшы з галавы** той клопат з балотам, цяпер трохі паспакайнеў... (В.Быкаў). Пастар, які **збыў з галавы** нечаканы клопат з нашымі візамі..., змог уздыхнуць з палёгкаю (С.Законнікаў). Маці правяла іх [хлопцаў] і ўздыхнула: — Яшчэ адзін боль **збыла з галавы** — бульба пераарана (К.Камейша).

Звяззенне канцоў з канцамі. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Пераадоўванне якіх-н. перашкод, узгадненне розных бакоў чаго-н. Уладамі было дадзена бязглуздае тлумачэнне: майляў, плошча была перайменавана, а на перайменаванне станцыі раішэння няма... Ну, ці не смешна? Калі гэта нават і так, то **звяззенне канцоў з канцамі** — справа папяроявая, яна не патрабуе ніякіх высілкаў і выняткаў (У.Кулажанка).

Звяззаць (звязаць) сабе рукі. 1. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Рабіць сваё жыццё несвабодным і бязрадасным (звычайна з-за няўдалай жаніцбы, замужжа). Нават майму бацьку злыя языкі ўвялі ў вушы, быццам я ўблытаўся ў любоўную гісторыю са старэйшай жанчынай, закінуў вучобу і неўзабаве змарную жыццё, ці **“звяжу сабе рукі”**, як гэта тады яшчэ гаварылася ў вясковым асяроддзі (У.Калеснік). – А раптам назаўтра ж пасля твайго “шлюб” Алёна захаеца або ты сустрэнеш жанчыну, без якой не ўявіш свайго жыцця. Разыграць пачуццё дзеля выгоды! Ну, ведаеш... – Папершае, выгода для Алёны... Я наадварот – **звязваю сабе рукі**... (Р.Баравікова).

2. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Пазбаўляць сябе магчымасці свабодна дзейнічаць. Пакінуць [людзей у грамадзянскім лагеры] без моцнай аховы на расправу гітлераўцам нельга, і ўзяць з сабой – **звязаць сабе рукі** (Р.Няхай). Ён, імператар, не **звязаў сабе рукі** ніякімі абяцаннямі і ўдначас як засведчыў самыя разумныя намеры (У.Арлоў).

Бандыт, разбойнік **з вялікай дарогі**. Азн. Функц. не зам. Самы заўзяты, з крайнім праяўленнем кепскіх якасцей. **Сін.:** вышэйшай маркі; першай гільдыі (у 2 знач.); першай рукі (у 2 знач.). Выходзіць, мы разбойнікі **з вялікай дарогі**, рабаваць вас хочам, праўда? (В.Іпатава). Людзі, якія зрабілі злачынствы ў ЗША, — для арабаў не злачынцы, не бандыты **з вялікай дарогі**, а нацыянальныя змагары... (В.Якавенка).

Ты, гаспадыня, не зіркай спадылба... Мы не бандыты **з вялікай дарогі**. Так што варушыся, наказвай, чым багата (Л.Маракоў).

З гледзішча чыйго, якога, каго, чаго. Акал. Разм. З якой-н. пазіцыі, у адпаведнасці з чым-н. **Сін.:** з пункту гледжання чыйго, каго, чаго; у святле чаго. Я паспрачаўся б наконт залішне катэгарычнай, **з майго гледзішча**, характарыстыкі творчасці згаданых табой пісьменнікаў (У.Арлоў). Калі і ў нас пагаварыць з простымі людзьмі, то **з гледзішча** пераважнай большасці з іх пытанне сімвалікі яўна несур'ёзнае (ЛіМ. 20.07.2001). **З гледзішча** сінтаксічных нормаў кіравальныя сувязі паміж словамі ў такіх сказах не парушаюцца (Роднае слова. 2002. № 11). [Васьмірадкавыя мініяцюры Ніла Гілевіча] – значны крок наперад як **з гледзішча** мастацкае дасканаласці, так і ў сэнсе паглыблення і завершанасці ідэйнае канцэпцыі (В.Быкаў). Пагаворым аб першай юбілейнай даце. Канешне, дзесяць гадоў [часопісу “Беларуская думка”] **з гістарычнага гледзішча** — тэрмін невялікі (У.Вялічка).

Згубіць сябе. Гл. губляць (згубіць) сябе.

Згуляць у паддаўкі. Разм. Гран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Часова пайсці на ўступкі, хітравата згаджаючыся з кім-н. Ты паслухай мяне. Калі мы іх не падманем, не схітрым, яны нас закатаюць. Трэба трохі і **ў паддаўкі згуляць**. Не ірваць цераз сілу (В.Быкаў).

Клёцкі з душамі. Азн. Разм. Начыненныя мясным ці іншым фаршам з прыправамі. Яшчэ з цыганскіх бадай што часінаў “клёцкі **з душамі**” ў вушацкіх рытуальнае страва і на Дзяды, і на хаўтурах, і на памінках. Клёцкамі **з душамі** кормяць, калі мужчыны ідуць на цяжкую працу (Р.Барадулін). Гаспадыня са старэйшаю нявесткаю падала новую страву — калдуны, ці клёцкі **з душамі**, як іх яшчэ называюць, і ўсе дружна ўзяліся за іх (У.Дамашэвіч). Ушацкія клёцкі **з душамі** ўсе стравы за пояс заткнуць. Ясі — аж траічыць за вушамі і можна язык праглынуць (С.Законнікаў). Мая маці карміла нас дранікамі, клёцкамі **з душамі** (У.Арлоў).

З душы верне. Разм. Неадабр. У безас. ужыв. 1. Каму-н. агідна, гідка, праціўна, моташна (часцей ад якіх-н. харчовых прадуктаў). Ну, не будзе ў нас бульбы, дык гэта ж заўтра. А сёння ў нас пакуль што ёсць, мінулагодняя яшчэ, аж **з душы ўжо верне** (В.Казько). Пісала, бедная, што кормяць яе чарвямі, нейкімі пампушкамі, што ў кітайцаў лічылася смачнаю ядою, а ў яе ад гэтае яды **вярнула з душы** (М. Гарэцкі).

2. Прыкра, невыносна, няма сіл трываць што-н. агіднае. Як пойдзе [муж] рانیцаю, дык толькі апоўначы вяртаецца. І заўжды на

падпітку. “З патрэбнымі людзьмі п’ю”. А зірнеш на тых “патрэбных” — **з душы верне**. Слізкія ўсе, нібы вужакі (В.Кадзетава). У рытме конга — малайцы! Палітыка пад сексуальным соусам альбо секс, прыпраўлены палітыкай. Нацыянальная, так бы мовіць, справа [на Кубе]. Толькі мяне ад яе ўжо **з душы верне** (А.Брава).

Зжыўшы лета ды ў маліны. Выкл. Разм. Іран. Выказванне нязгоды з чым-н. запозненым намерам зрабіць што-н. — Хоча ён князя Усяслава з поруба вызваліць. — **Зжыўшы лета ды ў маліны**, — аж прысвіснуў баярын. — Вызваліць Усяслава хоча. Ды Усяслава ўся кіеўская раць пільнуе (Л.Дайнека). [Мяцельская, с. 106: зжыўшы лета ды ў маліны — ‘што-небудзь позна рабіць, рабіць не ў пару’].

Два (тры і інш.) класы **з калідорам**. Недап. азн. Разм. Часцей жарт.-іран. Ужыв. пры спалучэнні тыпу “пяць класаў” як характарыстыка чыёй-н. невялікай адукацыі. — Дзядзька Лыска за асвету ўзяўся, як відаць? — Ды прызнацца ўжо не сорам, пхнёмся пакрысе: сем тут класаў **з калідорам**... Я прайшоў усе (К.Крапіва). Хто я ёй, здаецца, — збоку прыпёку, а заўжды заўважыць, дарма што школу з нейкім там медалём скончыла, а ў мяне ўсяго тры класы, як той казаў, **з калідорам** (Ф.Сіўко). Петруся Броўку здзівіла: — Як гэта Якута настайнікам стаў, ён жа скончыў адзін клас **з калідорам**? — Дык ён жа на конезаводзе настайнікам, — кажуць землякі цалкам сур’ёзна (Р.Барадулін).

З канцамі. Акал. Разм. Бясследна, безвынікова (знік, прапаў і пад.). Людзі скардзіліся, але **з канцамі** знікла тая скарга (А.Наварыч). Ты вось паўгадзіны таму зашмаргу на дэмана [вар’ята] накінуў, а заўтра, можа, і на бабу тую накінеш, ваўчыцу, пасля таго, як яна хату прадасць. А потым зліняеш і — **з канцамі** (Ю.Станкевіч).

З капейкамі. Акал. Разм. Ужыв. пасля лічэбн. (пры прыблізным вызначэнні велічыні, даўжыні, колькасці чаго-н.). З невялікім перавышэннем. **Сін.:** з гакам (у 1 знач.); з лішнім; з ліхвой (у 1 знач.); з паходам; з хвосцікам. Нам трэба напець у эвакапункт, а праз нейкі час зноў на платформу — састаў, што на Славянск праследуе, прыбывае праз нейкую гадзіну **з капейкамі** (І.Капыловіч).

Усе грошы **з кашальком**. Акал. Разм. Жарт. ці іран. Абсалютна (усе грошы, якія былі ў наяўнасці). — Заплаціў усе грошы **з кашальком**, — горка апавядаў ён, — прыгналі мне за вароты трактар на стаянку... (В.Дубінка). — Прасі яшчэ чаго хочаш. — Апахмялі. — Бяры. Бяры, рэшту не вяртай. У правай кішэні. Усе грошы твае. **З кашальком** (В.Ткачоў).

З ліхвой. Акал. Разм. Больш, чым трэба (вярнуць, акупіцца і пад.). **Сін.:** з гакам (у 2 знач.); з лішкам (у 2 знач.). Зямля непадкупна

сумленная: падкармі яе, напай, потам сваім палі — дасць, не падмане, верне **з ліхвой** (М.Лобан). Жыццё пылінку вечнасці сваёй пазычыць пад настрой, але адразу цярпець прымусіць крыўду і абразу, вярнуць пазыку хочучы **з ліхвой** (Р.Барадулін). Усё гэта [сабранае сярод калгаснікаў для фермы] верне калгас увосень тым, хто дасць, **з ліхвой** (Я.Ермаловіч).

З лішнім. Акал. Разм. Ужыв. пасля лічэбн. (пры прыблізным вызначэнні велічыні, даўжыні, колькасці чаго-н.). З невялікім перавышэннем. **Сін.:** з гакам (у 1 знач.); з капейкамі; з лішкам (у 1 знач.); з паходам; з хвосцікам. *Што рабіць [Насовічу]? А ўсяго толькі скласці слоўнік на трыццаць з лішнім тысяч слоў* (У.Караткевіч). *Сабор быў, відаць, пайтара з лішнім стагоддзя назад перабудаваны* (Маладосць. 1993. № 4).

З міру па нітцы збіраць, сабраць і пад. Акал. Разм. Ад усіх патроху. Так Валодзька і збіраў памочнікаў, свой “мазгавы трэст”, — як гавораць, **з міру па нітцы** (М.Герчык). Гойдаючы малое, яна зайважала рукі, што працягвалі ёй белую хусціну: “Калі ласка”. Нехта прынёс пялёнку, нехта — кавалак марлі. **З міру па нітцы...** (С.Шыдлоўская).

Знайшоў (-ла, -ло, -лі) дурня. Выкл. Разм. Іран. Выказванне нязгоды з кім-н., адмаўлення рабіць што-н. **Сін.:** нічога падобнага; няма дурных (у 1 знач.); скулу ў бок каму; трымай кішэнь шырэй; чорта з два (у 1 знач.); чорта лысага (у 1 знач.). *Патрабуюць [гітлераўцы] Мароза, іначай, сказалі, хлопцаў навесяць. Мароз ім патрэбны. “Ты чуеш? — крычыць камандзір. — І яна з гэтым прымчала ў лагер! Так ім Мароз і пабязыць. **Знайшлі дурня!**”* (В.Быкаў). *[Лютар:] Яго ў дом не пускай. Скажы, няма гаспадара, з’ехаў. І сцеражыся яго, бо ён чараўнік і езуіт. [Слуга, убок:] **Знайшоў дурня,** сам уцякае, а мне заставайся* (М.Адамчык, М.Клімковіч). *Крахмалаў, які і не думаў працаваць з моладдзю (... **знайшлі дурня**), смяяўся* (І.Шамякін).

Знакам тым. Устар. У знач. пабочн. сл. Разм. Значыць, значыцца, выходзіць. **Сін.:** такім чынам. *[Сцяпан:] Калі ўжо табе, каханенькая, родненькая, так хочацца, дык скажу. **Знакам тым,** гэты паніч з далікатнасцяй і ўсякім такім — мой зяць. [Пайлінка:] Зяць?! [Сцяпан:] **Знакам тым,** ён не сайсім яшчэ зяць, але скоро на яго выкіруецца* (Я.Купала). *Але што рабіць? Не скарыстаць запрасінаў, не пайсці? Нельга. Як жа гэта будзе выглядаць! Значыцца, баіцца, **знакам тым,** нешта круціць, тоіцца...* (Ф.Аляхновіч).

Зорка ўзьыходзіць чыя. У безас. ужыв. Функц. не зам. Узнёсл. Для каго-н. наступае што-н. новае, вельмі значнае ў жыцці. **Сін.:**

сонца ўзыходзіць <каму, для каго>. **Ант.:** зорка закацілася чыя; песенька спета чыя, каго (у 2 знач.); сонца зайшло чыё. Калі “міністры” з народнага сакратарыята і іх сябры не толькі засмуціліся, але нават палі духам, што з імі гэтак двудушна і жорстка абышліся нямецкія генералы, дык Скураны ажыў, душою адчуў: здаецца, зноў **узыходзіць** яго **зорка**... (Г.Далідовіч).

З паветра. Акал. Разм. Часцей неадабр. Невядома з чаго і раптоўна (зарабіць, займець і пад.). Ах, самахват, які ты кемлівы... **З паветра** грошы выцядзіў (І.Валасевіч). Увогуле, не трэба пераацэньваць пытанні транзіту, так званага заробку што называецца — “**з паветра**” (Звязда. 24.01.1996). Улада не сама па сабе паяўляецца на свет, не **з паветра** ўзнікае (ЛіМ. 12.12.1997).

З пекла родам. У ролі прэдык. азн. Разм. Асудж. Люты, бесчалавечны, бязлітасны. Пра чалавека. — О тыя немцы, — гаварылі вяскоўцы ў гэтую вайну, — тыя немцы былі як людзі, а гэтыя — **з пекла родам** (У.Калеснік). Усе яны, уся радня **з пекла родам** (Ф.Янкоўскі). [Федароўскі, с. 232: ён з пекла родам; Прыказкі, кн. 2, с. 76: баба з пекла родам.]

З понтам. Акал. Праст. З мэтай стварыць пэўнае ўражанне (форсу, важнасці, паказухі і пад.). **Сін.:** дзеля гадзіся; для адводу вачэй; для блізіру; для віду; для вока; для понту; для прыклёпу; для прыліку. “Дзе падарунак?” — амаль крыкнуў хлопчык. “А я **з понтам**, піянер, — зноў усміхнулася госця. — З сабой няма, але...” Яна паклала кветкі, дастала з сумачкі грошы і дала хлопчыку. “Гдзі купі сам. Што хочаш” (Ю.Станкевіч).

З прыветам. Вык. і азн. Праст. Іран. Ужыв. пры наз. са знач. асобы. Дзівакаваты, з незвычайнымі паводзінамі, звычаямі і пад. **Сін.:** без галавы; без клёпкі ў галаве; без цара ў галаве; галава <i> два вухі; галава садовая; галава яловая; дубовая галава; конь божы; курыная галава; куст альховы; медны лоб; мех з саломай; пень асінавы; пустая галава. **Ант.:** з галавой (у 1 знач.); з царом у галаве (у 1 знач.); светлая галава; у цемю не біты. Па Наўі адразу пайшлі чуткі, што сваяк выйшаў з псіхіятрычнай бальніцы. Дый гэта ад пачатку было відаць, што чалавек “**з прыветам**” — з выгляду, як бадзяга, да сялянскай працы не змусіш... (Л.Рублеўская). Асабліва касапураца, калі выручку здаю... Аднойчы ўзнікае перада мной Таццяна Фёдарайна... Кажа: — Ты што, Аксана, **з прыветам**? Да якога часу ў цябе будзе “капейка ў капейку”?! (П.Палітыка). І тут ён сам сабе зарагатаў. Жонка прачнулася і спалохана ўтупілася ў яго. Яна заўсёды падазрвала, што ён “**з прыветам**” (А.Асташонак). Дзед Нікодым быў для многіх чалавекам незразумелым, дзівакам,

адзінотнікам, чалавекам “з **прыветам**”, які не падобны ні на каго з тутэйшых людзей — і адзеннем, і думкамі, і паводзінамі, і ладам жыцця... (А.Бароўскі).

Зрабіць з камара каня. Гл. рабіць (зрабіць) з камара каня.

Зрабіць ногі. Праст. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. 1. Кінуцца наўцёкі, імкліва ўцячы. **Сін.:** аддаваць канцы (у 2 знач.); вастрываць лыжы куды, адкуль (у 2 знач.); выносіць ногі <адкуль, ад каго>; даваць дзёру; даваць драла; даваць драпака; даваць лататы; даваць махні-драла; даваць маху (у 2 знач.); даваць стракача ад каго, адкуль, куды; даваць у ногі; даваць ходу адкуль, куды; даваць цягу; змотваць вудачкі; падмазваць пяткі; паказваць пяткі; паказваць спіну (у 2 знач.); рваць кіпці. “Геалагі” толькі і мараць знайсці золата і, ні з кім не дзялячыся, **зрабіць ногі** за мяжу (А.Федарэнка). Невядомы хацеў **зрабіць ногі**, але чатыры папераджальныя стрэлы сяржанта Пешкура яго спынілі (Звязда. 17.11.1194). Калі і заявіцца які — дык хутка ўцякае. Мусіць, і гэты, прымак, рашыў **ногі зрабіць**... (А.Давыдаў).

2. каму, чаму. Украсці што-н. Для цырка яна [Рыфма] спыніла “мерседэс” і выйшла, пакінуўшы ключы ад запальвання ў замку. Яна напэўна ведала, што да раніцы машыне “**зробяць ногі**” тыя ж “азеры” ці яшчэ хто (Ю.Станкевіч).

З рыпам і скрыпам (з скрыпам-рыпам). Акал. Разм. Часцей ужыв. пры дзесл.-вык. незак. тр. З вялікай цяжкасцю, вельмі марудна (рабіць што-н., робіцца што-н.). **Сін.:** з горам папалам; з грахом папалам (у 2 знач.); са скрыпам. Патрэбна было шмат беларускіх настаўнікаў, службоўцаў, работнікаў нізавога звяна, каб запусціць у ход дзяржаўную машыну на новай тэрыторыі. Усё шло **з рыпам і скрыпам**, аднак ішло ў патрэбным кірунку (У.Дамашэвіч). Аповесць прайшла [у рэдакцыі часопіса] даволі гладка. А вось “Пушчанская адысея” А.Карпюка ішла **з скрыпам і рыпам** (Крыніца. 1998. № 11). [Параўн. ва ўкр. м.: з скрипом (з рипом); з скрипом рипом.]

З скрыпам-рыпам. Гл. з рыпам і скрыпам (з скрыпам-рыпам).

Зубы замаўляць каму. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Хітруючы, пабочнымі размовамі адцягваць увагу ад чаго-н. важнага. **Сін.:** заговорваць зубы каму. Ты мне **зубоў** не **замаўляй**, бо ўсё роўна нічога не дам за тваю балбатню (І.Козел). — Полечка, дальбог не я... — Ты мне **зубоў** не **замаўляй**... Была ў цябе ўчора Шутава Валя? Была!.. (В.Шырко).

Гасцей з **усіх валасцей**. У безас. ужыв. Разм. Вельмі многа і з розных мясцін. Калі Куляшову надыйшоў 60-гадовы юбілей, натуральна, было гасцей з **усіх валасцей** (Р.Барадулін). [Насовіч (с.

28) приводзіць гэты выраз з такім тлумачэннем: “Жартаўліва кажуць наконт вялікага сходу”.]

Зух з колам (калом) да мух. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Смелы, самаўпэўнены толькі сярод слабых. **Сін.:** зух супроць мух. — Пайшлі, Арсень, — рашуча рыкнуў Шлык, — абыдземся без гэтага салапёкі, каб ён на хлеб спявай. — А ты таксама **зух — з колам да мух**, — адгыркаўся начальнік (У.Караткевіч). Сяляне сталі частаваць спадара прыстава кухталямі. Каб не местачкоўцы, натоўкалі б прыставу пысу да нясочу. — Га! **Зух з колам да мух!** — атурзвалі мяшчане зламасынага шляхцюка (А.Наварыч). [Федароўскі, с. 361: зух з колам да мух.]

З характарам. Вык. Разм. Часцей адабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Рашучы, прынцыповы, не бязвольны. — А куды ты ма-лако возіш? — У мястэчка, куды ж! — з яўнаю незадаволенасцю сказаў хлопец, і Сяўка падумаў, што паліцаеў сыноч, здаецца, **з характа-рам** (В.Быкаў). Лёша рос не такім падатлівым, ціхоняй, а быў **з ха-рактарам**, мог пастаяць за сябе (І.Грамовіч). [Каравай:] Мяккацелы, кажаце? Не-е... Мужык **з характарам** (А.Макаёнак). Ну, а Кулік таксама **з характарам**. Барацьба ішла з пераменным поспехам (У.Дамашэвіч).

Зыход у іншы свет каго, чый. Гл. адыход (зыход) у іншы свет каго, чый.

I

Іван-чай. Мн. не ўжыв. Часцей дзейн. і дап. Функц. не зам. Шматгадовая травяністая расліна (лекавая, харчовая, кармавая і меданосная) сямейства скрышневых (chamædion). На Каралінскай пасецы пад жоўтымі бярозкамі загрузкалі капыты, топчучы **іван-чай** і перамешваючы яго з зямлёй (І.Пташнікаў). І ты, Меньчыу, не ўяўляеш, якая ичаслівая, што бачыш родную бярозку, **іван-чай** (В.Карамазаў). Шуміць осушэлы лісцік **Іван-чая** (Г.Пашкоў). На стале стаяў букет з **Іван-чаю** (Л.Геніюш).

Біць і (ды) душу (духу) слухаць. Акал. Разм. (Біць) вельмі моцна, не шкадуючы. Мне руніла набіць морду аднаму такому за тое, што ён скрадваўся з каханнем да Тасі, па-прасцяцку захабор-ваючы яе безгалоўным віном і падманлівымі шакаладкамі... Біць яго **ды духу слухаць** за тое найбольш, што так мала яму трэба! (С.Яновіч). Каб гэта маё дзіця было, то паказаў бы; за такую работу трэба біць **і душу слухаць** (М.Даніловіч). [Федароўскі, с. 29: біць, біць і духу слухаць; Лепешаў, с. 39: біць і душу слухаць.]

<І> **на дух** не пераносіць, не выносіць і пад. Акал. Разм. Рашуча, неаспрэчна, катэгарычна. Мая жонка поедам есць з-за курыва. **На дух** не пераносіць (А.Казлоў). Хоць у зямлі і тры гаспадары — прырода, мужык і ўлада, але яна любіць толькі першых двух. Уладу **і на дух** не пераносіць. Ні ранейшую, ні цяперашнюю (В.Гроднікаў). Усе ў доме ведалі, што Валя **на дух** не выносіць п'яніц, асабліва жанчын (Н.Рыбнік). Кацярына Вялікая, немка сама, **на дух** не пераносіла немцаў — гэтаксама пазней Леў Давыдавіч Браніштэйн альбо Троцкі **на дух** не пераносіў жыдоў-аднакроўцаў (А.Чобат).

І пернікам (-і) не заманіш каго, куды. Часцей у 2-й ас. У абаг.-асаб. знач. Разм. Нічым, ніякім чынам не ўтаворыш, не прывабіш каго-н. быць дзе-н. **Сін.:** і на вярхоўцы не зацягнеш каго куды; калом не загоніш каго куды. А можа, і не маладая [настаўніца]? Маладых сюды **і пернікам не заманіш** (С.Грахоўскі). Што мяне, старую, дык **і пернікам** у горад **не заманіш** (У.Кузьмянкоў). Яны [маладзейшыя жанчыны] не адмовяцца, тут брыгадзір спакойны. З пенсіянеркамі цяжэй. Іх ужо **і пернікам не заманіць** на тыя буракі (В.Шырко).

Ісці (пайсці) пад адхон. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Цярпець крах, няўдачу; канчаткова разбурацца, развальвацца. **Сін.:** ісці дымам (у 2 знач.); ісці з ветрам (у 2 знач.); ісці на дно; ісці прахам; ісці ў пясок. Другія адчайваюцца, бачачы, як усё навокал руйнуецца, **ідзе пад адхон**, распадаецца на вачах, паглыбляецца рэгрэс грамадства... (М.Тычына). Вароніч напісаў праўду, а яна прачула, — і іхняя дружба **пайшла пад адхон** (М.Ракітны).

Ісці наперадзе прагрэсу. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Праяўляючы якую-н. ініцыятыву, дзейнічаць неразумна, нелагічна і пад. Мы тут не імкнёмся **ісці наперадзе прагрэсу**. І не ставім гэта пытанне спантанна, пад уплывам якіх-небудзь падзей ці звестак... (А.Вярцінскі).

Ісці (сьходзіць; пайсці, сысці) у пясок. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета ці займ. у с.е. Цярпець крах, няўдачу; праходзіць упустую, безвынікова. **Сін.:** ісці з дымам (у 2 знач.); ісці з ветрам (у 2 знач.); ісці на дно; ісці пад адхон; ісці прахам. І такіх дысертацый у пасляваенны перыяд было абаронена да тысячы! Колькі змарнавана паперы, часу і грошай! І ўсё гэта словаблуддзе, як вычварэнствы сярэднявечных схаластай, **пайшло ў пясок** (М.Чарняўскі). Грамадская рэакцыя аказалася вялай і няпэўнай, усё **сышло ў пясок** (У.Халіп). Праца для сённяшняга дня не **ідзе ў пясок**, а прыносіць даволі аптымістычныя вынікі (Наша ніва. 26.04.2002).

Што п'яцідзесяці-, што п'яцітысячныя акцыі з разгонамі і пасадакмі, — **сыходзяць у пясок** (С.Дубянец).

І сячэ і паліць. Звычайна ў гэтай форме. Разм. Адабр. і неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Ведае, што сказаць, знаходзівы ў размове. **Сін.:** бойкі на язык; востры на язык; не лезе па слова ў кішэню; слова не пазычае. Эма працягвала: – Бог дае, Бог бярэ. Вам, – зірнула на брата, на Лакотку, – таксама дай і ўзяў, увёў у аўдыторыю і вывеў... – Рэдкая сястра ў цябе: **і сячэ і паліць**. З ног збіла, на галаву паставіла (М.Воранаў). Ну, а ўдваіх, кажуць, добра і жабраваць пайсці... А калі да таго – Ігнат яшчэ **і сячэ і паліць**... (А.Петрашкевіч). Ты паслухай бы толькі яе нявестку, як яна **і сякець і паліць** (Г.Юрчанка).

І ў коле і ў мяле быць, пабыць і пад. Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. У самых разнастайных жыццёвых сітуацыях (быць і пад.). **Сін.:** на кані і пад канём. Адкуль жа яму, маладзейшаму гадоў на пятнаццаць, ведаць, што гэты вучоны чалавек быў **і ў коле і ў мяле**, што не засталася марнай маціна навука: працы і святкі не саромейся; дай божа ўсё ўмець, ды не ўсё рабіць (Настаўн. газ. 10.06.2000). Чалавек гэты пабыў, як кажуць, **і ў коле і ў мяле**, але пакуль што не ўпадабаў сабе пэўнага прыстанішча (І.Сіманаўскі). [Насовіч, с. 10; Янкойскі, с. 75: быў і ў коле і ў мяле.]

Іх бярэ (узяло, возьме). У знач. асаб. ск. Разм. Яны перамагаюць; выходзіць што-н. па-іхняму. Выказванне прызнання чыёй-н. перамогі. — Не вітаешся, — працадзіў Кашын праз зубы... — Пахавай ужо? Дарэмна! А што, калі я зноў вярнуся, хоць цяпер **іх і ўзяло**? Падумаў пра гэта? Не? Падумаў (У.Карпаў).

К

Каб хоць! Выкл. Разм. Вокліч немагчымасці, адмаўлення чаго-н., прырэчання на сваё ці чужое выказванне. **Сін.:** дзе там!; куды там! *Кавай жа не раз: хто хоча вучыцца на гуслях — прыходзьце.* **Каб хоць!** І не думаюць нават (Я.Пархута). [Лепешай, с. 41: каб хоць!]

Кавалерыйскі (-я) наскок (-і). У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр. Імклівыя, раптоўныя, нечаканыя для каго-н. дзеянні. Германія – краіна стабільная, **кавалерыйскіх наскокаў** у сур'ёзных справах не практыкуе (ЛіМ. 4.10.2002). Ёсць, вядома, нямала прыкладаў таго, калі пэўны пісьменнік з аднолькавым поспехам мог тварыць у некалькіх літаратурных жанрах. І ўсё ж... І ўсё ж я паўтараю: **кавалерыйскім наскокам** драматургію не “заважаеш” (А.Макаёнак).

Казённы дом. Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм. Турма. **Сін.:** каменны мяшок (у 1 знач.). А як жа яна пазнала, што я сапраўды з **“казённага дома”**? А **казённы дом** — гэта ж турма, даўно ведама ў народзе (У.Глыбінны). Можа б, лепш было, каб цыганка паваражыла... Можа, кінуйшы карты, выпаў бы для іхняга лёсу **казённы дом**, а ў “што будзе” ляжа далёкая халодная дарога (А.Калюга). Канчаліся гэтыя гулі заўсёды адным і тым жа. Міліцыя, пратакол, суд – і доўгая камандзіроўка ў **казённы дом** (А.Федарэнка).

Каланіца носіць каго дзе, калі. У безас. ужыв. Праст. Неадабр. Хто-н. недарэчы, не ў пару аказваецца, з'яўляецца дзе-н. **Сін.:** ліха носіць каго дзе; нялёгкая носіць каго дзе; нячыстая сіла носіць каго дзе; нячысцік носіць каго дзе; халера носіць каго дзе; хвароба носіць каго дзе; чорт носіць каго дзе; чэрці душаць каго дзе. “Аэраплан! Аэраплан!” — пракінулася па радах. Задраліся галовы. “У хлябу і то **каланіца** яго **носіць**”, — прабурчаў нехта (М.Гарэцкі). [Лепешаў, с. 42: каланіца носіць каго дзе.]

Камяні кідаюцца ў каго. У безас. ужыв. Разм. Хто-н. асуджаецца, абвінавачваецца, ганьбіцца. І зноў непрыемна чытаць некаторыя ўспаміны, дзе **кідаюцца камяні** ў яе [жонку Міхася Стральцова] (Р.Барадулін).

Канькі адкідаць (адкідваць, адкінуць). Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Паміраць. **Сін.:** аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); аддаваць духі; адкідаць капыты (у 1 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць з гэтага свету; адыходзіць у вечнасць (у 1 знач.); адыходзіць у іншы свет; адыходзіць у лепшы свет; выпростаць ногі; выцягнуць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; душой загавець; загадаць доўга жыць **каму** (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; замуж за <пана> пясоцкага **збірацца**; заснуць вечным сном; заснуць наўвекі; згарнуць рукі; з капытоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складаць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. — **Міця, а калі ён натварыў дзе-небудзь якой злыбеды і тут адлежваецца?** — Дык па-твойму няхай лепш **канькі адкідае** ад холаду ў гэтай стайні?! – узлаваўся Міця (А.Жук). [Лепешаў, с. 42: канькі адкінуць.]

Капанне ў бруднай бялізне. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Праяўленне зацікаўнасці да ценявых бакоў чыйго-н. асабістага жыцця, узаемаадносінаў, дзейнасці і пад. Існуюць розныя інтрыгі і прыёмчыкі, знаёмыя нам па нядобрай памяці недалёкіх

часінаў. Адзін з такіх езуіцкіх прыёмаў — **капанне ў бруднай бялізне**, а няма яе, дык не грэх зрабіць яе такой (ЛіМ. 1.09.2000).

Касцымі класціся. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Прыкладаць вялікія намаганні дабіцца чаго-н. Дзесяткі гадоў мы змагаліся за родную мову — некаторыя **касцымі клаліся** ў тым змаганні (як Уладзімір Дамашэвіч, напрыклад), закідвалі пісьмамі ЦК КПСС, Гарбачова (В.Быкаў). Нарэшце, дачакаліся! Кіраўнік пачаў **касцымі класціся**, каб абараніць незалежнасць беларускай дзяржавы (А.Сіліч).

Каціцца пад адхон. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Блізіцца да завяршэння. Вайна шпарка **кацілася пад адхон**, днямі быў узяты Берлін, а мы ўперліся ў нямецкі абарончы рубаж за невялікім аўстрыйскім гарадком і трэці дзень стаялі на месцы (В.Быкаў).

Кашалёк тугі. У ролі розных чл. ск. Разм. Вельмі вялікі капітал. **Сін.:** кішэня вялікая (у 2 знач.); тоўстая кішэнь; тоўсты кашалёк. **Ант.:** кішэня малая (у 2 знач.). Душы ў пустапаш пустазельную вырадзіліся. Бацькоў сваіх васьм крадком пахаваўшы на могілках, бяспамяццю зарастаючых, за палеткамі пакінутых, а дзяцей у зямлю абяцаную або ў Амерыкі выправіўшы з **кашалькамі тугімі**, агледзеліся і самі век дажываючымі, каратаючымі дзень да вечара ды над фатаграфіямі даўнімі галавой ківаючы... (С.Яновіч).

Квадратура круга. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Кніжн. Невырашальная задача. Які ні меў бы малку характар і натуру і як бы паднябесных ты ні прасіў багоў, — табе дасюль не выйшці з задушняй **квадратуры круга** турбот нязменных і гадавых кругоў. Не вер, калі замякка табе зласліўцы сцелюць. Прыпомні перад Богам грахі і ўсе даўгі. У **квадратуры круга** праступіць праўды эліпс. А ў эліпсе ты знойдзеш ману крывой дугі (В.Макарэвіч). [Паэт] удала асвоіў новую паэтычную прастору нашай рэчаіснасці. Прастору, што не паддаецца вымярэнню нават **квадратурай круга** (І.Катляроў). [У “Планідзе” Пятровіча] тыя ж праблемы: зачараванае кола, кругаварот жыцця, замкнуты ланцуг падзей і здарэнняў, кругавая парука людзей і дзеяў, парука ў хлусні і няшчасці — словам, **квадратура круга**... (А.Кудласевіч).

Кісларод перакрыты каму, чаму. У безас. ужыв. Функц. не зам. Неадабр. Створаны неспрыяльныя ўмовы для чыёй-н. дзейнасці. Ад абразы, паклёпаў балюча ўздымацца, **перакрыты** надоўга калі **кісларод** (Нар. воля. 4.04.1997).

Класці (пакласці, скласці) на алтар чаго, чый што. Кніжн. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Аддаваць што-н. у

імя чагосыці высокага, дарагога і пад. Свабода гэтая далёка не анархісікая, **на алтар** яе, як сцвярджае паэт, трэба **класці** і добраахвотныя ахвяры (І.Навуменка). [Рэспубліка] **на алтар** інтэрнацыяналізму **паклала** не толькі гераічную працу, але і мільёны жыццяў сваіх лепшых сыноў і дачок (С.Законнікаў). Мусіць, у гісторыі не было іншага чалавека, які б **паклаў на алтар** беларускага асветніцтва столькі ўласных сродкаў, як Магдаліна Радзівіл (Настаўн. газ. 26.01.2002). Пенсіянер **паклаў на алтар** Айчыны ўсё свае сілы, свае лепшыя гады, выконваў любы загад, заклік дзяржавы (В.Гроднікаў). Мастацтва робіць сваю справу, і паэт лічыць, што зусім заканамерна **скласці на яго алтар** усе свае сілы (А.Лойка). Я цэлае жыццё аддаў слову. Дзеля яго пакутаваў за кратамі. **На алтар** слова **склаў** ахвяры. І як балюча ўсведамляць, што яно цяпер непатрэбнае (М.Сяднёў).

Класціся на алтар чаго, чаму. Кніжн. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Аддавацца чаму-н. у імя чагосыці высокага, дарагога і пад. Ды што змагацца з неспазнаным? **На алтар** яму **кладзецца** творчасць – ахвярапрынашэнне, калі ахвярнікам робіцца мальбэрт, аркуш паперы, сцэна, ахвярай – талент і дух (В.Куртаніч).

Класціся пад сукно. Разм. Недабр. Ужыв пры дзейн. са знач. канкр. прадмета. Пакідацца без увагі, без далейшага развіцця чаго-н. (заявы, пісьмовага меркавання і пад.). Меркаванням рэцэнзента надаваўся ход толькі ў тым выпадку, калі яны ў галоўным супадалі з выдавецкім намерам. У адваротным выпадку закрытая рэцэнзія **клалася пад сукно** (Дз.Бугаёў).

Кола замкнулася. Часцей ужыв. як самастойны ск. Функц. не зам. Склаліся блізкія да зыходных абставіны, з якіх цяжка знайсці выйсце. Тое, што на пачатку аднаго стагоддзя мучыла Купалу, засталася такім жа актуальным на пачатку нашага... **Кола замкнулася**... (Н.Гілевіч). Ну а гарадскі суд проста прадубліраваў рашэнне раённага. І, як заўсёды, **кола замкнулася** (С.Шаўцоў). **Кола замкнулася**. Усё вяртаецца на кругі свая. Час бязлітасны і справядлівы. Усё праходзіць на гэтым свеце (С.Сцяпан).

Чыя, якая **кроў цячэ (плыве) у жылах (венах)** чых, каго. У безас. ужыв. Функц. не зам. 1. Хто-н. паходзіць з якога-н. роду, народа, часу і пад. Полацкія баяры ўратавалі Тайцівілавага сына, **у жылах** якога **цякла** полацка-літоўская **кроў**, пераправілі яго ў Ноўгарад (Г.Далідовіч). Намі кіруюць людзі, **у венах** якіх **цячэ кроў** 1937 года (А.Вярцінскі). **У жылах** яго **плыла** кіпучая **кроў** слаўных лесаўчыкоў — брагінскіх і пінскіх казакоў (В.Ластоўскі). Бескарыслівую дапамогу, сардэчную ўвагу і падтрымку Святланы і Джані, а

таксама іхняга сына Карла — студэнта, гожага, абаяльнага хлопца, **у венах** якога **цячэ** італьянская і славянская **кроў**, мы змаглі ацаніць па-сапраўднаму пазней... (С.Законнікаў).

2. У кім-н. выяўляецца характар каго-н., схільнасць да чаго-н. [Мікіта:] І гэтае, меджду протчым, здарэнне пераканала мяне, што **кроў** свабодных прафесій **у** маіх **жылах** яшчэ не **цячэ** і што маё праўдзівае прызвание вось у чым: паперы, паперы і паперы (Я.Купала). Ганна — “небяспечная, гарачая”, **у** яе **жылах** **цячэ** бунтарская **кроў** (І.Воюш). Няхай жа заўсёды **ў** нашых **жылах** **цячэ** яе [Рагнеды] палымая **кроў**... (М.Ермаловіч).

Круціць шарманку. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Надакучліва гаварыць пра адно і тое ж. **Сін.:** круціць катрынку. Гебельс **круціць шарманку**, значыць – у Гітлера туз (К.Крапіва).

Крыжа няма на кім. У безас. ужыв. Разм. Неадабр. Хто-н. бессаромны, несумленны ў якіх-н. дзеяннях, паводзінах. А хіба без матчынай помачы ён вунь у якія людзі выбіўся б? А ён, выходзіць, забыў матку? **Крыжа** на ім **няма** (І.Капыловіч).

Крытычная маса. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Кніжн. Пэўная мера чаго-н., неабходная для рэзкага, імклівага пераходу чаго-н. у іншы стан. Звычайна пра грамадскія стасункі. Мяркуючы на ўсім, у арабай дасягнула **крытычнай масы** пачуццё ішчымлівай крыўды, знявагі іх годнасці (В.Якавенка). Ідзе назапашванне сіл. Павінна назбірацца **крытычная маса** (М.Скобла). **Крытычная маса** ўжо дасягнула сваёй мяжы. Страх замяняецца пратэстам і супраціўленнем (У.Глод). Падазраю, што і сёння шмат каму тое фармаванне **крытычнае масы** ўяўляецца немэтазгодным (С.Дубавец).

Кулакі сціскаюцца ў каго, чые. У безас. ужыв. Разм. Узнікае жаданне помсціць каму-н., змагацца з кім-н. **Сін.:** кулакі свярбляць у каго; рукі свярбляць у каго (у 1 знач.). Часам едзеш лесам, і раптам — паляна, здзічэлыя садовыя дрэвы (вёска так і не адрадзілася) і абеліск, а на ім словы, ад якіх **сціскаюцца кулакі** і ідзе па скуры мароз: “Тут пахаваны расстраляныя немцамі...” (У.Караткевіч). І **сціскаліся** марна радкоў **кулакі**. І баялася восені лета. Палявалі ваўкі. Балявалі Ляўкі — залачная клетка Паэта... (Р.Барадулін). У следчага **кулакі сціскаліся**, так хацелася абараніць гэтую бяскрыўдную істоту (Настаўн. газ. 2.08.2001). І што б мне захварэць як мае быць. Скончыліся б гэтыя мукі. Будзь проклята мая доля, кінутыя мяне ў вайну... У-у! На каго **сціскаюцца** мае **кулакі** (М.Гарэцкі).

Купацца ў золаце. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Валодаць вялікімі капіталамі, быць надзвычай багатым. **Сін.:** грэбці лапатай грошы; мераць асьмінай грошы. Скрыпач хадзіў па зямлі,

ніколі не заходзячы ў замкі і палацы, хаця мог бы **купацца ў золаце**. І ніколі не мінаў ніводнай халупы, нават калі там не маглі яму падаць і скарынкі, але дужа прасілі, каб зайшоў (У.Караткевіч). Праўда, што мужыкі з голаду паміраюць, а цар і паны **ў золаце купаюцца** (А.Якімовіч).

Курэнне фіміяму. Мн. не ўжыв. Кніжн. У ролі розных чл. ск. Надзвычайнае ўзвялічванне, ліслівае праслаўленне каго-н. Ад нечаканасці і такога адкрытага **курэння фіміяму** я ледзь не з'ехала пад трыбуну, што стаяла побач (В.Паўлава).

Л

Ламанне галавы. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Напружаная спроба вырашыць, зразумець, разгадаць што-н. Што датычыцца таго, як пракарміць сям'ю, то гэта сапраўды рэальнае **ламанне галавы**, часам сорам і ганьба, калі і жыць не хочацца (Р.Тармола-Мірскі).

Ламанне хрыбта каму, чаму. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Бязлітасная расправа з кім-н. ці чым-н. І вось настаў верасень 1939 года — даўгачаканы дзень Вывалення. Амаль адразу і ў нас пачалося **ламанне хрыбта** ўсяму здароваму, назапашанаму чалавецтвам за мінулыя стагоддзі (А. Карпюк).

Ламацца цераз (праз) калена. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Рашуча адхіляцца, адкідацца. **Цераз калена ламаюцца** традыцыйныя структуры кіравання. Выбарнасць як найважнейшы элемент акадэмічнага жыцця ліквідуюцца (І.Сярэдзіч).

Ламаць праз (цераз) калена што. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Рашуча адхіляць, адкідаць што-н. — Камандзір, нельга так адразу **ламаць праз калена**... — нарэшце не вытрымай Шпакоўскі. — Табе з намі службыць, а службыць трэба дружна... (В.Блакіт). Эканамічныя законы трэба захоўваць, а не **ламаць цераз калена** (І.Нікітчанка). Хто, акрамя лідэраў незалежніцкай партыі, павінен быў ведаць урокі беларускай гісторыі і не **ламаць цераз калена**? (Ю.Хадыка). Для дасягнення мэты тут не надта цырымоныя і не грэбуй нічым. **Ламаюць праз калена** (А.Лябедзька).

Легчы (залегчы) на дно. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Прытаіўшыся, не рабіць ніякіх дзеянняў. Нам трэба на пару тыдняў **легчы на дно**, перачакаць, а як міліцэйскі шмон на дарогах сціхне, уцячы за мяжу (В.Праўдзін). — Мне трэба падумаць... — Канечне, падумай, толькі нядоўга, мне сёння трэба ведаць, дзе **залёг на дно** Гушча (Маладосць. 1995. №5). Зволіўшыся з гэтай пасады, ён **залёг на дно**... Не хацеў лішні раз паказвацца (Нар. воля. 16.11.2000).

Літара ў літару. Акал. Функц. не зам. Абсалютна дакладна, без адхіленняў (пісаць, паўтараць, выконваць і пад.). **Сін.:** слова ў слова. Ад яго патрабуецца толькі адно — выконваць **літара ў літару** тое, што яму загадалі, гэта значыць рабіць «вывераныя, узгодненыя дзеянні» (А.Вярбіцкі).

Ліцца ракой. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. канкр. прадмета (часцей пра віно, піва і пад.). Выкарыстоўвацца ў вялікай колькасці. У асеннія доўгія ночы пачынаюцца балі, гульні і розныя вясёлыя забавы. Віно **льецца ракой**. Найлепшая яда навалена гарамі на пекна прыбраных сталах... (З.Бядуля). Тады было святкаванне 300-годдзя горада. Піва, зразумела, **ракой лілося** (А.Сівы). [Сірацюк] захацеў зэканаміць — у вёсцы, палічыў, можна ў мясцовых шафёраў купіць паліва значна танней, і ён рабіў так часцяком. І на табе: калгас упершыню застаўся без паліва, якое раней **лілося тут ракой** (В.Ткачоў).

Лямант у пустыні. Гл. <марны> лямант (голас) у пустыні.

Лятучая мыш. Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. **1.** Начная млекакормячая жывёліна з шырокімі перапончатымі крыламі; кажан. Над ім, таксама нячутна мільгаючы крыльцямі, улукаткі вілася **лятучая мыш** (В.Адамчык). Прыбілася ў галаву сцішнае, як **лятучая мыш**: «А ці ўжывешся з кімсьці, хто няздольны быць рады не ад сваёй удачы?» (С.Яновіч).

2. Пераносны газавы ліхтар пэўнай канструкцыі. Чадзіў ліхтар «**лятучая мыш**», было душна, смярдзела прэлымі анучамі (І.Шамякін). Цупаюць у дзённай яснасці і ў чорныя, з першым подыхам холоду, ночы — пры святле «**лятучых мышай**» (І.Мележ). Дзям'ян запаліў «**лятучую мыш**» і падаўся дахаты (І.Дубоўскі). Ляшковіч падняў з-пад ног «**лятучую мыш**» з вялікай чыстай шкелкай і павёў мяне ў самы канец канюшні (І.Пташнікаў).

Ляцець (паляцець) у тартарары. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Змяняцца карэнным чынам, развальвацца, гінуць. **Сін.:** пераварочвацца дагары нагамі; пераварочвацца ўверх дном; ставіцца дагары нагамі; ставіцца з ног на галаву. Можна б, [паручнік] жыў так і далей, калі б не вайна, не гэтая рэвалюцыя, калі ўсё ранейшае **паляцела ў тартарары** (В.Быкаў).

М

Маё (мая) бярэ (узьяло, возьме). У знач. асаб. ск. Разм. Я перамагаю; выходзіць што-н. па-мойму. Выказванне прызнання сваёй перамогі. Калі на другога [брата] няшчасце накатвалася, першы ад радасці ў скокі пускаўся: **маё бярэ!** (У.Правасуд). Давай на заклад,

што **маё возьме** (Ф.Янкоўскі). Пачакай, **возьме маё**, я з табой расквітаюся!.. (І.Шамякін). Жанчына выслізнула ў сенцы, гаспадар, прыслухоўваючыся, выструніўся і, пачуўшы металічнае звяканне, — напэўна, гаспадыня бразнула ключамі, — задаволена крактануў: — **Мая ўзяла...** (В.Праўдзін).

Мазаць чорнай фарбай. Гл. маляваць (мазаць) чорнай фарбай (чорнымі фарбамі, у чорных фарбах).

Малодшы брат. Часцей адз. У ролі розных чл. ск. Разм. Беларусь, беларусы ў адносінах да Расіі, рускіх. **Ант.:** старэйшы брат. Ад адной думкі злучыцца з самадзяржаўнай Расіяй **«малодшых братоў»** кідала ў жар і праймаў халодны пот (Я.Лёсік). Відаць, спрацавалі не навуковыя аргументы, а ідэалагічныя штампы **«малодшага брата»** і каланіяльная псіхалогія (У.Конан). **«Малодшаму брату»** — беларусам царызм дазволіў адкрываць пачатковыя школы на іх роднай мове толькі ў 1914 г., г.зн. у год, калі грывнула Першая сусветная вайна (А.Лыч).

Маляваць (мазаць) чорнай фарбай (чорнымі фарбамі, у чорных фарбах) каго, што. Функц. не зам. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Падаваць, характарызаваць каго-ці што-н. у негатыўным плане. **Ант.:** маляваць ружовымі фарбамі каго, што. Зараз усё часцей гучыць трывога наконт таго, што мы адназначна трактуем 30-я гады, **малюем** іх толькі **чорнай фарбай** (А.Лукашук). І тут — пайшло-паехала: ужо назаўтра ж яго выклікалі на «працяробку» і не без абурэння дакаралі: — Безумоўна, мы, партыйныя кіраўнікі, варты ўвагі як пісьменнікаў, так і мастакоў. Але ж — не **чорнымі фарбамі мазаць...** (А.Масарэнка). Усё ж з адлегласці пражытых гадоў Нафрановіч не засяроджваецца толькі на адмоўным, не **малое** ўсё, што было тады, **у чорных фарбах** (А.Кенька).

Маляваць ружовымі фарбамі (у ружовых колерах) каго, што. Функц. не зам. Ужыв. пра дзейн. са знач. асобы. Падаваць, характарызаваць каго-ці што-н. ідэалізавана, прывабліва, лепш, чым ёсць на самай справе. **Ант.:** маляваць чорнай фарбай каго, што. Было б не зусім праўдзіва **маляваць** жыццё нашых землякоў у Літве толькі **ружовымі фарбамі**. Крызіс у эканоміцы, беспрацоўе бацькоў, нездаровы клімат у сям'ях — усё тое, што ёсць і ў нас (Настаўн. газ. 21.05.2002). Браты ж Ліскоўскія гаварылі многа, з вялікай перакананасцю, гаварылі так, як бы толькі ў іх адчынены вочы на ўсе праявы жыцця. І ўсё **малявалі** яны **ў ружовых колерах** (Я.Колас).

<Марны> лямант (голас) у пустыні. Мн. не ўжыв. Часцей вык. Кніжн. Дарэмныя заклікі да чаго-н., якія застаюцца без увагі. А я нічым не магу дапамагчы вечнасці, акрамя вечнага паўтарэння

аднаго і таго ж, вечнага закліку да сумлення братоў. Заклікання, якое часам бывае **марным лямантам у пустыні** (У.Караткевіч). Развагі і довады Янінага дзеда былі **голасам у пустыні** (А.Ветэх).

Маці-і-мачыха. Мн. не ўжыв. Часцей дзейн. і дап. Разм. Лекавая расліна сямейства складанакветных з шырокімі лістамі, пакрытымі спаднізу белымі варсінкамі, і жоўтымі кветкамі (*tussilago* L.); падбел. *Маці адна, маці незаменная. Другая ўжо — мачыха.* Зірніце на краску **маці-і-мачыха** — і заўважце, што розныя пляёсткі не толькі па колеры — па цеплыні, па шчырасці (Р.Барадулін). Ля валуна, у зацішку, на санцагрэве вылузаліся з зямлі кволяы кветачкі **маці-і-мачыхі** (А.Рыбак).

Мача ў галаву стукнула (ударыла) каму. У безас. ужыв. Праст. Асудж. Хто-н. зрабіў безразважны ўчынак. — Табе што — **мача ў галаву стукнула**? Бугай бяльмасты! От падыду ды самога — па пысе?.. (М.Кусянкоў). Верылася, стане цяпер лягчэй: хлопец ён талковы, на рабоце будзе ацэнены, глядзіш, ажэніцца, пойдучь унукі, і яна пры ім спакойна, нармальна ўвойдзе ў старасць. Дык жа **мача чалавеку ў галаву ўдарыла** — надумаў вучыцца далей. Ды дзе — у тэатральным (У.Межаў).

Мая бярэ. Гл. маё (мая) бярэ (узяла, возьме).

Міна запаволенага дзеяння. Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр. Тое, што пагражае небяспечнымі наступствамі. У 30-я гады рукапісы станавіліся для іх аўтараў **мінай запаволенага дзеяння**, — іх нярэдка падышывалі да судовай справы ў якасці «доказаў» варожай думкі, — і часта служылі «падставой», каб «прышыць» пісьменніку 58-ы артыкул крымінальнага кодэкса — «антысавецкую прапаганду» (У.Конан). Пытанне аб дзяржаўнасці рускай мовы было вынесена на рэферэндум... Гэта ўсё заклала **міну запаволенага дзеяння** для юнага пакалення: зараз у Беларусі паўтара мільёна школьнікаў, з іх менш за паўмільёна вучыцца ў беларускіх класах (В.Класкоўская). Кааліцыя дазволіла б абысці пакінутыя каланіяльнымі адміністрацыямі **міны запаволенага дзеяння** — моўныя, рэлігійныя пытанні (Б.Тумар).

Можна ў плуг запрагаць каго. У безас. ужыв. Разм. Хто-н. вельмі моцны, здаровы. **Сін.:** хоць у плуг запрагай каго. Што за народ! Пабачылі, што бяру без чаргі, па тваім дакуменце, то адразу ж накінуліся на мяне, гатовыя былі разарваць: якая я, майляў, інвалідка, мяне **ў плуг запрагаць можна** (І.Капыловіч).

Можна язык зламаць (паламаць). У безас. ужыв. Разм. Іран. Цяжка вымавіць што-н. (слова, фразу і пад.). **Сін.:** язык зломіш. — Адкуль пісьмо? — О, **язык зламаць можна!** Нешта такое джык-гам-

гаў... — Джэсказган?! — Во-во! (А.Дудараў). А як жа нам чытаць газеты, калі там часамі аб напісанае **можна язык паламаць** (Я.Скрыган). Калі некаторыя з гэтых слоў прамайляюцца лёгка ці з пэўным намаганнем..., то на іншых... **можна язык зламаць** (А.Каўрус).

Мудрыкі на хітрыкі. Часцей дзейн. Разм. Супрацьдзеянне на чый-н. падман аналагічнымі сродкамі. Сваю долю грошыкаў ад крадзяжоў пад маім носам я мець мушу, каб невядома як ім таго не хацелася, сабакам паганым! Няхай толькі спрабуюць яны круціць тут мне, дык я ім цэлае кіно зраблю... **Мудрыкі на хітрыкі** — я, зараза, лепшы за вас злодзей (С.Яновіч). Думаў, што яго ніхто не раскусіць, а тут **мудрыкі на хітрыкі** выйшлі (Г.Юрчанка).

Мыш не праскочыць. У безас. ужыв. Разм. Немагчыма выбрацца, уцячы адкуль-н. ці пранікнуць куды-н. — Во паглядзіце: яго арыштоўваюць, а ён завязвае гальштук. Хіба навесіцца ў турме. — Каб ухіліцца ад пакарання, — сказаў Сурвіла. — Ну, такі нумар у нас не пройдзе. У нас парадак!.. — Бальшавіцкі парадак!.. **Мыш не праскочыць** (В.Быкаў). Маёр Качароў аддаў загад: па чырвонай ракеце браць хутар наступам. Ubачаць, якая сіла прэ, здадуцца. Ніякіх шанцаў у іх няма, кола моцнае, шчыльнае, **мыш не праскочыць** (А.Кажадуб). А цяпер — усё! Цяпер іншай дарогі няма! — Міхась яшчэ раз аглядзеўся навокал. — Абклалі так, што і **мыш не праскочыць** (А.Маракоў).

Мышыная мітусня. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Пустыя, бязладныя заняткі, клопаты і пад. Вячка бачыў **мышыную мітусню** слуг, строгія твары сваіх вояў, густыя калматыя бароды баяр і прасталюдзінаў (А.Дайнека).

Мяккае месца. У ролі розных чл. ск. Разм. Ягадзіцы, зад. Адзін з мастакоў чытае кнігу, у якой галоўны герой падчас вайны дамовіўся з Гітлерам, што той будзе кожны дзень лупцаваць яго па **мяккім месцы** (ЛіМ. 10.04.1998). Народ і цяпер з ахвотай падстаўляе **мяккае месца** для лупцоўкі (В.Барабаншчыкава). Толькі я яе за **мяккае месца** ўшчыкнуў, як выходзяць з суседняга пакоя тры дурылы (Г.Далідовіч). — Можна лічыць, што дазвол я ўжо атрымаў?! — Зараз я табе па **мяккім месцы** папругаю палічу! (З.Дудзюк).

Мяшацца з гразёю. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Усяляк прыніжацца, беспадстаўна абвінавачвацца. Наша роднае ўхілялася ўбок, аддавалася на смех, выскалянне і кпіны, тапталася нагамі і **мяшалася з гразёю**, а за прыклад выстаўлялася чужое, велікарускае, дзецям не даступнае і малазразумелае (Я.Лёсік).

Н

На авось ды нябось. Акал. Разм. Неадабр. З разлікам на шчаслівую выпадковасць, удачу (пакладацца, рабіць што-н.). **Сін.:** на авось; на ўра (у 2 знач.). *Кароў аслабелых падвязаць на вужышчы пад жываты бацька не збіраўся, падсмейваўся з гультаяватых «зімагорай», што пакладаліся на авось ды нябось* (У.Калеснік).

Набітасць рукі. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Вялікі вопыт, добры навык, спрактыкаванасць у чым-н. Цяжэй, калі чалавек лічыць за прызнанне простую **набітасць рукі**, якая дазваляе без намаганняў зарыфмаваць пару лозунгаў і такім чынам «адгукнуцца» на сур'ёзную патрэбу грамадства, хоць яна не стала ўнутранай патрэбай аўтара (М.Лужанін).

Навастрыць вушы (вуха). Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць уважліва прыслухоўвацца, насцеражыцца. **Сін.:** настаўіць вушы; натапырыць вушы; развесіць вушы; <увесь> ператварыўся ў слых. «Які ж гэта лось у лесе паваліўся, што ты рассыпаешся такім дробным макам? Ці, можа, мне папчасціла?» — падумаў Лаба-новіч і **навастрыў вуха** (Я.Колас). Віктару не спадабалася, што такая размова вядзецца пры малых. Нават Кацька, і тая «**навастрыла вушы**» (І.Шамякін). Васіль насцярожыўся, **навастрыў вушы** (А.Макаёнак).

Навешванне лапшы на вушы каму. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Праст. Неадабр. Імкненне падмануць каго-н., падман. **Сін.:** адвод вачэй; гульня ў ката і мышку; дымавая заслона; пацёмкінская вёска; траянскі конь (у 1 знач.). *Каму ж патрэбна гэта хлусня, навешванне лапшы на вушы простым людзям?* (Нар. воля. 4.03.1998).

Наводзіць (навесці) глянец на што, дзе. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Прыхарошваць што-н., скрываючы недахопы. У найбольш поўнае пасмяротнае пысінскае выданне ў адпаведнасці з нашай даўняй традыцыяй усюды і ва ўсім **наводзіць глянец** не ўключаны з кнігі «Наш дзень» ні адзін верш культаўскага характару — з услаўленнем Леніна і Сталіна (Дз.Бугаёў). У апошнім нумары часопіса «Амерыка», закліканага **наводзіць глянец** на заакіяўскую рэалінасць, многа гаворыцца аб нейкай рэвалюцыі ў галіне грамадзянскіх правоў, якая нібыта адбылася ў 60-я гады (Звязда. 2.10.1984).

На возе і пад возам быць, пабываць і пад. Часцей вык. Разм. Ужыв. са знач. асобы. У самых разнастайных, прыемных і непрыемных сітуацыях (быць і пад.). **Сін.:** на кані і пад канём быць і пад. *Хто я — даліпан, не прызнаюся, людцы хрышчоныя! Быў я на*

возе і пад возам, упапярок, удоўж (Цётка). Не было ніякай боязі ні перад Еўропай, ні перад яе валадарамі і ў Ягайлы. Пабываюшы **на возе і пад возам**, ён ведаў, на чым свет стаіць, прытрымліваюся завядзёнкі: хто ўмее — робіць, а хто не ўмее, той крычыць і вучыць (А.Бутэвіч). [Федароўскі, с. 47: быць на возе і пад возам — без тлумачэння; Лепешай, с. 47: бываць, быць на возе і пад возам — ў розных жыццёвых абставінах, добрых і дрэнных’.]

На воўка. Акал. Праст. Навошта. **Сін.:** да д’ябла (у 3 знач.); на ліха; на халеру; на хваробу; на храна; на чорта; на які хрэн; на які чорт; на якога чорта; на якое ліха; на якую трасцу; на якую халеру; якога ліха (у 1 знач.); якога ражна (у 1 знач.); якога хрэна (у 1 знач.); якога чорта (у 1 знач.). **На воўка** табе гэтыя мацамэнды [прычандалле, рознае начынне]? (Р.Барадулін). Ну, падумай: **на воўка** табе карова? Даглядай яе, кармі. Ці пры тваёй сіле? (Л.Калодзежны). [Даніловіч, с. 118: на воўка.]

На вушах ісці, прыходзіць і пад. Акал. Праст. Іран. У стане моцнага ап’янення. **Сін.:** пад газам; на падпітку; на ўзводзе; пад градусам; пад мухай; пад хмяльком; пад чаркай; пад шафэ. Гэтым разам падпітак сярэдні, і з Генкам можна гаварыць, бо калі прыходзіў **на вушах**, то, акрамя лаянкі, ад яго нічога не дачакаешся, чалавечыя словы да яго не даходзяць (Л.Арабей). Скупымі і кепскімі ён лічыў тых, што ставілі мала. Шчодрымі і добрымі тых, ад каторых ішоў **на вушах** (Польмя. 2000. № 6).

На гвалт. Акал. Разм. 1. Няўхільна, неадкладна, абавязкова (трэба рабіць што-н.). Або насойваецца, скажам, хмара навальнічная, дзядзьку Арэсю трэба **на гвалт** спяшацца па ячмень, які і не звязаны, у жменьках ляжыць... (Я.Брыль).

2. Па дапамогу пры небяспецы (крычаць, галасіць і пад.). Бадай ты спрахла! Дзе ж дарога? **На гвалт** крычы гарадавога! (Я.Колас). [Аналагічны выраз з такімі ж двума значэннямі фіксуецца ва ўкраінскіх слоўніках; параўн.: Даніловіч, с. 119: на гвалт — 'вельмі, абавязкова (трэба)'.]

Нагой дзверы адчыняць дзе, каго, чаго. Праст. Недабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Свабодна, бесперашкодна заходзіць куды-н., да каго-н. Ёсць трывалае меркаванне, што я хаджу на тэлебачанне і ўсюды там **нагой дзверы адчыняю** (ЛіМ. 26.06.1998). Большасць «дэмбеляў» ніжняй палаты мітусяцца ў пошуках працы і, па старой звычцы **адчыняючы нагою дзверы** высокапастаўленых вертыкальшчыкаў, патрабуюць уладкаваць іх на кіруючыя пасады (У.Глод). Дэпутат узнёсся ў нефармальную вышыню лідэрства і, што

называецца, **нагой адчыняе дзверы** кабінетаў начальнікаў (В.Паўлава).

Надзець (прымерыць) шапку манамаха. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Стаць адзіным, поўнаўладным кіраўніком дзяржавы. Патаемнай жа марай Жыгімонта было самому **надзець** тую клятую **шапку Манамаха** (А.Петрашкевіч). Хто ведае, можа, і здзейсніцца ягоная даўняя мара – **прымерыць шапку Манамаха** (Я.Філіповіч).

На другі (задні) план. Акал. Функц. не зам. Як менш істотны, як другарадны, нязначны (адцясніць, адступаць і пад.). Тады ў вёсцы з выглядам гаспадароў, адцясніўшы страхаўчан нейкім чынам **на другі план**, важна ступалі электрыкі (В.Ткачоў). Слухай дзед Талаш гэтыя навіны, і яго ўласная крыўда заціралася, адступала **на задні план** (Я.Колас). Цяжка мірыцца з тым, што цябе адцінаюць **на задні план** (К.Крапіва).

На другім (заднім) плане. Функц. не зам. У ролі састаўн. імен. вык. (часцей без звязкі) пры дзейн. са знач. асобы, канкр. і абстр. прадмета. Менш важны, другарадны, нязначны. Хоць дзеці ў гэтай гісторыі **на другім плане**, нельга не адчуць, наколькі яны абдзеленыя цеплынёй бацькоўскага дома, нікому не патрэбныя (І.Макаловіч). Аксёна цяпер **на заднім плане**. Яе месца заняла Васіліна (Т.Хадкевіч). Я для старшыні нуль. Да майго голасу ён не прыслухоўваецца. Патрэба людзей у яго **на заднім плане** (Звязда. 4.01.1987).

На дух не пераносіць, не выносіць і пад. каго, што, чаго. Гл. <i>на дух не пераносіць, не выносіць і пад. каго, што, чаго.

На заднім плане. Гл. на другім (заднім) плане.

На задні план. Гл. на другі (задні) план.

На заячы (заечы, зайцаў) скок. Акал. Разм. Вельмі мала (звычайна пра неістотнае павелічэнне ці памяншэнне дэўнага часу). **Сін.:** з вераб'ёў нос (у 1 знач.); з жабіны прыгаршчы чаго; з камароў нос (у 1 знач.); з макава зерне; кропля ў моры <чаго>; курам на смех (у 3 знач.); на жабін скок (у 2 знач.); на капейку; на макава зерне; на пальцах можна пералічыць каго, што; на панюх табакі (у 1 знач.); на шэлег (у 1 знач.); не поле насееяна каго; раз-два і ўсё каго, чаго; як кату; <як> кот наплакаў каго, чаго; як старой бабе сесці чаго. У нядзелю, 27 чэрвеня, самы доўгі летні дзень — больш за 17 гадзін! — пасля кароткачасовага стаяння нейпрыкмет пакарацеў на адну хвіліну. Як кажуць, **на заечы скок** (ЛіМ. 2.07.1999). [Даніловіч, с. 120: на зайцаў скок; парайн. ва ўкр. м.: на заячий скік.]

На здароўе. Акал. Разм. Колькі хочацца каму-н. і без пярэчан-няў з боку таго, хто гаворыць. [Адамейка:] Значыць, мы можам лічыць сябе неўміручымі? [Дабрыян:] Лічыце **на здароўе** (К.Крапіва). Аказваецца, і ў дзень перамогі не ўсе пілі-елі... Некаторыя займаліся іншымі справамі [рабаўніцтвам]. Але хай, **на здароўе** (В.Быкаў). – Я кахаю Ганчара... – Ну ў кахай сабе **на здароўе** (Г.Багданава).

На знос. Разм. 1. Акал. Звыш магчымага, не шкадуючы сябе (працаваць). Тацяна працуе з 8 раніцы да 8 вечара. Што называецца, **на знос**. Вернецца вечарам, тое-сёе зробіць дома, перакінецца некалькімі словамі з сынам, дапаможа зрабіць урокі — і ў ложка (М.Дзелянкоўскі). Даруй, гэтага [пенсіі] мала, але будзь гордай, бо ты карміла гэтую дзяржаву, ты, працуючы **на знос**, не дала яе ў згубу! (Я.Рагін). Дзед працаваў **на знос** у асноўным на рабоце цяжкай і малааплатнай (П.Вераб'ёў).

2. Азн. Вельмі цяжкая, з поўнай аддачай сіл, да знямогі (праца). У гэтых маладых людзей прафесія бязлітасная, што вымагае жорсткай дысцыпліны, працы **на знос**... (С.Берасцень).

На казённым хлебце быць, знаходзіцца і інш. Акал. Разм. У турме, у зняволенні. — Далі Мятліцкаму — дадуць і Мятліцкай. — А дай рады!.. Ужо другі месяц **на казённым хлебце** пане Мятліцкі... (А.Калюга). Потым было шэсць страшэнна доўгіх месяцаў **на казённым хлебце** — час немалы, каб усё як след абдумаць: і мінулае, і сучаснае (В.Палтаран). Мой сусед сядзеў **на казённым хлебце** і даваў паказанні следчым... (Вожык. 1986. № 21).

На казённым хлеб (харч) саджаць. Акал. Разм. У турму, у зняволенне. Вашы сходы ці там з'езды раскідаюцца, а саміх **на казённым хлеб** садзяць (Я.Купала). Вось тут якраз Мікуцкі і бачыць той паралелізм у прыродзе, тое злачынства супроць рэжыму эканоміі, за якое належыць **на казённым харч** саджаць (К.Крапіва).

На крывой кабыле (казе) не аб'едзеш каго. У абаг.-асаб. знач. Разм. Не ашукаеш, не перахітрыш. **Сін.:** на мякіне не правядзеш каго. Зразумела, што Калеснікаў «кампрамат» дорага каштуе і гэтага чалавека **на крывой кабыле не аб'едзеш**, Караленя пайшоў тым жа шляхам, што і шантажыст-вымагальнік (В.Праўдзін). Барысевича **на крывой кабыле не аб'едзеш**, хітрун, якіх паішчаць. І прынцыповы (ЛіМ. 7.09.2001). А ты яго **на крывой казе не аб'едзеш** (Г.Юрчанка).

Наламаць дроў. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Нарабіць памылак пры выкананні чаго-н. Гэты малакасозноў **наламіць дроў**, яму мала ўчарашняга... (М.Лынькоў). Я мог пагарачыцца, мог **наламаць дроў**, але ніколі не пераступаў

чалавечых законаў (І.Шамякін). *Не гарачыся, ты ж мо не Канькой. Той спачатку **наломіць дроў**, а потым думае* (П.Місько).

Наліць горла. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Многа выпіць гарэлкі, віна і пад. **Сін.:** бачыць шклянога бога; браць у губу; глядзець у бутэльку; закідваць за гальштук; закідваць за каўнер; закладваць за каўнер; заліваць вочы <чым> (у 1 знач.); заліваць за каўнер; заліваць чарвяка; мокнуць у гарэлцы; наступаць на корак; не прасыхаць; панюхаць корак; прамачыць горла. **Ант.:** не браць у рот што, чаго (у 2 знач.). Развітвалі Гандзю не галосячы і не прычытаючы, у якімсьці задуменні... А на памінках — не **наліў горла** нават Літровы Антак (С.Яновіч). — Дай бог, — мармытаў бацька. За паслярэвалюцыйную галадуху першы раз **наліў горла**, ажно блага яму зрабілася (Ніва. 23.06.1999).

На паверхні. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Лёгка заўважаецца, усведамляецца. **Сін.:** ляжаць на паверхні. Цішыня гэта — **на паверхні**. Грамадства зрушылася з месца, і ніхто яго не спыніць... (С.Шаўцоў). Якое звяно ў ланцужку сістэмы ўрокаў найчасцей выпадае, не дае належнай эфектыўнасці? Адказ на гэтае пытанне **на паверхні**... (Настаўн. газ. 28.09.2000).

На палову вуха слухаць. Акал. Разм. Няўважліва, урыўкамі. **Сін.:** адным вухам (у 1 знач.); краем вуха (у 1 знач.). Шчыра кажучы, апавед пра гісторыю дома, вучобу і працу ў школе я слухаў, як кажуць, **на палову вуха** (А.Савіцкі). Гляджу: Твардоўскі слухае **на палову вуха**, а потым кажа: «А скажыце, старшыня, ці друкаваліся вы на Беларусі?» (А.Вольскі).

На паповы сані збірацца. Разм. Кампанент вык. пры дзейн. са знач. асобы. Паміраць. **Сін.:** аддаваць богу душу; аддаваць канцы (у 3 знач.); аддаваць духі; адкідаць капыты (у 1 знач.); адкідваць хвост (у 2 знач.); адпраўляцца да абрама на піва; адпраўляцца на той свет; адыходзіць з гэтага свету; адыходзіць у вечнасць; адыходзіць у іншы свет; адыходзіць у лепшы свет; ажаніцца з <сырой> зямлёй; выпростаць ногі; даваць дуба; дух выпусціць (у 1 знач.); дух спускаць; духу не ўказаць; загавець душой; загадаць доўга жыць (у 1 знач.); задзіраць капыты (у 2 знач.); задзіраць ногі; замуж за <пана> пясочкага збірацца; заснуць вечным сном; заснуць наўекі; згарнуць рукі; з капыгоў далоў (у 2 знач.); лажыцца ў магілу; пайсці ў магілу; пачыць у бозе; складваць рукі (у 2 знач.); сыходзіць са сцэны (у 4 знач.); трапіць да абрама на піва. Дзед ужо чуць кляваіць, **на паповы сані збіраецца** (Р.Барадулін). У гародзе сорок гадоў бульба на бульбе — звялася. Тут можа гады два пародзіць, а там бадай што даўдзеецца збірацца **на паповы сані** (Р.Барадулін). [Параўн.: Федароўскі, с. 241:

выхаваў на паповы сані — ‘смерць, скананне’; Янкойскі, с. 107: глядзець на паповы сані — ‘вельмі кепска пачуваць сябе (пра хворага), рыхтавацца да смерці’.]

На парог не ступаць <да каго>. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Не прыходзіць, не заходзіць, не наведваць каго-н. **Сін.:** не казаць носа куды; не паказваць вачэй куды; не патыкаць носа куды. Пра Міцеву жонку ўжо і забыліся: час усё сцірае. А дачка — віна і боль: нібыта ёсць недзе і няма яе. Пятнаццаць гадоў **на парог не ступала**. Нават твар яе Міця забыў (А.Жук). Не крыўдуй на мяне, Кузьма, але я думаю так: не ў цябе ўдаўся ён, душа ў яго драбнаватая. З буржуямі, нябось, на з’ездзе цалаваўся, а да брата і **на парог не ступіў**... (А.Дайнека). [Параўн. ва ўкрм.: на поріг не ступити до кого.]

На пень брахаць <ды> **на калоду тукаць** вучыць, навучыць і пад. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. (Вучыць, навучыць каго-н.) гаварыць недарэчнае, неразумнае. **Сін.:** брахаць на пень; брахаць на сабак. — Яна ж у нас толькі навучыцца. — Навучыцца... **На пень брахаць ды на калоду тукаць**. Досыць ужо навучылася.. (М.Зарэцкі). — Не хачу навукі Крэйдзінай... — Крэйдзіна тут збоку прыпёку. Упёрся ты ў яе, як баран у сцяну. Шырэй думай... Табе здаецца, што ў нас... навучаюць **на пень брахаць, на калоду тукаць**? (А.Масарэнка). [Лепешаў, с. 49: на пень брахаць, на калоду тукаць.]

На першым (пярэднім) плане. Функц. не зам. У ролі састаўн. імен. вык. (часцей без звязкі) пры дзейн. са знач. асобы, канкр. і абстр. прадмета. Важнейшы за ўсё, вышэй за ўсё. У журналіста ці не **на першым плане** павінна быць пачуццё такту (А.Кажадуб). Калі вяртаўся [Валера з турмы], падоўгу нідзе не затрымліваўся: **на першым плане** была не работа, а гарэлка (В.Ткачоў). Як была наша школа савецкай, так ёю і засталася. Паказуха **на першым плане** (Я.Пагін). А дырэктар-аўтамат — **на перэднім самым плане** (К.Крапіва).

На першы (пярэдні) план. Акал. Функц. не зам. Як найбольш істотнае (выходзіць, выступаць, вылучаць і пад.). З болей пэрт піша..., што **на першы план** выходзіць карыслівасць і дробязны клопат пра ўласны дабрабыт (Р.Шкраба). [У аповесці] **на першы план** выступае сюжэтная інтрыга (М.Тычына). Прыхільнікі рамантызму **на першы план** вылучалі індывідуальнасць, надзяляючы яе ідэальнымі памкненнямі (У.Гніламёдаў). Ва ўмовах палітычнага генацыду.. **на перэдні план** выступіла праблема захавання нацыі (В.Рагойша).

Наплесці кашалёў каму, пра каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Нагаварыць абы-чаго, нахлусіць, напляткарыць. Нейкі чорт прыезджаму таварышу **наплёў кашалёў** пра мяне, а ён і веры даў (А.Калюга). Цяпер стануць абы-што вярзі. **Наплятуць кашалёў**, не ведаючы (В.Карамазаў). Адкуль ты, такі кавалер, узяўся? Думаеш, з горада прыехаў, **кашалёў** мне **наплёў**, то табе і паверылі? (А.Кажадуб).

На плаву. Акал. Разм. У ацалелым стане (быць, утрымліваць, знаходзіцца, пратрымацца і пад.). Што гэта за рынак і з чым яго «ядуць», як у такіх незвычайна складаных умовах і калгас утрымаць **на плаву**?.. (В.Гардзей). Цяпер у раёне толькі 30 працэнтаў гаспадарак неяк зводзяць канцы з канцамі, яшчэ знаходзяцца **на плаву** (Звязда. 18.11.1994). У часіну людскога прыбою кожны хоча быць **на плаву** (Р.Барадулін). Пратрымаліся гадоў-другі **на плаву**, пратрымаемся, дасць бог, і яшчэ колькі (А.Кароткі).

На пярэднім плане. Гл. на першым (пярэднім) плане.

На пярэдні план. Гл. на першы (пярэдні) план.

На рахунку чьім, каго. Вык. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн., выразж. колькасна-імен. спалучэннем. Лічыцца за кім-н., мецца ў каго-н. **На** яго [Юркі Голуба] мастакоўскім **рахунку** няць кніг «дарослай» паэзіі (А.Марціновіч). Цяпер **на рахунку** ў Гетманскага дзесьцяць збітых самалётаў (А.Алешка). **На рахунку** Краснейскага было ўжо некалькі раскрытых злачынстваў, калі яму даручылі не зусім звычайную справу (У.Гойтан).

На россыпе. Азн. і вык. Разм. Перад канцом цяжарнасці. Любка не захацела перабрацца ў пакой баярыні-нябожчыцы, вярнулася ў свой, дзе яе, тоўстую і цяжкую, як кажуць, ужо **на россыпе**, апошнія дні і ночы даглядала Марыля (Г.Далідовіч).

На рыбіным футры. Азн. і вык. Разм. Жарт. Які прапускае холад, дрэнна сагравае. Пра верхняе адзенне. **Сін.:** падбіты ветрам (у 1 знач.); падшыты ветрам. Я ў сваім «**на рыбіным футры**» шынелку пачынаў ужо зябнуць на снезе (В.Быкаў). Вельмі патрэбны нам медыкаменты, цукар альбо сахарын. У лесе ж жывём, халады сабачыя, а паліто — **на рыбіным футры**, ні валёнак, ні цёплых шапак. Раненым хоць бы чаю з сахарам даць (І.Новікаў). Марыя-Тэрэза гаварыла, што ў Расіі можа быць холадна, але, калі шчыра, мы не ўяўлялі, што такое мароз. Абранулі курткі, як казалі вашы дзеці, **на рыбіным футры** (Настаўн. газ. 20.03.1986).

На сваю руку. Акал. Разм. Самастойна рашыўшы, па ўласнай ініцыятыве (рабіць, зрабіць што-н.). **Сін.:** сваім адумам. Адзін Барыс Васілеўскі не паслухаўся. Можа і добра зрабіў. Адкалоўся і пайшоў **на**

сваю руку прабірацца цераз старую граніцу (У.Калеснік). Нельга такой адказнай справы весці **на сваю руку** (Польмя. 1997. № 11).

На слыху ў каго. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета ці, радзей, асобы. Пастаянна вымаўляецца кім-н., мае шырокую вядомасць, папулярнасць. Перакладаць паэзію з мовы блізкай і зразумелай усім, асабліва калі верш амаль у кожнага што называецца **на слыху**, — занятак нялёгка, адказны, ды яшчэ са з'едлівым пытаннем-усмешкай: і марны?.. (В.Зуёнак). Цяпер **на слыху** ў газет і крытыкаў Ганна Ахматава, Пастарнак, Мандэльштам, Бродскі і г.д. (П.Панчанка). А зусім нядаўна яго імя было ва ўсіх, як гэта кажуць, **на слыху** (А.Арабей). У выпадку рэгістрацыі Мінюстам «Айчыны» ў нашай краіне будзе 18 партый, з якіх **на слыху** толькі тры-чатыры (ЛіМ. 10.03.2000).

Чый **насок паглядае (пазірае) у пясок**. У безас. ужыв. Разм. Хто-н. нядужы, слабы, нядоўга будзе жыць. І пасля аперацыі [Максім] ходзіць на ўколы. Яда не лезе ўсё роўна яму ў горла, валасы выкачаліся, як у немаўляці. Дужа аслаб, ад ветру калываецца. Ужо яго **насок пазірае ў пясок** (С.Лобач). [Федароўскі, с. 205: насок паглядае ў пясок — 'кажуць пра чалавека, блізкага да смерці'; Лепешай, с. 50: чый насок паглядае ў пясок.]

На сомаў хвост зводзіць, звесціся. Акал. Разм. Ледзь не дарэшты. Гэта не іх [маладых аўтараў] віна. Гэта віна дзесяцігоддзяў палітыкі, якая зводзіла, як у нас кажуць, **на сомаў хвост** — мовы, нацыі (Р.Барадулін). Ажаныўся бедны з яшчэ бяднейшай. Звяліся, як кажуць, **на сомаў хвост...** (Р.Барадулін).

Наставіць вушы. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць уважліва прыслухоўвацца, насцеражыцца. **Сін.:** навастрыць вушы; натапырыць вушы; развесіць вушы; <увесць> ператварыўся ў слых. Крушынскі спыніў вусную матэматыку. **Наставіў вушы**. Тупат ног... (З.Бядуля). — Мабыць, Ганна недзе прыспала вашага чалавека... — Якая Ганна? — **наставіў вушы** Парфен Вярыкоў (І.Чыгрынаў).

Наступаць (наступіць) на граблі. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Рабіць непрадуманы крок з магчымымі непрыемнымі наступствамі для таго, хто гэта робіць. Паслушэнства, падпарадкаванасць і пакорлівасць змушалі нашых людзей **наступаць на граблі**, якія яшчэ раз стукнулі іх па лобе (А.Кароткі). Улады хутка зразумелі, што зноў **наступілі на граблі**, і праз 16 гадзін [арыштаванага] выпусцілі. Праўда, з умовай, што пасля з'езда ён усё ж адбудзе пакаранне (ЛіМ, 27.06.1997). Ю.Віцьбіч — пісьменнік непрадказальны, загадкавы, творам якога часцей уласцівы

і інші сказальнісиць, «скрытая» асацыятыўнасиць, «намёкавасиць» (таму і здаралася, што савецкія публікатары ягоных апавяданняў ці нарысаў... **«наступалі на граблі»**) (А.Пашкевіч).

Наступаць сабе на горла. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Прымушаць сябе рабіць так, як хочацца ці выгадна каму-н. Тым пісьменнікам, якія мелі нейкія здольнасиці і маглі працаваць, жылося ў Савецкай Беларусі нашмат лепей, ніж цяпер – і гэта пры найважнейшай акалічнасиці, што не прыходзілася **наступаць сабе асабліва на горла**. Ці, можа, некаторым проста пашанцавала? (А.Асташонак).

Натапырыць вушы. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць уважліва прыслухоўвацца, насцеражыцца. **Сін.:** навастрыць вушы; наставіць вушы; развесіць вушы; <увесь> ператварыўся ў слых. *Сіішыўся Трахім...* Толькі **вушы натапырыў**, каб па голасе пазнаць, хто зайшоў у хату (А.Калюга). Пойдзем тады ў кабінет, а то дзед ужо **натапырыў вушы** (А.Макаёнак).

На ўсіх парох. Акал. Разм. Вельмі хутка, з вялікай скорасцю (ляцець, імчацца і пад.). **Сін.:** без аглядкі (у 1 знач.); без духу бегчы; без душы бегчы; без памяці (у 1 знач.); ва ўсе лапаткі (у 1 знач.); высалапіўшы язык (у 1 знач.); з усёй сілы (у 2 знач.); на адным дыханні (у 1 знач.); на зламанне карка (у 2 знач.); на злом галавы (у 2 знач.); на скрут галавы (у 2 знач.); на ўвесь дух; на ўвесь мах; на ўсе жылы; на ўсе застаўкі (у 2 знач.); на ўсе ногі; на ўсіх парусах; на ўсю моц (у 2 знач.); што ёсць духу (у 1 знач.); што ёсць сілы (у 2 знач.); як дуж; як жару ўхапіўшы; як з ланцуга сарваўшыся; як з перуна; як мага (у 1 знач.); як на крыллях; як на пажар; як падсмалены. **Ант.:** як чарапаха. А я што раблю? **На ўсіх парох** лячу. Куды? Да цябе, вядома, трэба падмога... (А.Савіцкі). Пад вечар, пазычыўшы ў суседа веласіпед, Мікіта Гаўрылавіч злётаў **на ўсіх парох** да свайго слупа (Г.Марчук). Надзя ўвесь час чакала з'яўлення і сустрэчы з зусім іншымі спадарожнікамі, і не з боку вакзала, чыгункі, адкуль **на ўсіх парох** неслася, перла, грукацела ўбоства і жабрацтва (В.Казько).

На ўсіх парусах. Акал. Разм. Вельмі хутка, з вялікай скорасцю (ляцець, імчацца і пад.). **Сін.:** без аглядкі (у 1 знач.); без духу бегчы; без душы бегчы; без памяці (у 1 знач.); на ўсе лапаткі (у 1 знач.); высалапіўшы язык (у 1 знач.); з усёй сілы (у 2 знач.); на адным дыханні (у 1 знач.); на зламанне карка (у 2 знач.); на злом галавы (у 2 знач.); на ўвесь дух; на ўвесь мах; на ўсе жылы; на ўсе застаўкі (у 2 знач.); на ўсе ногі; на ўсю моц (у 2 знач.); што ёсць духу (у 1 знач.); што ёсць сілы (у 2 знач.); як дуж; як жару ўхапіўшы; як з ланцуга сарваўшыся; як з перуна; як мага (у 1 знач.); як на крыллях; як на

пажар; як падсмалены. **Ант.:** як чарапаха. [Чухрай:] Тут да вас дамачка **на ўсіх парусах...** дапусціць? (П.Васілеўскі).

На цырлах. Праст. Неадабр. 1. перад кім. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Дрыжаць перад кім-н., без адгавора падпарадкоўваючыся ва ўсім. **Сін.:** скакаць пад дудку чыю, каго; хадзіць па адной маснічыне ў каго; хадзіць па нітачцы перад кім, у каго; хадзіць па струнцы перад кім, у каго. Усе, нават афіцэры, перад ім, як кажа старая Пабетынчыха, **на цырлах** (В.Супрунчук).

2. бегаць вакол каго. Акал. Усяляк дагаджаючы каму-н. Мы – усе роўныя. Чаму гэта я павінна табе дагаджаць, перад табою пластавацца? Бач, пан нейкі знайшоўся, бегай вакол яго **на цырлах!** (С.Законнікаў). Да рубля ведаў суму ўсіх яе [жончыных] грошай. Затое калі самому што ўдавалася зарабіць – от ужо тады вакол яго ўсе **на цырлах** павінны бегаць: яму і ўслужы-падай, і не пярэч, калі ён лішак за кайнер закіне... (А.Масарэнка).

Нацягнуць нос (-а) каму. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Апярэдзіўшы ў чым-н., зрабіўшы што-н. раней за іншых, тым самым пасароміць, зганьбіць і пад. каго-н. **Сін.:** даваць фору каму; заткнуць за пояс каго; наставіць нос каму; падцерці нос каму. — Го-го-го-го! — зарагатаў сівы. — Значыцца, **нацягнулі** найяснейшаму **носа**. І акрузе таксама. Ну, добра! Ну, гэта люблю! (У.Караткевіч). Наваколле ўхваляла: малайчына Вежа, **нацягнуў нос** французам (Польмыя. 1968. № 9).

На чорта падобны (-ая, -ае, -ыя). Азн. і вык. Разм. Неадабр. Знешне непрывабны, непрыгожы. Пра чалавека ці канкрэтны прадмет. — Ну, а цяпер я трохі абмяюся ды пагалься, а то **на чорта падобны**, — вінавата ўсміхнуўся [Кавальчук], бы нашкодзіў перад жонкай (А.Дзятлаў). Тады бяры вядзерца з кузава і памый барты і колы. **На чорта** машына **падобная** (А.Савіцкі). [Лепешай, с. 50: на чорта пахожы.]

Наша бярэ (узяло, узяла, возьме). У знач. асаб. ск. Разм. Мы перамагаем; выходзіць што-н. па-нашаму. Выказванне прызнання чыёй-н. перамогі. Здолеем мы гэта зрабіць за адзін дзень — **наша ўзяло**, а засядзем у балоце — тут нам і крышка... (К.Крапіва). Які там ішкаляр! Няма ішкаляра! Зразумеў? Цяпер **наша ўзяла!** Цяпер ты адзін жаніх!.. Хутчэй на вяселле! (В.Вольскі). Часта такія, як Нічыпар, супярэчаць усяму, але — нічога, **наша возьме** (В.Казько).

На які ляд каму хто, што. Акал. Праст. Навошта, для чаго. **Сін.:** да д'ябла (у 3 знач.); на ліха; на халеру; на хваробу; на храна; на чорта; на які хрэн; на які чорт; на якога чорта; на якое ліха; на якую трасцу; на якую халеру; якога ліха (у 1 знач.); якога ражна (у 1 знач.);

якога хрэна (у 1 знач.); якога чорта (у 1 знач.). – Спытайся спачатку, ці прымем мы цябе, – не сунімайся Юрка. – Праўда, хлопцы? **На які ляд** нам чужыя патрэбны (А.Асіпенка). **На які ляд** мне гэтая абстрактнасць? Я маю справу не з народам, а з Паўловічам, Сіёнкам, з самім сабой, нарэшце (Я.Радкевіч). – Вось бы мне такую машыну, хоць на паўмесяца. – **На які ляд** яна табе? – спытайся Максім (А.Кудравец). – Хату хоць дарабіў? – Дарабіў... **На які ляд** яна мне здалася толькі (В.Казько). **На які ляд** ёй тая работа? Што, есці не хапае? (М.Гіль). А ўсё ж, хлопцы, **на які ляд** вам кухарка? (А.Масарэнка).

Неба ў клетку (клетачку). Мн. не ўжыв. Часцей дап. ці дзейн. Разм. Турма або іншыя месцы зняволення. **Сін.:** казённы дом; каменны мяшок (у 1 знач.). [Арнольд:] Ты не ведаеш, дзе мы?.. Зірні ў акно. [Борка:] О, **неба ў клетку**. Усё. Выкінь са свайго беспрацоўнага жыцця пятнаццаць сутак, дзед. Давядзецца і табе закасаць рукавы (Я.Шабан). Небараку Уладзіміру адвалілі салідны тэрмін пражывання ў мясцінах, дзе **неба ў клетачку** (Вожык. 1994. № 5). [Лепешаў, с. 50: неба ў клетачку.]

Не будзь дурнем. У знач. адасобленай акал. Праст. Своечасова скеміць, як трэба паступіць, дзейнічаць у пэўнай сітуацыі. **Спраўнік, не будзь дурнем**, саскочыў з каня, пайшоў следам за Бароўскім і ўзяў вучонага шчыгла. Жандар адмовіўся што-небудзь выбіраць (А.Наварыч). [Юрчанка, 1974, с. 153: не будзь дурак (дураком) — пра праяўленне вынаходлівасці, вастрыні розуму’.]

Не даваць (не даць) жыць (жыцця) каму. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці адуш. прадмета. Назаляць, дакучаць каму-н., прыставаць да каго-н. **Сін.:** дыхаць не даваць каму (у 1 знач.); не даваць быту каму; не даваць спакою каму. Камары і мошкі **не даюць жыць...** Цяжка адагнацца там ад камароў нават дымам. Звіняць увесь час над вухам, цягнуць душу з цела (М.Гарэцкі). Ёй што, а мне Пецька Хохлік **жыцця не дае**. Чаму, кажа, не росціш сваю камсамольскую арганізацыю. У цябе ж база ёсць (У.Кузьмянкоў).

Не жук на палачцы. Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета. Не дробязь, не пусцяковіна; справа сур'ёзная. **Сін.:** не жарты (у 1 знач.); не кот наплакаў (у 2 знач.); не фунт ізюму <каму>; не хаханькі (у 1 знач.). Камсорг базы і статус афіцэра ў сяржанта — гэта табе не пісар, не пасыльны, не афарміцель які, **не жук на палачцы...** (М.Гіль). [Выраз не фіксуецца як у беларускіх, так і ў рускіх, украінскіх, польскіх слоўніках літаратурных і дыялектных моў, але сустраўся ў паэме «Страна Муравія» А.Твардоўскага, «малая радзіма» якога суседнічае з усходняй

часткай Беларусі, а бацька нарадзіўся ў былой Магілёўскай губерні: «Чистов, Прокофий Павлович, / Бобыльский бывший сын, / *Не жук тебе на палочке, / А честный гражданин*».]

Не на таго (не на тую) нарваўся. Вык. Праст. Ужыв. пры адсутным дзейн. са знач. асобы. Маеш справу не з тым, на каго разлічваў; недаацэньваеш таго, з кім маеш справу. **Сін.:** не на таго напаў. Пабачым яшчэ, пабачым... Не-е-э, брат! **Не на таго нарваўся**, не з тым маеш справу... (Ц.Гартны). Яшчэ з парога яна заявіла: «Гэта я — фрау Руйкоўская. А вы ўжо, відаць, мяне і не чакалі. Ды **не на тую нарваліся**» (С.Законнікаў). Не шлындайся, кажуць, не дуры галаву. Толькі ж **не на тую нарваліся**: гужы парву, а свайго дамагуся (А.Кандрусевіч). Воўк сабакі не баіцца, але звягі наравіцца. Яна будзе мянціць языком, а я цяпецьму — **не на таго нарвалася** (В.Адамчык). Пакуль выбіўся ў людзі — прыйшлося дык прыйшлося. Шмат знаходзілася малайцоў, якія спрабавалі абысці Лебяду. Ды **не на таго нарваліся** (П.Палітыка).

Не пераламаць хлеба з кім. Разм.Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. З-за непрыязнасці да каго-н. не сесці з ім за адзін стол частавацца. Тут сястра ўпала амаль у істэрыку, яе дачка пачала плакаць, каб я ў іх засталася, сын ужо прынёс гарэлку. «Не, — сказала я, — з такімі людзьмі **не пераламлю я хлеба**» — і выйшла (А.Геніюш).

Не прасыхаць. Разм. Асудж. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Беспрабудна п'янстваваць. **Сін.:** бачыць шклянога бога; браць у губу; глядзець у бутэльку; закідваць за галыштук; закідваць за каўнер; закладваць за каўнер; заліваць вочы <чым> (у 1 знач.); заліваць за каўнер; заліваць чарвяка; мокнуць у гарэлцы; наліць горла; наступаць на корак; панюхаць корак; прамачыць горла. **Ант.:** не браць у рот што, чаго (у 2 знач.). — Махнём на Прыпяць. Трэба ж дзецям рыба... — Знаю я твою рыбу. Самагоначка запахла. Хведзька твой **не прасыхае** (І.Шамякін). — Гэта ты, Сцяпан, сёння п'яны ці не?.. Ды ты заўсёды на адзін капыл — наспрабуй разбярэся, які ты. **Не прасыхаеш.** — Хто гэта **не прасыхае**? — хаваючы вочы, мовіў Сцяпан (В.Ткачоў). Данька сытаў грашамі налева і направа, сам **не прасыхаў** і дружбакоў вадзіў цэлую кампанію за сабой... (А.Масарэнка).

Не ў лік. Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы і абстр. прадмета. Не бярэцца пад увагу, не ўлічваецца. Невесткі — Юстанава Прузына і Вінцэнтава Разэля — з дзецымі тут **не ў лік...** (А.Калюга). Мы запрашаем вас з сабой, тым больш што хлопцаў, акрамя Мішы, — ды ён **не ў лік** — у нас няма, яны нас не любяць

(Т.Хадкевіч). Пра Міклашэвіча не будзем гаварыць — Міклашэвіч выпадкам застаўся жывы, ён **не ў лік** (В.Быкаў). Тое, што Кірэй паказаў сябе не найлепшым чынам, — **не ў лік** (Э.Ярашэвіч). [Лявон:] Перш за ўсё ячэйку арганізаваў у нашым сяле, але гэтая работа **не ў лік**, бо яна адбывалася вечарамі, а ў асноўным малаціў у багатых мужыкоў (А.Чарнышэвіч). Амара ж будзе спускацца пад вадугу першы раз (тое, што ныраў у дзяцінстве ў лагуна Біргуса, — **не ў лік** (П.Місцько).

Не фунт ізіому <каму>. Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета ці дзейн.-займ. **гэта**. Не дробязь, не пусцяковіна; справа сур'ёзная. **Сін.:** не жарты (у 1 знач.); не жук на палачцы; не кот наплакаў (у 2 знач.); не хаханькі (у 1 знач.). — А вы што робіце? — Што я раблю? Ого-го! Важную дзяржаўную справу, пане мой! Стальпінскія хутарочкі... Гэта **не фунт ізіому**... (М.Гарэцкі). У нас кожныя два тыдні па трыста парасят купляюць. Круглы год! Гэта вам **не фунт ізіому** (П.Місцько). Што ж вы думаеце, што я за кавалак сала буду сваю галаву падстаўляць? З турмы чалавека вызваліць — гэта **не фунт ізіому** (А.Арабей). Творчасць — яна вам **не фунт ізіому**, — вымучыць гэтак, што падаеш з ног (Г.Каржанеўская).

Ні ачарніць ні абяліць. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Прамаўчаць, ніяк не рэагуючы на чыё-н. выказванне. «Каб больш і следу тут не палажыў!» Арсень зноў **ні ачарніў ні абяліў**. На гэтым іхняя першая стрэча і першая спрэчка ў скончылася (А.Калюга). Кругаглядаў перасцярог гаспадары і сына-навабранца... І бацька, і сын **ні абялілі ні ачарнілі**. Моўчкі ішлі да калёс, дзе таптаўся збянтэжаны Мішка (Г.Далідовіч).

<Нібы> па шчупаковым загадзе. Акал. Разм. Самым нечаканым спосабам, цудам, без чыёй-н. падтрымкі, дапамогі. І нейзабаве на круглым сталі **нібы па шчупаковым загадзе** з'явіліся каралеўскія прысмакі... (В.Іпатава). Іван Пятровіч расказвае пра некаторыя іншыя эпізоды сваёй дэпутацкай дзейнасці, і я пачынаю разумець, што не ўсё робіцца, як кажуць, **па шчупаковым загадзе**: атрымаў пісьмо, пайшоў да міністра ці напісаў у выканком — і ўсё ў парадку (М.Замскі). На нейкую хвілю заплюшчыў вочы і ўявіў: робіцца ўсё — **нібы па шчупаковым загадзе** (ліМ. 11.01.1980). Не **па шчупаков[ым] загад[зе]** паднімаліся з руін гарады і вёскі. А ў нашай беднай на лес мясцовасці пабудоваць хату — цэлая праблема. І ўсё ж вылезлі людзі з зямлянак (Х.Жычка). Тут табе не казка, цудаў не бывае. Дзялка твая — табе і палоць. **Па шчупаковым загадзе** ў нас нічога не робіцца (А.Юргілевіч). Праект новага агрэгата. Думаеш, **па шчупаковым загадзе** гэта робіцца? (М.Чавускі).

Ні да рады ні да звады. Акал. Разм. Абыякава, раўнадушна, не выяўляючы сваіх пачуццяў (трымацца, паводзіць сябе). «А што гэты самы арыштаваны Сак, чаму ён трымаецца **ні да рады ні да звады**, ён што, не разумее, якая кара яго можа напаткаць?» — пацікавіўся Гук (С.Астравец). [Федароўскі, с. 256: ані да рады ані да звады (без тлумачэння); ТСБМ, т. 4, с. 553: ні да рады ні да звады — 'пра каго-н., хто не мае характэрных індывідуальных якасцей'.]

Ні днём ні ноччу. Акал. Разм. Ужыв. у адмоўн. ск. Ніколі, увесь час. **Сін.:** ні на адну мінуту; ні на міг; ні на секунду. Масавыя экзекуцыі не спыняліся **ні днём ні ноччу** (М.Лынькоў). Палітык кляне апазіцыю, якая смаўжом смокча сокі і клёкі, не дае спакою **ні днём ні ноччу** (В.Гігевіч). З паліцыя вока не спускай. **Ні днём ні ноччу** (І.Навуменка). Лукіна пачала даймаць думка, што ён нешта ў расследаванні недагледзеў, правароніў, і гэтае «нешта», як насланне, **ні днём ні ноччу** не давала спакою (В.Праўдзін).

Ніжэй <за> калена. Праст. Іран. 1. Акал. Да мінімальнага ўзроўню (апусціць, апусціцца, аказацца і пад.). Мой першы прэм'ер-міністр пісаў, што ніколі не любіў мяне. Што ступень ягонае павагі ўжо даўно апусцілася **ніжэй за калена** (У.Арлоў). Еўрапейцам непрыемна сустракацца абы з кім, апускацца «**ніжэй калена**» (І. Копыла).

2. Азн. Вельмі дрэнны, кепскага ўзроўню. Пра стан чаго-н. У 41 працэнта айчынных прадпрыемстваў — паказчык **ніжэй калена!** Гэта той выпадак, калі такі паказчык не радуе (У.Даўжэнка). У выніку поспеху намечанай акцыі палітычныя партыі павялічаць сваю вагу, а вось рэйтынг вярхоўнага кіраўніка можа аказацца «**ніжэй калена**» (У.Глод). Кучма не вылазіць са скандальных гісторый, яго рэйтынг — **ніжэй калена** (К.Пазняк).

Ні пава ні варона. Вык. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Той, хто адышоў ад адных і не далучыўся да другіх. Прайшла [паэтка], паглядаючы ў бакі. — **Ні пава ні варона**, — усміхнуўся Кулік (І.Гурскі). Праз тыдзень вырас «гмах» на сотні дзве старонак, а з «гмахам» — дзіўны птах: **ні пава ні варона** (М.Багун).

Ні пры якой пагодзе. Акал. Разм. Ужыв. у адмоўн. ск. (для ўзмацнення адмоўя). Ніколі і ні пры якіх умовах, абставінах (не рабіць чаго-н.). **Сін.:** ні за што; ні за што на свеце; ні за якія грошы; ні ў жысць; ні ў якім разе; ніякімі сіламі. Ці ж мала войнаў за стагоддзе ў нас на планеце ўсёй? О не, **ні пры якой пагодзе** не трэба болей зброі ёй! (П.Прыходзька).

Ні сыры ні печаны. Вык. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Такі, што цяжка сказаць, які ён, у якім стане і пад. **Сін.:** з сярэдзінкі на палавінку (у 1 знач.); не бог ведае які; ні богу свечка ні

чорту качарга; ні два ні паўтара (у 1 знач.); ні рыба ні мяса; ні тое ні сёе (у 1 знач.); пасаліўшы можна есці; сюды-туды (у 3 знач.); сярэдзінка на палавінку; сярэдняя рукі; так сабе (у 3 знач.); чорт не чорт і два не выходзіць. *Хто я цяпер?* **Ні сыры ні печаны**, як кажуць. *Бяда па бядзе як па нітачы ідзе. Пасля войска паўгода пачувай сябе някепска, а зараз задышка пачалася, надоечы нават кроў горлам ішла* (Я.Галубовіч). [Федароўскі, с. 296: ні сыры ні печаны (без тлумачэння).]

Ні ў жысць. Акал. *Праст. Ужыв. у адмоўн. ск. (для ўзмацнення адмоўя) пры дзеясл.-вык. зак. тр.* Ні пры якіх умовах, абставінах. **Сін.:** ні за што; ні за што на свеце; ні за якія грошы; ні пры якой пагодзе; ні ў якім разе; ніякімі сіламі. – **Ні ў жысць** не паверыў бы, што так анучу выбеліш!.. – заўважыў Ігнась (П.Броўка). – Не. Вы ешце, а мне яшчэ ў другі разлік, да Скварышава трэба. – Без цябе? **Ні ў жысць**, – ускоквае і загараджае ёй шлях Лёшка. Ён наглавата разводзіць свае разлапістыя рукі і затрымлівае дзяўчыну. – Толькі зняць пробу. Ну хоць адну лыжачку... (В.Быкаў).

Ні ў салдаты ні ў матросы ні (а) падмазваць калёсы. Часцей вык. *Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Сярэдні, які нічым асаблівым не вылучаецца, ні ў чым не праявіў сябе. **Сін.:** з сярэдзінкі на палавінку (у 1 знач.); не бог ведае які; ні богу свечка ні чорту качарга; ні два ні паўтара (у 1 знач.); ні рыба ні мяса; ні тое ні сёе (у 1 знач.); пасаліўшы можна есці; сюды-туды (у 1 знач.); сярэдзінка на палавінку; сярэдняя рукі; так сабе (у 3 знач.); чорт не чорт і два не выходзіць. *Чаму ён, звычайны чалавек, без асаблівых схільнасцей да чаго-небудзь, як кажуць, ні ў салдаты ні ў матросы, а падмазваць калёсы, так паблагліва ставіўся да яго [мастака]?* (А.Варановіч). *А вось ты, малады ды ранні, з тых, што ні ў салдаты ні ў матросы ні падмазваць калёсы, чаго вылучіўся?* (У.Саламаха). *Я валасы на сабе рву, а бацька мяне ўгаворвае, суцяшае: «Дармо што ён ні ў салдаты ні ў матросы, затое цягавіты хлопец і надзел зямлі мае»* (М.Гроднеў).

Ні хадун <i>ні сядун. Звычайна адз. Вык. *Разм.* Хворы, маларухавы, слабенькі чалавек. — *Як пачуваешся, княжа?.. — Як кажа мой слуга, ні хадун і ні сядун, — уздыхнуў той.* — *Хвораму і на залатым ложку кепска* (Г.Далідовіч). [Федароўскі, с. 48: ні хадун ні сядун — ‘недарэка, безуладны’; Янкоўскі, с. 375: ні хадун ні сядун — ‘хворы (чалавек)’].

Ногі кормяць каго. У безас. ужыв. *Разм.* Чыя-н. плённая праца патрабуе бегатні, амаль сталага знаходжання ў руху. *Ад спёкі, чаду і знямогі не час усмешлівы пагляд: — Каго з маленства кормяць ногі,*

таму і сам дракон не брат... (А.Вялюгін). Я за дзень так наразілася, бегаючы па горадзе за рознымі інтэрв'ю ды інфармацыямі, што пад вечар ногі гудуць, быццам слупы ў марозны дзень. Журналіста, сама ведаеш, **ногі кормяць** (А.Казлоў). Каб ты ведаў, той чалавек, якога я шукаў на вуліцы Русіянава, прызнаўся ў трох забойствах. Два — у нас, адно — у Расіі. Так што **ногі** нас **кормяць**, ногі... (В.Праўдзін).

Ногі не трымаюць каго. У безас. ужыв. Разм. Хто-н. не можа ісці, рухацца ад стомленасці, слабасці, хваробы і пад. **Сін.:** ногі не носяць каго. Мужык, адвядзі мяне дадому. Лугавая, дом пяць. Адвядзі, магарыч будзе. А то мяне чамусьці **ногі не трымаюць** (В.Кадзетава). Раджа, і праўда, **не трымалі ногі**. Перад сталом Крафта стаяла мяккае крэсла і звычайнае, але містэр прысесці не запрашаў (П.Місько).

Нялёгкая занесла (загнала) каго куды. У безас. ужыв. Праст. Неадабр. Хто-н. нечакана аказаўся дзе-н. **Сін.:** чорт загнаў каго куды. І трэба ж, **занесла** яго **нялёгкая** на тое балота (С.Грахоўскі). Не прыгадаю ўжо, на каго мы тады палявалі, толькі **занесла** нас **нялёгкая** аж у самае Тапілішча (А.Кандрусевіч). Ось **нялёгкая занесла** яго сюды! (Я.Колас). «Бадай ты спрахла! Дзе ж дарога? На гвалт крычы гарадавога! Куды **нялёгкая загнала!**» Аж проста дзядзьку страшна стала (Я.Колас).

Нялёгкая панесла каго. У безас. ужыв. Праст. Неадабр. Хто-н. недарэчы, не ў час прыйшоў, прыехаў. [Марыля:] А божачкі! А божачкі! Янук! Мужчынкi! Што рабіць? Прыехаў секвестратар за падаткі апісваць, а ў нас жа не ўсё выплачана... [Люба:] **Во панесла іх нялёгкая** сёння, каб іх пярун пабіў (І.Козел).

Нялёгкая панесла каго куды, да каго. У безас. ужыв. Праст. Неадабр. Хто-н. недарэчы, не ў час пайшоў куды-н. **Сін.:** чорт панёс каго куды. І навошта гэты сход спатрэбіўся?.. **Панесла** мяне **нялёгкая** да гэтага Ігната (Р.Няхай).

Нясеянае родзіцца ў каго. У безас. ужыв. Разм. Асудж. Хто-н. выдумвае, сцвярджае што-н. без апоры на факты. У.Караткевіч у эсэ «Сцудзёная вясна, або 1000 год і 7 дзён» з абурэннем піша пра некаторыя маўленчыя факты з той жа сферы **«нясеянае родзіцца»** (Крыніца. 2003. № 9). [Депешай, с. 56: нясеянае родзіцца ў каго.]

Нясолана хлябаўшы. Акал. Разм. Ужыв. у спалучэнні з дзеясл. руху. Не дабіўшыся свайго, безвынікова. **Сін.:** без штаноў; з голымі рукамі (у 1 знач.); з носам; з такам; ля разбітага карыта; на бабах; ні з чым; перад разбітым карытам; пры пікавых інтарэсах. [Язва:] Шкада мне гэтых хлопцаў. Прыйдзеца ім пайсці **нясолана хлябаўшы**

(К.Крапіва). *Бачыў Васька, як па ўсяму полю ўцякалі сотні людскіх постацей. Давалі звычайнага драпака паны, уцякалі **нясолана хлябайшы** (М.Лынькоў). – Адна будзе карысьць – возьме ці не! – абразала Ганьку цётка, і Ганька **нясолана хлябайшы** вярталася да ўласных сшыткаў... (А.Васілевіч). Я – за дзверы. І ён [хлопец] ломіцца на двор. Жучка наша забрахла. Пайшоў **нясолана хлябайшы** (В.Мыслівец).*

Няўзброеным вокам. Акал. Функц. не зам. Адразу ж, без усякіх намаганьняў (бачыць, убачыць, заўважыць і пад.). **Сін.:** з першага погляду (у 1 знач.). **Няўзброеным вокам** можна заўважыць, што многае ў нас змянілася ў лепшы бок (А.Кароткі). Фарысейства такіх довадаў бачнае **няўзброеным вокам** (Свабода. 6.08.1997). Нават **няўзброеным вокам** можна заўважыць удзячную асаблівасць народнай казкі; з яе выцякае сама па сабе не толькі тэндэнцыя, а і малюнак, пэўная карціна са сваім жыццём, са сваімі падрабязнасцямі і дэталямі (М.Янкоўскі).

П

Паабіваць парогі чые, каго, чаго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Настойліва папахадзіць куды-н., просячы, дамагаючыся чаго-н. [Зоська:] Я пайду папрашу іх, можа...[Лявон:] Не трэба! Не ідзі! Годзе ўжо бацька твой спіны нагнуўся і **парогаў паабіваў** (Я.Купала). Ну, а калі хто мяне першы зачэпіць, тут ужо вы-ба-чайце... Начальству ўсяму **парогі паабіваю** і ўсё-такі давяду, што ён — сволач (К.Крапіва).

Па барабану каму. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Абсалютна нічога не значыць для каго-н., не заслугоўвае ніякай увагі. **Сін.:** да лямпачкі каму; ні ішоў ні ехаў каму; трын-трава для каго, каму. «Мне ўсё **па барабану**», — так гаворыць рэфарматар Беларускага тэлебачання (Нар. воля. 28.04.2201). Я ёй сапраўды, як кажуць, **па барабану**, яна падгульвае са мною, як хлопец з дзяўчынаю, каб пасля кінучь... (А.Федарэнка).

Павадзіць за нос каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Уводзіць у зман, ашукваць каго-н. неаднаразова і звычайна працяглы час. **Сін.:** задурывіць галаву каму (у 3 знач.); запудрыць мазгі каму; навешаць лапшы на вушы каму; пагуляць у ката і мышку. Яніна і яшчэ засталася б падурывіць галаву хлопцам ды **павадзіць іх за нос**. Яна ўсю ноч прагуляла б без сну, ды заўтра выходзілі жаць... (Р.Мурашка). Прабач, я цябе трошкі, груба кажучы, **павадзіў за нос** (І.Шамякін). Чакайце ж! Прыйдзе коза да воза! Ну і **паваджу** ж я вас **за насы**, хлопцы! (М.Гіль).

Павесці рэй. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць кіраваць якой-н. справай, верхаходзіць, стаць завадатарам чаго-н. Грыгор борзда **павёў рэй**: — Хлопцы, адвернем наўперад брычку. Ну, жыва! (Я.Колас). — Дык зачытваю, спадары, ліст, — **павёў рэй** далей Аўторак, падносячы блізка да твару белы аркушык (Г.Далідовіч). І спатрэбяцца месяцы, каб вярнулася здароўе. Каб Галя магла перагаварыць з сябрамі, якія самі прыйдуць да яе, спадзеючыся — яна **павядзе рэй** (У.Карпаў).

Павылятаць з гнязда чыйго. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пакінуць родны дом, становячыся самастойнымі ў жыцці. Пра ўсіх сваіх дзяцей. Дзеці рана **павыляталі з бацькоўскага гнязда**, не вярнуць (В.Быкаў).

Па вялікім рахунку. Акал. Функц. не зам. 1. Сур'ёзна, прынцыпова, без скідак і ўступак. **Сін:** па гамбургскім рахунку (у 1 знач.). Апошнімі гадамі часцяком успамінала цябе, асабліва калі хацела напракнуць мяне ў нечым. І не па дробязях, а, як кажуць, **па вялікім рахунку** (А.Петрашкевіч). Хочацца большага? Але чаго? Паразумення? Поўнага? Відаць, так. Знешне яно нібыта і ёсць. А вось калі **па вялікім рахунку**, шмат чаго не хапае для ўзаемнага шчасця (А.Крэйдзіч). Уважліва прыгледзьцеся да сённяшняга мужыка: хто ён зараз, калі браць **па вялікім рахунку**? (В.Гроднікаў).

2. Па-сапраўднаму, належным чынам, як і павінна быць. **Сін:** па гамбургскім рахунку (у 2 знач.). Падзеі, што адбываюцца ў межах дзяржавы, **па вялікім рахунку** ёсць справа суверэннай дзяржавы (С.Дзедзіч). Ад кожнага з нас, дзе б хто ні працаваў, залежыць многае. А **па вялікім рахунку** — быць ці не быць Беларусі незалежнай, цывілізаванай, духоўна і матэрыяльна багатай дзяржавай (С.Законнікаў). А калі гаварыць **па вялікім рахунку**, Леанід Ігнацьевіч, ніякіх асабіста вашых комплексаў тут няма: вы ствараеце праекты, а мы іх ажыццяўляем (Я.Кантылёў).

3. Фактычна, у адпаведнасці з рэальнасцю. **Сін:** па гамбургскім рахунку (у 3 знач.) **Па вялікім рахунку** вышэйшай навучальнай установе ўсё роўна, як ацэньваюцца веды вучняў у школе. Галоўнае, каб гэтыя веды былі не ніжэй, чым на ўзроўні прымянення ў стандартнай сітуацыі (Настаўн. газ. 20.12.2001). Цяжка сёння з упэўненасцю казаць, што з гістарычных дакументаў магло быць вядома Купалу, а **па вялікім рахунку** інфармацыя тады была больш даступнай, чым нават сёння (І.Жук). Дарэмна аўтар манаграфіі канстатуе ў ранняга Я.Чыквіна «дакладны памер», «выразнасць рытмічнага малюнка, рыфмоўкі»... Гэтага **па вялікім**

рахунку проста няма ў першым зборніку, хоць крытыку вельмі хочацца згаданыя здабыткі знайсці (А.Пяткевіч).

Па гамбургскім рахунку. Акал. Функц. не зам. **1.** Сур'ёзна, прынцыпова, без скідак і ўступак. **Сін:** па вялікім рахунку (у 1 знач.). З аднаго боку, я неафіт — нейкія там публікацыі, з другога — чытач, што ацэньвае ўсё выключна **па гамбургскім рахунку**, з трэцяга — маю вопыт рэдактарскай працы... (А.Сямёнава).

2. Па-сапраўднаму, належным чынам, як і павінна быць. **Сін.:** па вялікім рахунку (у 2 знач.). Ці ведаем **па гамбургскім рахунку** мы самі, дзе гэтая краіна — Беларусь? Менавіта краіна, а не месца жыхарства? Ці ўмеем мы ёю ганарыцца? (У.Арлоў).

3. Фактычна, у адпаведнасці з рэальнасцю. **Сін.:** па вялікім рахунку (у 3 знач.). Нават «руская зямля» перыяду XIII ст. — гэта ўсё ж Кіеўская Русь. Уласна рускую думку **па гамбургскім рахунку** павінна пачынаць з Маскоўскага перыяду, калі ў яе нетрах пачалі фармавацца ідэі вялікадзяржаўя, самадзяржаўя, «сапраўднага рускага праваслаўя», выявай якіх з'яўлялася фармулёўка «Масква — трэці Рым» (ЛіМ. 11.04.2003). У сэнсе патэнцыяльнай недапраяўленасці **па** вялікім **гамбургскім рахунку** — Барыс Пятровіч адзін з вельмі і вельмі нямногіх сярод трывала фармаваных літаратараў (В.Акудо-віч).

Паглятаць сліну (слінку). Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. З зайздрасцю паглядаць некаторы час на што-н. спакуслівае, але недаступнае. Усім скаромным загадвае старая. А яна, каб спагнаць сваю злосць, знарок не спяшаецца: «Трасцу, няхай жа **паглыт аюць** трохі **сліны** пасынак ды нявестка» (К.Крапіва).

Пагрэць лоб. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Старанна, да поту папрацаваць. **Сін:** праліць пот; сем патоў выліць (у 1 знач.); сем патоў сагнаць. *Выправіць сваю памылку ніколі не сорамна! Калі трэба, дык трэба і лоб пагрэць* (А.Махнач).

Пагрэць пяты. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пабыць дзе-н. зусім нядоўгі час. *Не было яго — не балела галава, а вярнуўся — кадук яго ведае... Можна, надумаўся пагрэць пяты ды зноў гайсануць... — Ну, а цяпер ты куды? — спытала Зіна. — Паедзеш ці ў калгасе астанешся?* (М.Гроднеў). [Янкоўскі, с. 323: пяты пагрэць (абagrэць, сагрэць) — 'пабыць (мала, крыху), агледзецца, звывкнуць'.]

Пагуляць у ката і мышку. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Схітраваць, стараючыся падмануць каго-н. **Сін.:** задурываць галаву каму (у 3 знач.); запудрыць мазгі каму; навешаць лапшы на вушы каму; павадзіць за нос каго. *Не дзіва* — [шпікі і паліцэйскія]

ішлі на гатовае, упэўненыя ў сваім поспеху. Чаму ж не **пагуляць у ката і мышку**? (М.Машара). Недзе глыбока ў свядомасці была думка, што проста будзе добра пажыць на свеце які лішні дзень і ўжо для гэтага варта **пагуляць у ката і мышку** з ненавісным оберстам (У.Шахавец).

Пагуляць у маўчанку. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Ухіліцца на некаторы час ад размовы. Тры дні стары нос адварочваў, не размаўляў, але ж у адной хаце доўга **ў маўчанку** не **пагуляеш** (В.Праўдзін).

Падзел скуры незабітага мядзведзя. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран. Заўчаснае размеркаванне прыбытку ў яшчэ не зробленай справе. Складвалася ўражанне., што некаторых «апазіцыянераў» больш хвалюе **падзел скуры незабітага мядзведзя** (Ю.Хадыка).

Падзенне акцый каго, чаго. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Зніжэнне ўплыву, значэння каго-, чаго-н. Наменклатурышчыкі не маглі не зафіксаваць **падзенне акцый** палітыкі прэзідэнта (Нар. воля. 29.10.2000).

Пад Катоўскага стрыгчы, стрыгчыся, падстрыгчы і пад. Акал. Праст. Дагала, зусім, поўнасцю. Сядай і пішы ўсё, як было, а мы яму для прафілактыкі — пятаццаць сутак і падстрыжом **пад Катоўскага**, няхай усе бачаць, што за хуліганства бывае... (В.Праўдзін). А на гукі-песні, як на Купалле, збяруцца захмялелыя вясковыя хлопцы з гармонікам і новыя беларусы ў малінавых пінжаках, з сотавікамі ў кішэнях. Шырачэзныя, бы шафы, і гладка паголеныя **пад Катоўскага** (М.Адам).

Падліванне масла ў агонь. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Абвастрэнне непрыязных адносін паміж кім-н. Ніякіх аргументаў ён [Іван Пятровіч] знаць не знае і не слухае, наадварот, гэта толькі – **падліванне масла ў агонь** (Я.Колас).

Падліваць (падліць) смалы ў агонь. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Абвастраць непрыязныя адносіны паміж кім-н., узмацняць якія-н. пачуцці, настроі і пад. **Сін.:** падліваць масла ў агонь (у 1 знач.). [Марыля:] Падумай толькі! Сымон раз'юшыўся і думаць не хоча, каб даваць якую раду ў гэтым бесперапынны – усё суду нейкага чакае. А ты, а ты толькі яшчэ **смалы падліваеш у гэты агонь**... (Я.Купала). У нас на Беларусі і так, дзякаваць богу і добрым людзям, бяды і гора ўсякага хоць гаць гаці, дык нашто яшчэ **падліваць смалы ў агонь**? (Я.Купала).

Падмінаць (падмяць) пад сябе што, каго. Разм. Неадабр. 1. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы і абстр. прадмета. Поўнасцю

падпарадкоўваць сабе, сваёй волі. **Сін.:** браць верх (у 1 знач.); браць у <свае> рукі (у 1 знач.); віць вяроўкі з каго; выкручваць сырыцу з каго; ездзіць вярхом на кім; ездзіць на карку чым; запрагаць у аглоблі каго; надзяваць аброць на каго, на што; надзяваць хамут на каго; надзяваць ярмо на шыю каго, каму; прыбіраць да рук (у 1 знач.); садзіцца на галаву каму; садзіцца на карак каму, чый, каго (у 1 знач.); спіскаць у кулак каго; убіраць у <свае> рукі (у 1 знач.). І калі Бэндэ падпарадкаваў, **падмяў пад сябе** крытыку і фактычна адзін ёю кіраваў, дык ва ўсім астатнім там былі свае лідэры — Я.Ліманаўскі, М.Лынькоў, А.Александровіч, М.Чарот, П.Галавач і інш. (Б.Сачанка). Спярыша ён прыкінуўся ціхмянай, бяскрыўднай авечкай, неўзабаве ж увайшоў у сілу, паказаў зубы, **падмяў пад сябе:** паспрабуй толькі не дагадзі — адразу ж звольніць (Маладосць. 2001. № 6). Багатыя — злыя на ўсё і ўсіх ад таго, што ім не даюць **падмяць пад сябе** ўсё-ўсякае (А.Масарэнка). А вось з роўнасцю і братэрствам пайшло не проста лягчэй, але так лёгка, што яны **падмялі пад сябе** нават сваю старэйшую сястру Свабоду (А.Чобат). А пачварны час, як хіжая, тупая, жалезная машына, нахабна прэцця на цябе, **падмінае пад сябе** (М.Купрэў).

2. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета ці сукупнасці асоб. Сілай авалодаць чым-н. (часцей пра ўладу). **Сін.:** браць у <свае> рукі (у 3 знач.); залазіць у кішэнь чью, каго; запускаць лямпа; запускаць руку ў што, куды; класці ў <сваю> кішэнь што; накладваць лапу (у 1 знач.); прыбіраць да рук (у 2 знач.); убіраць у <свае> рукі (у 2 знач.). Страшная татарская навала **падмяла пад сябе** рускія гарады, але нас яна не зачпіла (В.Іпатава). Нямецкая ваенная машына адну за адной **падмінала пад сябе** здранцвелья ад жаху краіны (М.Скобла). Страшна тое, новагараджане, што сіла вялікая і злая ідзе на нас. Жамойту тэўтон **падмяў пад сябе**. Ідзе сюды. Нікога не пашкадуе (Л.Дайнека).

Паднімацца з каленяў. Гл. уставаць (падымацца, паднімацца) з каленяў.

Падняць на крыло каго. Функц. не зам. **1.** Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета. Змусіць узяцець, паляцець, адляцець. Пра птушак. Адшчыраваў пчаліным звонам ліпень, і жнівень вырай на крыло **падняў...** (С.Законнікаў).

2. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Вырасціць, выхаваць, давеўшы да самастойнасці. **Сін.:** падняць на ногі (у 2 знач.); паставіць на крыло; паставіць на ногі (у 2 знач.). Палессе для В.Казько і яго персанажаў — гэта не проста куточак, дзе яны нарадзіліся, раслі, **паднялі на крыло** дзяцей (Польмя. 1999. № 2).

Пад руку гаварыць, сказаць. Акал. Разм. Неадабр. Недарэчы, недарэчна. **Ант.:** да месца (у 2 знач.). Я зразумела цану тым несправядлівым словам, але нейкі асадак ад іх у мяне застаўся. Вось што значыць слова, сказанае **пад руку** (А.Арабей).

Пад руку чыю. Акал. Разм. У чыё-н. уладанне, пад чыю-н. уладу (трапіць, вярнуць і пад.). **Сін.:** у рукі чые, каго (у 2 знач.). Даніла пастараецца прыслаць да іх у Навагародак дачку, каб яна паспрыяла вярнуць Навагародскую зямлю **пад** бацькаву **руку** (Г.Далідовіч). [Параўн. ва ўкр. м.: *під руку чію* — 'на чый-н. бок, пад чыё-н. кіраўніцтва'.]

Пад сілу. Акал. Разм. Пад пахі дзвюма рукамі (браць, узяць, схопіць і пад. пры баруканні). Адзін з хлопчыкаў прайграў бойку, пачаў румзаць, усё падцягваў штаны з абарванай шлейкай, выціраў рукавом слёзы і казаў: — Ён мяне **пад сілу** ўзяў... (А.Дайнека). [Лепешай, с. 57: пад сілу; параўн. *папалам сілы* — з іншым значэннем — у ФСБМ, т. 2, с. 155.]

Падцісканне хваста. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Праст. Іран. Залішня асцярожнасць, страта самаўпэўненасці. Людзям сапраўды патрэбен мір. Але ж не схаваўшыся пад зямлёю здабываць яго — не скавытаннем, не **падцісканнем хваста** ў хвіліну небяспекі, а смелым, разумным і сумленным дзеяннем (Я.Радкевіч).

Падцягваць паясы. Гл. зацягваць (падцягваць) паясы.

Падымацца з каленяў. Гл. уставаць (падымацца, паднімацца) з каленяў.

Пазаліваць (пазаліць) вочы. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. сукупнасці асоб. Панапівацца спіртнога (пра ўсіх, многіх). Гэтак мяне пахрысціўшы, вязуць назад ужо да маткі, **вочы** добра **пазаліўшы**, ледзьве ўняслі да хаткі (Ф.Багушэвіч). — Каб і вам так выкапалі [магілу] ... — **Пазалівалі вочы**, — прабурчаў Антонік, хоць бачыў, што «капачы» былі пакуль што цвярозыя (А.Наварыч).

Пазнацца на фарбаваных лісах. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Адчуць, зведаць на ўласным вопыце чыё-н. хітрыкі, падман. Не кідайце ж вялікіх абманных лозунгаў аб сваіх заходніх ці ўсходніх прышынствах. **На хварбаваных лісах** даўно ўжо людзі **пазналіся** (Я.Купала). [Параўн. у Янкоўскага, с. 216: ліса фарбаваць — 'быць няшчырым, выкручвацца хітруючы'.]

Пайграць на нервах <чыіх, каму>. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, канкр. ці абстр. прадмета. Параздражняць, панерваваць каго-н. Некаторы час. — Чаму ваш электрык не ў гуморы? — Гэта ён апошнія дні як ашпараны нейкі. Напэўна жонка **на нервах пайграла**. А так гаваркі ён у нас (І.Макаловіч).

Пайсці ва-банк. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Пачаць дзейнічаць, рызыкуючы ўсім, што ёсць. Я **пайду ва-банк.** Я мог схаватца, але ў палацы была дзяўчына, якая зараз, пэўна, вельмі спалохалася. Я павінен быў быць там, там была мая зброя (У.Караткевіч).

Пайсці наперадзе прагрэсу. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць, праяўляючы якую-н. ініцыятыву, дзейнічаць неразумна, нелагічна і пад. [Некаторыя маладыя «адраджэнцы» і «актывісты»] самі не вызначаліся ні гэтай свядомасцю, ні патрэбнай культурай. І болей рабілі шкоды, чым карысці, для прэстыжу, для аўтарытэту самой мовы. І адкуль толькі яны раптам выскачылі, **пайшоўшы наперадзе прагрэсу?** (В.Вітка). Каля 60 «інжынераў чалавечых душ» адкрыта, у друку, выступілі з заявай у падтрымку ліквідацыі дзяржаўнай самастойнасці Беларусі. Неверагодная рэч! **Наперадзе «прагрэсу» пайшлі** сейбіты разумнага, добрага, вечнага... (Н.Гілевіч).

Пайсці пад адхон. Гл. ісці (пайсці) пад адхон.

Пайсці па крывой сцежцы (дарожцы). Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць жыць нядобрасумленна, дзейнічаючы хітрыкамі і падманам. **Сін.:** сысці з рэек (у 2 знач.). Талковы ж хлопец. Праўда, наслухайся вымыслаў, збаяўся, дурань — **пайшоў па крывой сцежцы** (Г.Далідовіч). Пасля таго, як выпхнулі Функціка з аспірантуры, **пайшоў ён па крывой дарожцы.** Разам з Міхайлам ездзіў па невялікіх гарадках, мястэчках, выдаваў сябе за таго ці іншага пазта, наладжваў творчыя вечары (І. Навуменка).

Пайсці рукою. Разм. Ужыв. пры дзейн., які абазначае назвы жывёл, птушак. Пачаць добра весціся, гадавацца, пладзіцца. Добра мне казаў кум Тодар: «Не купляй ад аканомы скацінкі, — **рукой не пойдзе**, на крадзеным, баі, айсе ўскормлена» (В.Дунін-Марцінкевіч). Штодзень тры разы бульбы ў ражцы даюць яму, ды шчэ й з мукою — **пайшло** свінчо зусім **рукою:** Руды наш стаў дабёр і гладак, аж чуць цягае ўжо азадак (К.Крапіва).

Пайсці ўгору (угару). Разм. 1. Адабр. і неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць дабівацца больш высокага становішча ў жыцці, грамадстве. **Сін.:** пайсці ў людзі. Яны і былі багатыя. А цяпер — дык вельмі яшчэ **ўгару пайшлі.** Ім пашанцавала (К.Чорны). Ну, Сцяпа, ты цяпер **пайшоў угару** (А.Макаёнак). Аксёня цяпер на заднім плане. Яе месца заняла Васіліна. Яна **пайшла ўгору**, ёй і ўвага, і пашана (Т.Хадкевіч). Я ведала гэтага чалавека яшчэ з інстытута... Ён быў актывіст, прафсаюзна кіраўнік. У раёне таксама хутка **пайшоў угору** (І.Шамякін).

2. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Пачаць паспяхова развівацца, паляпшацца. Пра справу, гаспадарку і пад. *Максіму Пятровічу ўдалося за год ледзь не патроіць даходы калгаса. Людзям стала веселей жыць, і ўся гаспадарка пайшла ўгору* (А.Кулакоўскі). *Ну, думаю, трымайся, Сямён, справы твае быццам пайшлі ўгору*, не балбачы толькі (В.Быкаў).

Пайсці ў людзі. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць дабівацца значнага становішча ў жыцці, грамадстве. **Сін.:** пайсці ўгору (у 1 знач.). *Тое, што яго таварыш Коля Высоцкі пайшоў у людзі*, абудзіла ў яго адразу ўсё гэтае незадавальненне, якое даўно ўжо драмала ў глыбіні яго істоты (К.Чорны).

Пайсці ў пясок. Гл. ісці (сыходзіць; пайсці) у пясок.

Пайсці ў рожкі з кім. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць задзірацца, спрачацца, сутыкацца з кім-н., выяўляючы сваю незалежнасць, самастойнасць. *Буду ў горадзе, пагавару з інспектарам, няхай перавядзе. Балазе там і настайнік не ка двару прыйшоўся, дужа ўжо з папом у рожкі пайшоў* (М.Льненькоў). — *А чаго яны [паліцаі] прыходзяць да вас?* — *Ды ўсё да яе, да Танюшы. У рожкі з імі наважыла пайсці дзеўка. Ты б, Максімка, пагаварыў з ёй. Яна цябе паважае. Можа б, паслухала, уціхамірылася. Не за дзявочую справу ўзялася* (М.Машара).

Пакаціцца ад смеху. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Гучна, нястрымна засмяцца. **Сін.:** паехаць ад смеху. *Віктар схамянуўся і таксама пакаціўся ад смеху* (Я.Маўр). *Пырснула страла ў паветра і звалілася за некалькі крокаў ад іх. Абодва пакаціліся ад смеху* (Маладосць. 1993. № 4).

Пакаціцца (паляцець) пад адхон. Разм. **1.** Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Апусціцца ў маральных адносінах, разбэсціцца. **Сін.:** апускацца на дно; збівацца з дарогі; збівацца з панталыку (у 2 знач.); збівацца з толку (у 2 знач.); збівацца з тропу (у 2 знач.); ісці па крывой сцежцы; каціцца ўніз (у 1 знач.); сыходзіць з рэк (у 2 знач.). *Алег думаў, што пасля ўчарашняй размовы возьме сябе на прывязь, не пакоціцца далей пад адхон, азірнецца, задумаецца: як жыць?* (І.Капыловіч).

2. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Рэзка пагоршыцца, развіваючыся ў неспрыяльным напрамку. **Сін.:** каціцца ўніз (у 2 знач.). *Мараль наша ў многім паляцела пад адхон. Зладзейства, карупцыя, хабарніцтва, гультайства* (П.Панчанка). *Жыццё пакацілася пад адхон*, стала куды горшым, чым усяго некалькі гадоў назад (І.Капыловіч).

Пакаціць бочку на каго. *Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць накідвацца на каго-н. з папрокамі, абвінавачваннем; пачаць прыдзірацца. – *Што ж цяпер? – разважаў Бяспалы. – Чаму непрадказальны, прыпылены Лукін пакаціў на нас бочку?..* (В.Праўдзін). *Не пачуўшы ад мяне нічога, зноў [Корнеў] пакаціў бочкі на Кружліка, які ўсё яшчэ не вярнуўся ў брыгаду* (А.Масарэнка).

Пакласці на алтар чаго, чый што. Гл. класці (пакласці, скласці) на алтар чаго, чый што.

Паламаць шапку перад кім. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Неаднаразова і звычайна працягла час уніжацца, ліслівіць перад кім-н., паддобрывацца пад каго-н. «*Паламаў шапку*» дзядзька нямала, каб атрымаць гэты дазвол (І.Шамякін).

Па левую руку (па левай руцэ). Акал. *Разм. Злева, з левага боку ад каго-, чаго-н. Ант.: па правую руку.* **Па левую руку** матухна каралева, сядзяць прыгожыя каралеўскія дачкі (В.Вольскі). Лясы **па левую руку** цягнуцца да самага Дняпра, правастароннія — да Прыпяці (І.Навуменка). **Па левую руку** на спадзістым беразе стаялі цёмныя кусты (А.Алешка). **Па левай руцэ** сцежачка... [Зоя] навольна ідзе сцежкаю да брамкі (Р.Мурашка). — Гэта трэцяя хата **па левай руцэ**, — сказаў Ігнат лейтэнанту, спыняючы каня (А.Кудравец).

Палезці на ражон. *Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Пачаць рабіць што-н. рызыкаўнае, асуджанае на няўдачу; пачаць дзейнічаць, не думваючы пра вынікі. [Караневіч:] *Што ж, няхай будзе, што будзе... А хлопца заела... Цяпер ён на ражон палезе...* (К.Крапіва). Канешне, ён, Хоня, незнарок гэта, але ж можна было і пацярпець трохі, паддобрыцца для сваёй і Хадосцінай карысці. Дык не ж, сам **палез на ражон!** (І.Мележ). Камандзір і камісар ухвалілі дзеянне Дварэцкага, яго развагу і кемлівасць, што не **палез на ражон**, безразважна рызыкуючы сабой і таварышамі (М.Машара).

Палезці ў галаву каму. *Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета.* Пачаць неадчэпна і міжвольна ўзнёкаць у свядомасці. Было адчуванне стомленасці і яшчэ, здаецца, страты. Чаго? **Палезлі ў галаву** словы Сасноўскага пра сяброўства (І.Шамякін).

Каўбаса пальцам пханая. *Азн. Разм. Адабр. Зробленая, прыгатаваная дома, з прыправамі, не купленая. Што ж гэта за коляды, даруй божа, без свежай, пальцам пханай кілбаскі?..* Не, як сабе хочаце, а калі няма на сталe падсмажанай, з пахам часнаку, кропу, каляндры, дамашняй кілбасы — тады і свята не свята (С.Сяргей). [Той] і ў Маскве фальшывак бурбалкі пускаў, чакаў свой «зорны час», а прыпакло, то ўцёк да бульбачкі і **пханых пальцамі**

каўбас (С.Законнікаў). Усе прагнулі свежанінкі, крывянкі... **Каўбаскі пальцам пханай...** (С.Астравец). Надта ж даспадобы была яму каўбаска свойская, як кажуць, **пальцам пханая** (Я.Галубовіч). Увішная, нястрымная і шчодрая цёця Уладзя кожнага ў тыя галодныя гады частавала вяндлінаю, каўбасамі (**пальцам пханымі**), усімі прысмакамі вясковай кулінарыі (С.Грахоўскі).

Паляванне на ведзьмаў. Мн. не ўжыв. Дзейн. і дап. Функц. не зам. Неадабр. Вышукванне ўнутраных ворагаў, пераслед праціўнікаў існуючага рэжыму. Камуністычны авангард.., хутка акрыяўшы ад пасляпудчавага спалоху, уцяміў, што «**паляванне на ведзьмаў**» не будзе, а прыхватызатарская эканоміка нават лепш за партнаменклатурную прывілеяванасць (В.Быкаў). Гэта пры Пятру Міронавічу фактычна ўсе школы пераведзены на мову «межнацыянальных сношэнняў», арганізавана было **паляванне на ведзьмаў** нацыяналізму ў Акадэміі навук... (Р.Барадулін). Другая палова 20-х гадоў — ці не адзін з найбольш складаных перыядаў у гісторыі беларускай савецкай літаратуры. Менавіта ў гэты час пачынаецца «**паляванне на ведзьмаў**», шуканне ворагаў у літаратурным асяроддзі (Маладосць. 2000. № 5).

Паляцець пад адхон. Гл. пакаціцца (паляцець) пад адхон.

Паляцець у тартары. Гл. ляцець (паляцець) у тартары.

Палячыць галаву. Гл. паправіць (палячыць) галаву (галоўку).

Памалоць языком (языкамі). Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пагаварыць упустую, папустасловіць. **Сін.:** памянціць языком; патачыць лясы <з кім>; патрапаць языком; пачасаць язык (у 1 знач.). Якраз пан Пратасавіцкі і пан Кудліцкі, аматары **памалоць языкамі**, невядома з якой нагоды абмяркоўвалі нечыя жаночыя аздобы (А.Наварыч).

Памянціць (памянташыць) языком (языкамі). Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пагаварыць упустую, папустасловіць. **Сін.:** памалоць языком; патачыць лясы <з кім>; патрапаць языком; пачасаць язык (у 1 знач.). Не калаціся, Ганна. Нічога я не надумаў. Куды мне, інваліду японскаму! **Языком памянціць** — адно і магу (І.Шамякін). — Я іду і ў Просіным акне, гляджу, — Марыля ці не? Так і не разгледзела. — У іх там кожны дзень вячоркі. Няхай **языкамі памянташаць** (В.Ткачоў).

Папаласкаць косці (костачкі) чые, каго. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Паплаткарыць, абгаварыць каго-н. **Сін.:** пачасаць язык (у 2 знач.). Не трэба лішніх плётак. А тут любяць **папаласкаць костачкі**. Ты паедзеш, а мне тут жыць... Давай дамовімся: ты мой брат... (С.Грахоўскі).

Па патрэбе выходзіць, схадыць і пад. Акал. Праст. Мачышца, спаражняцца. **Сін.:** да ветру; на двор. Нават уночы, калі, здавалася, Бус выходзіў на двор па патрэбе, яна прачыналася і нецярпліва чакала, калі ён зноў вернецца ў хату і ляжа на палацях (Я. Сіпакоў). — Вось ён! — торкнула пальцам на ветурача старая. — Трымайце! Лавіце! Гэта ж я **па патрэбе** за вугал пакуль схадыла, ён і залез, гад. Арыштоўвайце, таварыш участковы! Бярыце яго! (В.Ткачоў).

Паплакаць у камізэльку. Разм. Іран. ці жарт. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Паскардзіцца некаторы час на свой лёс, каб расчуліць каго-н., выклікаць спагаду да сябе. [Жлукта:] Мая справа даць кліенту тое, чаго ён хоча. Хоча піць, няхай п'е; хоча **ў камізэльку паплакаць**, няхай паплача (К.Крапіва). Хваліцца няма чым. Вечарамі дома. Нудота страшэнная. Можа б, і сёння не напісала, каб не захацелася **паплакаць у камізэльку**... (М.Гроднеў).

Паправіць (палячыць) галаву (галоўку). Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Выпіць спіртнога на другі дзень пасля моцнай выпіўкі, каб пазбавіцца ад недамагання; пахмяліцца. Зараз абед прынясуць, **паправіш галаву**. За дружбу па сто [грамаў]... (А.Макаёнак). Пасля начной бессані, дачакаўшыся рання, курылі, некаторыя, мабыць, мяркуючы, як і Гаворка, дзе **паправіць галоўку** (В.Быкаў). — Галава не баліць, Няфёд Піліпавіч? — Не баліць... Але **паправіць** трэба: не баліць, дык можа забалець. — Сядай. Зрабі прафілактыку (М.Воранаў). — Дайце чаго-небудзь **галаву палячыць**! — А чэмеру ці воўчага лыка не хочаш? Ты Мані ўчора каня даў. Ідзі ў яе і прасі! (В.Шырко). Шусціка турбавала іншая думка: — Не шкодыла б да старынін зайсці, **галаву палячыць** (А.Каўко).

Па правую руку (па правай руцэ). Акал. Разм. Справа, з правага боку ад каго-, чаго-н. **Ант.:** па левую руку. **Па правую руку**, вялікі кароль, сядзяць твае адважныя сыны (В.Вольскі). **Па правую руку** шуміць жыта, і спявае зялёны прастор палёў, і гудуць рэйкі, гудуць... (В.Каваль). **Па правую руку** вывіхастым паскам сцелецца праз пасёлак рачулка (А.Цяжкі). **Па правай руцэ** цягнуўся ельнік уперамешку з маладымі хвоямі (Я.Колас). Па левай руцэ жыве ў хаце сам гаспадар з сям'ёю, **па правай** — канцылярыя ўпраўлення калгаса (Р.Мурашка).

Многа, шмат, нямала, колькі **папсаваць крыві каму**. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета. (Многа і інш.) нарабіць, прычыніць непрыемнасцей каму-н. **Сін.:** вывесці з сябе каго; пайграць на нервах <чых, каму>. Многа лішніх мазалёў села на цвёрдыя Янкавы пальцы, многа **крыві папсавала** яму гэтая тонкая ювелірная справа (У.Дамашэвіч). А ўвогуле я табою сёння

задоволены... Хоць ты мне і шмат **папсавай крыві**... (П.Місько). Неразумны выпадак, ён шмат чаго каштаваў у жыцці Баніфацыя Скашынскага і нямала **папсавай яму крыві** (А.Чарнышэвіч). Настырная, колькі мне **крыві папсавала!** Узяла ў галаву, што ў яе нейкія таленты. Пяе, малюе... (М.Ракітны).

Папсаваць (патрапаць) нервы каму. Разм. Неадабр. Ужыв пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета. Прымусяць каго-н. расхвалявацца, разнервавацца. **Сін.:** парваць нервы (у 2 знач.); растузаць нервы (у 1 знач.). **Вось успомніце, колькі вы мне ўжо нерваў папсавалі** сваімі прыдзіркамі (Я.Радкевіч). А ў маім гуртку няма «канікул», ка мне прыбягае [Пакінька]... **нервы патрапаць**... І не забароніш!.. (П. Місько).

Парадак дня. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Кола пытанняў, прызначаных для абмеркавання ў пэўнай паслядоўнасці на сходзе, пасяджэнні і пад. **Дня парадак** іх наступны: 1. — За два дні даклад уступны зробіць сябра Вадалей. 2. — Перакажа ўвесь нанова яго зноў Балбатунова. 3. — Потым спрэчкі, а далей: 4. — Скажа дзядзька Целяпала і дапоўніць Кругабегаў пра ўжыванне для апалу пазалеташняга снегу. 5. — На канцы **парадку дня** — аб чым хочаш балбатня (К.Крапіва). Прыйшлося мяняць **парадак дня** для канферэнцыі (С.Грахоўскі). Зацвердзілі **парадак дня**, і з прамовай выступіў Кіпень (А.Пашкевіч).

Паразаяўляць (паразавіць) раты. Праст. Часцей неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. сукупнасці асоб. **1.** Крайне здзівіцца, стаць моцна ўражаным (пра ўсіх, многіх). **Сін.:** дзіву давацца; не паверыць <сваім> вачам; зрабіць вялікія вочы. І легенда, — калісьці туды вунь, аж на саменькі вільчык, пад крыж, залез у кірмашны дзень нейкі вісус, пачаў там вырабляць, як у цырку, людзі **раты паразаяўлялі** і глядзяць, а тут яго сябры тым часам шныраць, ліха іх зладзейскай матары, па вазах!.. (Я.Брыль). А дай такой Парасцы выгоду, прыбяры ў шаўковую сукенку ды капялюшык, выведзі на Неўскі — **раты паразаяўляюць**... (С.Грахоўскі). Эма паднялася ды так складна адказала, што мы ўсе **раты паразаяўлялі** (М.Лупсякоў).

2. Зазяваўшыся, перастаць рабіць што-н. (пра ўсіх, многіх). [Войт.] Чаго **раты паразавілі?** Прэч з дарогі! (В.Вольскі). — Чаго **раты паразаяўлялі?** Бензапіл не бачылі? Марш адсюль! — закрычай у іх, нібы ён тут быў гаспадаром, кітаец Лі Сунь (П.Місько).

Параспускаць языкі. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Не стрымліваючыся ў выказваннях, дазваляць гаварыць лішняе. Пра некалькіх асоб. — Ну, **языкі параспускалі!** Не дам вам клёцак і панюхаць! — і стаў на клёцку дзядзька дзьмухаць (Я.Колас).

У святую нядзельку **параспускалі языкі?** Гжэчныя людзі толькі з касцёла, з царквы ідуць, а панове, выбачайце, ужо ў карчму паспелі зазірнуць (А.Наварыч).

Парожняй бочкі затычка. Гл. <ад> пустой (парожняй) бочкі затычка.

Паскаліць зубы. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пасмяяцца, панасміхацца з каго-н. **Сін.:** пасушыць зубы. Вам толькі з бабы няграмаднае і **зубы паскаліць** (А.Жук). — Колькі часу **зубы паскаліш**, бывала... дый яшчэ з калгасным старшынёй пасварышся, і ўсё было добра, — дадала суседка (П.Пестрак).

Паскручваць галовы каму. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. сукупнасці асоб. Знішчыць, забіць каго-н. (пра многіх, усіх). Мы ж яго [ворага] шчыльнай сцяною абкружым, **галовы паскручваем** гадам (К.Крапіва). — Пахвалішся, калі скарэй за іх возьмеш [зямлю]. — А і вазьму. Хай паспрабуюць мяне абмінуць. Я і **галовы ім паскручваю** (М.Лобан).

Паставіць на вушы каго, што. Гл. ставіць (паставіць) на вушы каго, што.

Паставіць на крыло каго. Гл. ставіць (паставіць) на крыло каго.

Паставіць на паток што. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Зрабіць што-н. сістэматычным, паслядоўным, бесперапынным. Так атрымалася, што «скасаванне» Быкава ў нашай краіне **пастайлена на паток**. Быкаў усім недэмакратычным уладам быў няўгодны (Р.Барадулін). У Пятра адабралі пашпарт і новенькі чырвоны дыплом. Гэта справа ў міліцыі была **пастайлена на паток**. Такіх, як Пятро, тут было шмат, і таму дзяжурны паспяваў толькі складаць у сейф дакументы затрыманых (Я.Палубятка).

Пасушыць зубы. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пасмяяцца, панасміхацца з каго-н. **Сін.:** паскаліць зубы. Гэта ж як трапіць [блокнуцік] хлопцам у рукі, праходу не дадуць, засмяюць. **Пасушыць зубы любяць** (А.Гаўрылкін). От пахіхікаць, **зубы пасушыць** — на гэта яна [Лісавета] майстрыца (У.Рубанаў).

Па сцяне размазаць (размазаць) каго. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Сурова распраўляцца з кім-н., караць каго-н. **Сін.:** даваць гарту каму (у 2 знач.); даваць дыхту (у 2 знач.); даваць жару (у 2 знач.); даваць у косці каму (у 2 знач.); даваць у скуру каму; даваць чапаласу каму (у 2 знач.); даваць чосу каму (у 2 знач.); даваць па зубах каму; даваць па карку каму; задаваць фефару каму; мыліць шыю каму (у 1 знач.); намяць бакі каму; прапісаць іжыцу каму; спусціць скуру з каго (у 1 знач.); усыпаць гарачых каму. Слухай... яна

кабета маладая, граматная... дойдзе да прэзідэнта, дык той нас з табой **на сцяне размажа**... І фірму тваю нацыяналізуе... (І.Шамякін). Смаркач, я цябе **на сцяне размажу** (В.Казько). Каб я такое з сваім Сашам сатварыла, ён бы **на сцяне мяне размазаў** (В.Кадзетава).

Пасылаць (паслаць) на тры літары каго. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Груба, абразліва маяць каго-н., так, каб больш не прыставаў, не турбаваў і пад. **Сін.**: паслаць к чорту каго. *Нейкі час Выпаўзак стаяў збянтэжаны, — такога ён не чакаў. Каб гэты хлопец, удвая маладзейшы за яго, толькі зімой прыняты з кандыдатаў у партыю, пасылаў яго, парторга, на тры літары* (В.Быкаў). — Паспрабуй сам, камандзір, калі не верыш. Мо цябе і паслухае... — сказаў загадкава Шпакоўскі. — Мiane дакладна **пашле на тры літары** (В.Блакiт). Дзе ты ў магазiне вызначыш, гаваркi будзе той суразмоўнiк цi **пашле** цябе **на тры літары**, як пасылае таго, за каго нядаўна галасаваў? (В.Гроднiкаў).

Патачыць лясы (балясы) <з кiм>. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пазаймацца пустымi размовамi, папустасловiць. **Сiн.**: памалоць языком; памянцiць языком; патрапаць языком; пачасаць язык (у 1 знач.). *Мужчыны хiтравата зiрнулi адзiн на аднаго, маўляў, бабы i ёсць бабы, хай патачаць трохi лясы, не трэба iм замянаць* (А. Кандрусевiч). — *Не вярнулася яшчэ? — Хто, Валерыi Пятровiч? I адкуль? — ахвотна прымаючы яго тон, засмяялася Тамара, звыклая ўжо, што Руганойскi па тэлефоне любiць з ёю лясы патачыць...* (І.Гарэлікава).

Патрапаць нервы каму. Гл. папсаваць (патрапаць) нервы каму.

Патрапаць языком. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пазаймацца пустымi размовамi, папустасловiць. **Сiн.**: памалоць языком; памянцiць языком; патачыць лясы <з кiм>; пачасаць язык (у 1 знач.). [Зёлкін:] *Напрыклад, наша цёця Каця вельмi любiць языком патрапаць* (К.Крапiва). *Знаходзiлi некаторыя з тых, што языком ахвочы патрапаць ды розум маюць спрытны, дапытлiвы, розныя здагадкi, але нiчога путнага i яны прыдумаць не маглi* (Х.Шынклер).

Патрапiць у <самы> яблычак. Гл. пацэлiць (патрапiць, трапiць) у <самы> яблычак.

Паўтарэнне пройдзенага. Мн. не ўжыв. У ролi розных чл. ск. Функц. не зам. Вяртанне да таго, што ўжо чулася, бачылася, адбывалася i г.д. *Нерушы тут* [у нядаўна выдадзеным зборнiку прыказак] *вельмi мала. Па сутнасцi, гэта «паўтарэнне*

пройдзенага» (LiM. 24.07.1987). Гэта яшчэ адзін крок да стварэння гарантый, якія пазбавяць нас ад **«пайтарэння пройдзенага»** (Маладосць. 2000. № 6). Уся справа ў тым, што найрад ці будзе створана што-небудзь прыцыпова новае. Хутчэй за ўсё, адбудзецца **пайтарэнне пройдзенага** (У.Даўжэнка).

Пацалаваць клямку. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Не дабіцца чаго-н., не застаўшы каго-н. дома. **Сін.:** пацалаваць замок; пацалаваць у прабой. Але брама замкнёная. **Пацалаваўшы клямку**, развітваемся (С.Астравец). [Параўн. тое самае: Паглядзіце, што **пацалуеце клямку** і прыбежыце назад (Юрчанка, 1974, с. 238); **Пацалавала ў клямку** і пайшла назад (Даніловіч, с. 153).]

Пацэліць (патрапіць, трапіць) у <самы> яблычак. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Сказаць ці зрабіць менавіта тое, што патрэбна. **Сін.:** пападаць у цэль; пацэліць у дзесятку; як у сук уляпіў. **Ант.:** не туды гнуць (у 2 знач.); пападаць пальцам у неба. — Такая вялікая ўжо ўнучка?.. Вас самую яшчэ хоць замуж аддаваць. — Мабыць, **пацэліў у самы яблычак**, бо цётка ажно павярнулася да мяне... (П.Місько). — Больш зручна будзе зваць вас проста Янусам, — і як высветлілася ўжо нашмат пазней, з гэтай сваёй з'едлівасцю Надзя **трапіла ў яблычак**. У яго было мноства твараў, і ўсе непадобныя, сапраўдныя (В.Казько). Як **у яблычак пацэліў** Дзёмін з Канаплянкі — адрываліся сяляне ад хат, і першы з іх — «снайпер» Ціма Плішка (А.Пашкевіч). Кузьма за свой доўгі век добра вывучыў жаночы характар, таму сцяміў, што **патрапіў у самы яблычак** (С.Давідовіч).

Пачасаць языком (языкі). Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. 1. Пагаварыць упустую, папустасловіць. **Сін.:** памалоць языком; памянціць языком; патачыць ляссы <з кім>; патрапаць языком. [Яўхім] жа і не думаў крыўдзіць яе [Хадоську], проста **язык** з нуды **пачасаць** хацелася (І.Мележ). Ён [Сталін] сустраўся з Мясніковым, супакоіў яго («Няхай збяруцца, **пачэшуць языкі**, пагуляюць у рэспубліку, ва ўрад, але ўладу будзем трымаць ты»), дамовіўся, што і як рабіць далей (Г.Далідовіч).

2. Папляткарыць, абгаварыць каго-н. **Сін.:** папаласкаць косці (костачкі). Любяць нашы хлопцы **языкі пачасаць**, напалі на новага хлопца — высмяхаюцца (Х.Шынклер). А ты, Мікола, не звяртай увагі на іхнія кепікі. Ім зараз няма чаго рабіць, вось і хочацца **пачасаць языкі** (М.Хведаровіч). Праўда, успаміналі найбольш тады, калі была ахвота **пачасаць языкі** (А.Кудравец).

Пачухаць патыліцу. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Паклапаціцца, падумаць, як выйсці з пэўнай

сітуацыі. Праглядзеўшы вывады допісу, Прыстрам лагодна ацаніў яго змест: «Разумны чалавек піша, хай і ў кіраўніцтве **пачухаюць патыліцу...**» (Х.Шынклер). Натварыў каторы — няхай сам і расхлёбвае, **пачухае патыліцу**, як у сабе годнасць чалавечую захаваць (А.Капусцін).

Па шчупаковым загадзе. Гл. <нібы> па шчупаковым загадзе.

Перакрываць (перакрыць) кісларод каму, чаму. Функц. не зам. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Ствараць неспрыяльныя ўмовы для чыёй-н. дзейнасці. Гэта ўрад са мной змагаецца: ён **перакрыў** мне ўсялякі **кісларод**... (Р.Баравікова). Калі б рэформы ішлі прадумана і талкова, то ці **перакрылі б кісларод** таму самаму Ванятку (В.Гроднікаў). Літаратура пачынае самасцвярджацца, набываць новы твар, абагачацца за кошт традыцый іншых культур. Такой літаратуры немагчыма «**перакрыць кісларод**» (А.Аркуш).

Перастала (перастане) біцца сэрца каго. У безас. ужыв. Кніжн. Узнёсл. Хто-н. памёр ці загінуў. **Сін.:** бог прыбраў каго; дух вон з каго; дух выйшаў з каго, у каго; душа вон з каго (у 1 знач.); магіла возьме каго. І ў той дзень, калі **перастала біцца сэрца** паэта [Я.Купалы], на захопленай ворагам радзіме аддавалі зямлі цела яго маці (У.Караткевіч). Як **сэрца біцца перастане** Матулі нашай, нас не стане. І толькі застануцца здані ў напамін аб цёмным змане (Р.Барадулін). 5 лютага 2001 года ў далёкім Глен-Кове **перастала біцца сэрца** вялікага Беларуса, вялікага Жыццялюбца і вялікага Патрыёта [Масея Сяднёва] (А.Левановіч).

Ператварыўся ў слых. Гл. <увесь> ператварыўся ў слых.

Персона нон грата. Нескл. Часцей вык. Кніжн. 1. Дыпламат ці проста замежны грамадзянін, які страціў давер з боку ўрадавых устаноў той дзяржавы, дзе ён знаходзіўся. Польскі ўрад, прыгразіўшы дыпламатычным дэмаршам, ультыматыўна запатрабаваў ад маладой Латвіі высласць Ластойскага, аб'явіўшы яго **персона нон грата** (Я.Янушкевіч). **Персона нон грата** бываюць не толькі дыпламаты, але і звычайныя замежныя грамадзяне, якія парушаюць законы краіны, у якую прыехалі (ЛіМ. 7.09.2001).

2. Грамадзянін, нераўнапраўны ў сваёй краіне, непажаданы для ўлад. Для Масквы я цяпер **персона нон грата**. Вось і жыву ў Вільні. Але баюся, што і тут скоро буду **персона нон грата** (А.Арабей). — Пра мяне нельга пісаць — **persona non grata**... — ён рашуча загортае запісную кніжку і кладзе ў кішэню (В.Палтаран). Хай вам імя — легіён. Ды жыць не ўмееш багата, не ўмееш нажыць мільён, — ты — **персона нон грата** (А.Вярцінскі). Запланаваў зборнік вершаў

Ліны Кастэнка (не названая тым хлюстам **персона нон грата**) (М.Дубянецкі).

Плеш пераядаць (пераесці; перагрызаць, перагрызці) каму. Праст. Асудж. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Моцна хваляваць каго-н., дакучаючы чым-н. непрыемным. **Сін.:** ад'ядаць вантробы каму; ад'ядаць душу каму; выядаць душу каму; пераядаць косці каму. Днём сабраўся паспаць, ды дзе там! Цешча **плеш пераела** — то зрабі, то схадзі, то прынясі... (С.Сяргей). Усё заявы ў міліцыю насіла, а што ўжо ўчастковаму нашаму, дык увогуле, як ён сам казаў, **плеш пераела** сваімі скаргамі (В.Кадзетава). Гэта ж і цябе яшчэ спілаваць трэба. Ляснік нам **плеш перагрызе** (В.Ткачоў). [Підута] па пяць разоў на дні ў рэдакцыю заходзіла, з вобласці брыгаду сацыёлагаў выклікала — даследаваць работу рэдактара. Карацей, увесь **плеш** небараку **пераела** (В.Мудроў).

Плысці за вадой. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пасіўнічаць, прыстасоўваючыся да абставін. **Сін.:** плысці па цячэнні. **Ант.:** плысці супраць цячэння. Сесія пачалася, таму можна было або перанесці яе для Магды на восень, або здаць зараз некалькі прадметаў — якія паспеецца падрыхтаваць. Але Магдаліна заўпарцілася. Хопіць **за вадой плысці**. І заявіла, што здасць усе іспыты (Л.Рублеўская). [Параўн.: Янкоўскі, с. 184: ісці за вадой; ва ўкр. м.: плывти, куды вода несє.]

Праз грыб (губу) не пераплюне. У ролі прэдык. азн. Разм. Іран. Вельмі слабы. Пра старога ці хворага чалавека. Другі **праз грыб не пераплюне**, сліняк цячэ па барадзе, а ўсё адно падчэпіць плюндру і ў рэстаран яе вядзе (Н.Гілевіч). [Прыказкі, кн. 2, с. 343: цераз грыб не плюнець; Лепешаў, с. 77: цераз губу не пераплюне.]

Прапанова рукі і сэрца. Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Просьба хлопца да дзяўчыны стаць яго жонкай. — Так можа быць заўсёды. Калі толькі ты гэтага захочаш, — азвайся Ігар. — Ларыса ўважліва зірнула на ягоны твар, бачны толькі ў профіль: — Як разумець вашы словы, сеньёр? — Як **прапанову рукі і сэрца** (Т.Мушынская).

Праседжванне штаноў. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Часта іран. Канцылярская ці іншая праца за пісьмовым сталом. Прыкра, калі літаратар «выязджае» на адным Богам дадзеным таланце і падмацоўвае яго ў маладосці не **праседжваннем** штаноў у бібліятэцы, а чаканнем «натхнення» над чаркай гарэлкі... (Б.Пятровіч).

Праціраць (праседжваць) штаны (порткі, нагавіцы) дзе. Разм. Часцей неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы мужчынскага

полу. Займацца канцылярскай працай за пісьмовым сталом. Грамацей гэты прабіўся ў рахункаводы яшчэ да вайны і ўвесь час **праціраў порткі** ў канторы... (А.Масарэнка). Сотні тысяч людзей у розных нашых канторах, установах, НДІ, якіх развялося столькі, што не злічыць, сапраўды часта не ведаюць, чым заняцца, проста **праціраюць штаны** (С.Законнікаў). Старому следчаму да чорцікаў абрыдла **праціраць штаны** ў душным кабінце, і ён рады выпадку прыхапіць лішні выхадны... (В.Праўдзін). Чыноўнічку перападае свая сціплая скібачка з алеем, ён жа **штаны працірае** на гасударавай службе (В.Дубінка). Мода цяпер такая ў чынавенства: не **праседжваць нагавіцы** ў кабінетах, не пацець на пасяджэннях, а — выязджаць да прыроды, да простых людзей (С.Астравец).

Працэс пайшоў. Часцей ужыв. як самастойны ск. Разм. Незваротны, неабарачальны рух у развіцці чаго-н. пачаўся. Неабходна было найхутчэй здаць у вытворчасць першы том [Поўнага збору твораў Янкі Купалы], каб, кажучы вядомымі словамі, **працэс пайшоў** (М.Мушынскі). Армяне ўзяліся наладзіць збыт цацак у суседнюю дзяржаву. Разлічвацца абяцалі не бартэрам, а звонкай манетай. І, як кажуць, **працэс пайшоў** (А.Брава). Міхail Гарбачоў ставіў яе [перабудовачную рэйку] на вышыню, дазволеную статусам КПСС, плюс дадаваў некалькі сантыметраў ад сябе, астуджаючы і супакойваючы нецярплівых словамі: «**Працэс пайшоў!**» (А.Кудравец). І час вялікіх перамен наступіў — «**працэс пайшоў**». Ён пачаўся з таго, што ў людзей адкрыліся вочы на нядаўняе мінулае (Н.Гілевіч).

Прывядзенне чаго-н. да адзінага назоўніка. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Кніжн. Ураўноўванне чаго-н. у якіх-н. адносінах з нівеліраваннем некаторых адметнасцей. Патрабуецца **прывядзенне** мастацкай сутнасці твора да адзінага назоўніка (І.Жук).

Прыкладваць руку да чаго; **прыкладзі (прылажыць) руку** да чаго. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Падпісваць які-н. дакумент, паперу. Амаль год доўжылася перапіска Аляксандра з выхавальнікамі дзіцячага дома. Нярэдка да іх пасланню **прыкладвай руку** і Герка. Тады на аркушах, спісаных няроўным почыркам дырэктара дзіцячага дома, паяўляліся рознакаляровыя кружочки, квадрацікі... (Настаўн. газ. 21.03.2002). [Параўн. «амалоджанае» ўжыванне фразеалагізма з заменай яго назоўнікавага кампанента ў байцы К.Крапівы «Заява»: «Я, прылажыўшы ніжэй капыты, заяўляю аб тым, што з ўсёю раднёю не хачу болей звацца Свіннёю...»]

Прымерыць шапку манамаха. Гл. надзець (прымерыць) шапку манамаха.

Прыносіць (прынесці) у падоле (прыполе). Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы жаночага полу. Нараджаць пазашлюбнага дзіцяці. Старэйшая міліцыянерава дачка нарадзіла байстручку і хацела яе забраць з радзілкі дадому, то бацька так разбушаваяўся, устроіў такую вайну... Каб жа то законная ўнучка, а то нажытая невядама ад каго... От яно як, Андрэйка, — гадуў-гадуў сваіх дзяцей, а яны **ў падоле прыносяць** (І.Капыловіч). Ты беражэш яе, не чапаеш... Але ж яна, можа, яшчэ з якім звядзісвѣтам скруціцца! **Прынясе ў прыполе!** (П.Місько). — Я цябе ўспамінаў... — Так. Я распусніца, **у падоле прынесла**, школу зганьбіла. — Ніколі так не думаў... (Н.Гальпяровіч). «Ох, і ранняя ж дзеўка ў Навіцкіх, — чуў [Ясь], як ягоная маці казалі бацьку. — Аж гарыць усё на ёй. Можа ў любы час **прынесці ў прыполе**» (Г.Далідовіч).

Прыход на свет каго, чый. Мн. не ўжыв. Дзейн. і дап. Функц. не зам. Нараджэнне каго-н. **Сін.:** з'яўленне на свет. Бацька, расказвалі ў вёсцы, вельмі рады быў майму **прыходу на свет** і трывожыўся, помнячы лёс папярэдніх дзяцей (У.Калеснік). Мой прыход на свет адбыўся пад задзякальным знакам Дзевы ў найстаражытнейшым горадзе Полацку (У.Арлоў).

Прышыванне ярлыкоў. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Аднабаковая, шаблонная ацэнка, характарыстыка каго-н. **Сін.:** наवेशванне ярлыкоў. Настай час, калі палітыка бесцырымоннага **прышывання ярлыкоў** пачала цярпець няўдачы (М.Чавускі).

Прышый-прысцягай. Толькі ў гэтай форме. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Зусім непатрэбны, лішні, не мае дачынення да чаго-н. **Сін.:** збоку прыпёку (у 2 знач.); прышый кабыле хвост. Усе былі клапатліва заняты сваёй справай. Толькі яна [Маня] адна, быццам **прышый-прысцягай**, блыталася на белым свеце (А.Карпюк). — Вочы?.. Ліха іх знае, якія ў яе там вочы. — Эх ты, **прышый-прысцягай!** Вачэй не разгледзіць. А яны, між іншым, — люстэрка душы (У.Кузьмянкоў).

Псаванне крыві. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Непрыемнасці, моцнае раздражненне. Мыслі аб выездзе з Ташкента палохаюць... Будзе многа клопатаў і **псавання крыві** (Я.Колас).

Псаванне нерваў. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Моцнае хваляванне, нерваванне. Так заўсёды і жыла тут сумная затуканасць і крыклівая пустата, а за імі следам ішло троху схаванае, але няўхільнае **псаванне нерваў** (М.Гарэцкі).

Птушынае малако. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. **1.** Функц. не зам. Птушкамлечнік (ornithogalum) — цыбулевая расліна з

бязлістым сцяблом (кветкавай стрэлкай) і прыкаранёвым лісцем. — Не бойся, маленькая, — супакойвае Настачка. — На табе **птушынае малако!** — Настачка нагінаецца, адрывае траўку пад назваю «**птушынае малако**». З сцяблінак мяккай расліны паказваецца густы, як малако, сок (З.Бядуля).

2. Разм. Часцей гумар. Нешта неверагоднае, казачнае, яўна немагчымае (часцей пра ежу). У рэстаранах гэтых, казалі, хіба толькі **птушынага малака** не падавалі (І.Шамякін). Сакратар [паслаў мяне] да вас. У не́го, кажэ, все е, і картопля, і, калі захочаш, **птушынае малако** (А.Макаёнак). Лідачка.. старалася ўсяк дагадзіць яму. Каб захацеў ён **птушынага малака**, то, здаецца, дастала б (Г.Далідовіч). Чаго ж у нас бракаваць будзе? **Птушынага малака** хіба? (І.Козел). Рэкорды спартсменаў адыходзяць, а звычка да **птушынага малака** застаецца (М.Замскі).

3. Функц. не зам. Вельмі смачны торт, а таксама цукеркі асобнага гатунку. Няёмка спрачацца з прадстаўнікамі радыяцыйнай службы, бо няма ніякіх сумненняў, што яны добра ўяўляюць абстаноўку ў пацярпелых раёнах, калі іх не заманіш у забруджаныя мясіны нават «**птушыным малаком**» — дэфіцытам, які сапраўды вырабляецца з мясцовых прадуктаў у брагінскай кулінарыі (А.Крыга). Люда знайшла на вышках у саломе скрынку з-пад «**птушынага малака**» (В.Бабкова).

Пусканне пылу ў вочы. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Стварэнне падманлівага ўражання пра сябе з выхвальваннем і паказам чаго-н. з лепшага боку. **Сін.:** адвод вачэй; гульня ў ката і мышку; дымавая заслона; навешванне лапшы на вушы; пацёмкінская вёска; траянскі конь (у 1 знач.). Падобныя нараканні, апрача непатрэбнай мітусні і **пускання пылу ў вочы**, ніякай рэальнай карысці не маюць і ўвогуле з'яўляюцца справай марнай і пустой (Я.Лецка). У нас, маўляў, каласок на калгасным полі не зваляецца, на розныя гুলі-базары, прыманку заезджых гастралёраў, лядовыя палацы.., на **пусканне пылу ў вочы** грош дарэмна не пусціцца (С.Кліменценка). Я расцэньваю заяву міністра як **пусканне пылу ў вочы** сусветнай грамадскасці (Нар. воля. 6.02.2002).

Пустой бочкі затычка. Гл. <ад> пустой (парожняй) бочкі затычка.

Пыл пускаецца ў вочы каму. Ужыв. як частка скл. ск. ці як самастойны ск. Разм. Неадабр. Робіцца падман каго-н. з мэтай стварыць пэўнае ўражанне. Выбаршчыкі ўспомнілі і тое, як **пускаўся пыл у вочы**, як цягалі прадукты з крамы ў краму па шляху высокага

начальства ў час наведвання горада і вобласці Лігачовым... (С.Законнікаў).

Фінансы пяюць рамансы. Азн. Разм. Жарт. У кепскім стане (фінансы, грашовыя справы ў каго-н.). Часцей пра безграшоўе. *Мы адмаўляем тваю тэорыю – «курыца па зярнятку клюе». Не для нас яна. Мы не бабулькі стогодавыя. Тым больш – фінансы **пяюць рамансы** (П.Місько). Жора заўважыў грошы: «Што, фінансы **пяюць рамансы**? Нічога, заўтра атрымаю – за сябе і за вашага генія, падкіну...» (М.Кусянкоў).*

Р

Рабіць (зрабіць) з камара каня. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Беспадстаўна перабольшваць што-н., надаваць чаму-н. нязначнаму вялікае значэнне. **Сін.:** згушчаць фарбы (у 1 знач.); рабіць з мукі слана; узводзіць у квадрат. *І хто цягнуў мяне за язык? А цяпер людзі з **камара зрабілі каня**, а бацькам перажывай за «вучанага», але неразумнага сына (В.Шырко). [Федароўскі, с. 134: з камара зрабілі каня.]*

Радыё (агенцтва) АБС. Нескл. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран. Пагалоска, няпэўныя пачутыя звесткі. **Сін.:** бабуліны казкі. *Аўтар звальвае з хворай галавы на здаровую. Часам крыніца сцвярджэнняў для яго — **радыё АБС** (адна баба сказала) (Наша слова. 27.10.2000). Журналісты, выкладаючы «справу Якімцова», заведзеную ў слоўных баталіях народэпам і дапоўненую **радыё АБС**, спасылаліся на выказванні дэпутата... (В.Паўлава). Але бабы ўжо ўзварушыліся: — Ага! Вялічце кот штосьці! — Абразы пачнуць абнаўляцца! Памятаеце, у сорок шостым годзе... — Атамная вайна пачнецца! Кот усё ведае! — Кажуць, мэбля зноў падаражае! — **Агенцтва АБС** — Адна Баба Сказала!.. (П.Місько).*

Разбор палётаў. Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм. **1.** Аналіз якіх-н. падзей, учынкаў і пад. *Мой аповед будзе «крыху» разыходзіцца з афіцыйнай версіяй... А цяпер, як кажуць, **разбор палётаў**. Вось што адбылося насамрэч у той памятны дзень... (С.Каіменценка).*

2. Крытыка каго-н., праборка, суровая вымова за што-н. Людзям, якія не вераць у сілу заклінанняў, абсалютна зразумела, што падобныя **разборы палётаў** ніяк не ўплываюць на ўраджайнасць (А.Класкоўскі). [Ранейшы імідж] даводзіцца перыядычна падтрымліваць жорсткімі **разборамі палётаў** тыпу ліпеньскага: куды дзявалі сялянскія грошы? (Нар. воля. 23.08.2003).

Развесіць (распусціць) вушы. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Стаць уважліва, даверліва і з захапленнем слухаць каго-н.

Сін.: навастрыць вушы; наставіць вушы; натапырыць вушы; <увесь> ператварыўся ў слых. *Давай, давай, залівай, гаварыць ты ўмееш. Я паслухаю, але не думай, што **развесіш вушы**, як тая Тася (І.Шамякін). А вы чаго **вушы развесілі**? Непрыгожа да старэйшых прыслухоўвацца. Кыш з хаты! (А.Калодзежны). Ці мала што можа гаварыць дзед Нічыпар, адно зачэпіся з ім ды **распусці вушы** (Т.Хадкевіч).*

Расплюшчаць (расплюшчыць) вочы каму на каго, на што. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы або абстр. прадмета. Дапамагаць зразумець сапраўднае становішча; рабіць выдавочнай праўду аб чым-, кім-н. **Сін.:** адкрыць вочы каму на каго, на што; праціраць вочы (у 2 знач.); развязваць вочы каму. Вобраз швачкі **расплюшчвае** нам **вочы** на лёс збяднелага беларускага яўрэйства. (Роднае слова. 2001. № 2). Як бы хто ні ацэньваў перыяд так званай перабудовы, аднак жа выдавочна, што ён дапамог людзям на многае **расплюшчыць вочы** (М.Гіль). Чаму нават на гэты мізер кніг, што **расплюшчылі вочы** на нас саміх, не знайшлося грошай не толькі ў дзяржавы, але і ў «новых беларусаў»?.. (Настаўн. газ. 31.10.2000).

Распусціць вушы. Гл. развесіць (распусціць) вушы.

Рваць кіпці. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Імкліва ўцякаць, выраतोўваючыся ад небяспекі. **Сін.:** аддаваць канцы (у 2 знач.); вастрыць лыжы куды, адкуль (у 2 знач.); выносіць ногі <адкуль, ад каго>; даваць дзёру; даваць драла; даваць драпака; даваць лататы; даваць махні-драла; даваць маху (у 2 знач.); даваць стракача ад каго, адкуль, куды; даваць ходу адкуль, куды; даваць цягу; змотваць вудачкі; зрабіць ногі (у 1 знач.); падмазваць пяткі; паказваць пяткі; паказваць спіну (у 2 знач.). Турэмчыкі і праўда не заўважалі, але ён падумаў, што годзе. Трэба як найхутчэй **ірваць кіпці**. Іначай усё прападзе (В.Быкаў). Зладзеі раптам сталі як укопаныя. Сумка гэпнула на зямлю, а яны адхапілі ад яе рукі, як ад агню... – **Рві-і кіпці!**.. (П.Місько). Ага, думаю, сабраўся [зяць] **рваць кіпці**, хоча, каб мы патроху ад яго адвыклі, а потым ён і зусім нам пакажа дулю (М.Кусянкоў).

Ротам глядзець. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Быць няўважлівым, недалёкім, някемлівым. У памочнікі даюць мужыка-папіхайлу, які ў брыгадзе пры канях хадзіў ды **ротам глядзеў**. Не скажаш, што быў зусім недарэкам, але і разумным не назавеш (А.Петрашкевіч).

Ружовы туман. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Стан таталітарна-савецкага ўспрымання рэчаіснасці. Можна, хай жыве [Барсук] у сваім **ружовым тумане**, дажывае век і носіць

вазончыкі да падножжа помніка (Б.Быкаў). Магчыма, Быкаў стаў тым пісьменнікам, які першы выйшаў з **ружовага туману** (С.Дубянец). У **ружовым тумане** мы былі і ёсць і будзем для з натоўпам паяднання ці для ўлад каранавання пры жыцця чарговым цудзе (Р.Тармола-Мірскі). Гісторыя літаратуры 20–50 і пазнейшых гадоў яшчэ чакае ўдумлівага асэнсавання. У ёй быў не толькі **ружовы туман**, узведзеная ў закон фальсіфікацыя (У.Казбярук). Адразу знікае і «**ружовы туман**», і ўсе развагі пра нібыта «несамадастатковасць» беларускай літаратуры ў XX стагоддзі (Польмя. 1999. № 11). Аўтар прапанаваў размежаванне літаратуры «**ружовага туману**» – ідэалізаванай савецкай – ад нацыянальнай беларускай літаратуры... (А.Рублеўская). **Ружовы туман** спакойнага жыцця прыемней за чорную праўду незагойных ранаў (С.Грышкевіч).

Рылам не выйшаў. Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Не адпавядае якім-ці чым-н. патрабаванням; не гадзіцца па сваіх якасцях, здольнасцях для чаго-н. Грабоўскі.. сядзеў, не зводзячы вачэй з танцуючай пары, на якую многія ў рэстаране пазіралі цяпер з адкрытым захапленнем. — А глядзіць як, — сказаў ён, — вось каб на мяне... — **Рылам не выйшаў**, — падкалоў крытык (У.Караткевіч). Сядзеў сабе Пацук і пісаў. Доўга пісаў. Год напінаўся, два соп, дваццаць гадоў уходаў, а толку — нуль, выніку — нішчог: не адбыўся пераход колькасці ў якасць. Не пашанцавала па жыцці і Пацуку, **не выйшаў рылам** (А.Маракоў).

Рыхтык у рыхтык падобны. Акал. Разм. Вельмі моцна, абсалютна. **Сін.:** кропка ў кропку (у 2 знач.); як дзве кроплі вады. Адразу ж з-за яе плячэй выйшлі два сыны, абодва трактарысты і падобныя, як кажуць, **рыхтык у рыхтык** адзін да аднаго (В.Казько).

Рэдкай рукі майстар, спецыяліст і пад. Азн. Разм. Адабр. Найвышэйшай якасці, адметны. **Сін.:** адным словам¹; без сучка і <без> задзірынкі (у 2 знач.); будзь-будзь (у 2 знач.); будзь здароў (у 4 знач.); дай бог (у 2 знач.); дай бог кожнаму (у 1 знач.); дзякуй богу (у 2 знач.); за маё-маё (у 2 знач.); за маліну (у 3 знач.); з бляскам (у 2 знач.); кругом сто дваццаць; на славу (у 3 знач.); на ўсе рукі; на ўсе сто (у 3 знач.); на яць (у 2 знач.); па крайняй меры (у 2 знач.); пальчыкі абліжаш (у 2 знач.); пашукаць такога; першай гільдыі (у 1 знач.); першай рукі (у 1 знач.); першы клас; першы сорт; разлюлі-маліна (у 1 знач.); слава богу (у 2 знач.); хоць куды (у 1 знач.); хоць на выстаўку <вязі>; што трэба (у 2 знач.); як яечка. Пад млын можна было пусціць які-небудзь з панскіх будынкаў ці зрабіць новы зруб... **Рэдкай рукі** майстры яго будавалі... Хай бы стаяў... (М.Трухан).

Рэч у сабе. Часцей адз. Часцей у знач. вык. Кніжн. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета. Хтосьці загадкавы ці штосьці загадкавае, сапраўдная сутнасць каго- ці чаго-н. не раскрытая, не зразумелая. *Дзякуй табе, тата, што ты быў поруч са мною. Каб ты ведаў, як я ішчаду, што не паспеў дасягнуць таго веку, калі мая і твая душы маглі б ператварыцца ў злучаныя між сабою ёмістасці: ты так і застаўся для мяне **рэччу ў сабе*** (У.Арлоў). Падораныя [Я.Купалам] бацьку рускіх сімвалістаў Брусава асобныя выданні дзвюх паэм былі ці не кантрольнымі работамі «вучаніка» на пранікненне ў сферы, недаступныя рэалістычным вобразам з іх пачуццёвымі ўспрыманнямі, на спасціжэнне «**рэчай у сабе**», якія патрабуюць сімвалаў (Г.Колас).

С

Сабачая ножка. Адз. і мн. Часцей дап. Разм. Самаробная папярса, скручаная конусам і перагнутая напалам. **Сін.:** казіная ножка. Скуруйшы дзве «**сабачых ножек**», Васіль прылёг на трошкі (К.Крапіва). Селі. Кандратовіч скруціў вялікую «**сабачую ножку**», пусціў хмару едкага дыму (У.Караткевіч). Ubачылі паперу, як нешта асаблівае, скруцілі па дзве **сабачыя ножкі**, і толькі (У.Галубок).

Сабачая радасць. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Праст. Іран. Самая танная каўбаса, звычайна ліверная. Калі на паліцах будуць толькі кілбаскі «**сабачая радасць**», усе пойдзем з працягнутай рукой (В.Адамчык). [Лепешай, с. 63: сабачая радасць.]

Садзіцца (сесці) на хлеб і ваду. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Абмяжоўваць сябе ў самым неабходным, харчавацца самай прастай ежай. *Аўтар зноў і зноў ладзіў прэзентацыі кніжкі... І стаміўся ад гэтых высілкаў... І тады аўтар вырашыў **сесці на хлеб і ваду** і раздаць рэшткі тыражу ўсім-усім сваім знаёмым. На апошнія грошы ён выкупіў дзве свае кніжкі ў той самай, знаёмай з маленства вясковай краме* (С.Рублеўскі).

Сам бог паслаў каго, каму, да каго. У безас. ужыв. Разм. Камун. вельмі пашанцавала ў сувязі з нечаканым прыходам, з'яўленнем каго-н. **Сін.:** бог паслаў каму каго, што. *Даражэнькі, вас **сам бог** нам **паслаў**! Ратуйце! Старонкі чатыры [напішыце для часопіса]... (ЛіМ. 23.06.2000). Таццяна Леанідаўна, даведаўшыся, што мы ў горадзе, была, як кажуць, на сёмым небе, прызналася пазней нам, што нас **сам бог паслаў*** (В.Ткачоў). – Во – цябе **сам бог паслаў**, – звярнуўся ён да Віктара. – Не ў службу, а ў дружбу схадзі, Віця, у зону (С.Трахіме́нак).

Сапсаваць <ую> абедню каму. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Нашкодзіць каму-н., парушыць чые-н. планы, справы, намеры. **Сін.:** даць падножку каму; заступіць дарогу каму; падставіць ножку каму; перабегчы дарогу каму; стаць на дарозе чыёй, каму, чаму; стаць папярок дарогі каму, чыёй. **Ант.:** саступіць з дарогі (у 2 знач.); сыходзіць з дарогі. Папрашу цябе, пабудзь яшчэ хоць сёння малады, у дзень майго нараджэння, бо ты сваім настроем **сапсуеш** мне ўсю **абедню** (А.Арабей). Пакуль камбрыг «марудзіў», на ўчастку нашай ціхай засады здарылася невялічкая прыгода, якая, аднак, калі б не наша вытрымка, магла б **сапсаваць усю абедню** (ЛіМ. 14.08.1987).

Свіное вуха. Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран. Рэпрадуктар вулічны, а таксама пакаёвы (радыёкропка). Па **свіным вуху**, як у нашай вёсцы называлі радыёталерку на плошчы, паведамляюць: кіраўнік дзяржавы сустраўся з вядомай пяхай і яе мужыком певуном (В.Дубінка). Цёткі ўключаюць гучна тэлевізію, «**свіное вуха**» і слухаюць (Нар. воля. 6.03.2001). Раптам [на чыгуначным вакзале] са **свінога вуха**, серабрыстага рэпрадуктара, ударыла па вушах: — Сто шосты... Сто шосты... Колькі табе пайтараць, сабака, гані на цукровы!.. (Нар. воля. 8.02.2003).

Свята на вуліцы чыёй. У ролі розных чл. ск. Разм. Узнёсл. Здзяйсненне чых-н. надзей, жаданняў. Праз некалькі дзён адбылося **свята на Кастусёвай вуліцы**: ён прыйшоў на першы ўрок у беларускую школу (С.Александровіч). Праходзячы каля Турыца, [казакаў] «павіншавалі бобікаў» — пусцілі ім некалькі нечаканых і трапных снарадаў. Каб ведаў вораг пра **свята на нашай вуліцы** (Я.Брыль). Сам акадэмік Васількоў, адзін з напалечнікаў і вучняў Васіля Робертавіча Вільямса, выступіў афіцыйным апанентам. Сёння **на** маёй **вуліцы свята**... Прашу за стол!.. (Э.Валасевіч). — У нас ёсць падстава, Анатоль Ільіч, павіншаваць адзін аднаго? І **на** нашай беларускай **вуліцы свята**. — Гэта сапраўды так (А.Вярцінскі). Аматыры футболу і прыхільнікі нашай зборнай нарэшце дачакаліся **свята на** сваёй **вуліцы**. Гэта адбылося пасля таго, як нацыянальная зборная Беларусі згуляла ў нічыю з украінцамі і перамагла нарвежцаў (ЛіМ. 6.04.2001).

Святло ў канцы тунэля. Мн. не ўжыв. Дзейн. і дап. Функц. не зам. Выйсце з цяжкага, змрочнага становішча. І зноў нас вучаць ісці да мэты... Да якой мэты — і самі не ведаюць. Не відаць **святла ў канцы тунэля**. Морак ахутаў былыя ідэі, а новых няма (Б.Стральцоў). Беларусь: з цемры — да **святла ў канцы тунэля** (А.Трусаў). Аказваецца, не ўсё так дрэнна на несправядлівым гэтым свеце. Ёсць, ёсць **святло ў канцы тунэля** (В.Паўлава). Каледж

рыхтуе настайнікаў замежнай мовы, а вось з камп'ютэрнай граматай справы пакуль «цёмныя», але са **святлом у канцы тунэля** (Настаўн. газ. 20.04.2002).

Сесці на каня. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Звар'янецць, стаць псіхічна хворым. **Сін.:** з'ехаць з глузду (у 1 знач.); крануцца з розуму; сыходзіць з катушак; сыходзіць з кругоў; сыходзіць з поля (у 1 знач.); сыходзіць з розуму (у 1 знач.). *Калі я ачомаўся канчаткова, то першае, што ўбачыў, быў цемнасктуры твар з вылученымі сінімі вачыма. Негр? Ну, усё. Прыехаў. Інакш кажучы, **сеў на каня**. Бо як яшчэ растлумачыць з'яўленне негра тут, у Лёшкавай кватэры?* (В.Кадзетава). Я ведаю, пра мяне скажуць: Пашка звар'яцеў ад гарэлкі, «**сеў на каня**»... (Маладосць. 1998. № 4).

Сесці на хлеб і ваду. Гл. садзіцца (сесці) на хлеб і ваду.

Скінуць з сябе ветхага Адама. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Вызваліцца ад старых прывычак, поглядаў і стаць іншым чалавекам. – *Паколькі мы сабраліся для таго, каб назаўсёды **скінуць з сябе** адзежу «**ветхага Адама**», – азваўся Іван Тадорык, – дык давайце наўперад пакупамся ў Нёмане, а наш сход не мядзведзь, у лес не ўцячэ* (Я.Колас).

Скласці на алтар чаго, чый, што. Гл. класці (пакласці, скласці) на алтар чаго, чый, што.

Скура ды арматура. Вык. Разм. Часта іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Вельмі худы, змарнелы. **Сін.:** <адна> скура ды косці. *Вар'яцтва! Пратэз, штучнасць! Трызненне нейкае! Здурнелі!.. Дык гэта ж псіх! І ты з ім у псіхпатку ператварылася! Паглядзі на сябе! **Скура ды арматура!*** (З.Дудзюк). [Лепешаў, с. 69: <толькі, адна> скура (шкура) і (ды) арматура – 'вельмі худы, змарнелы'.]

Скура (шкура) гаворыць у каго, на кім. У безас. ужыв. Разм. Часцей неадабр. Хто-н. залішне рухавы, неспакойны, няўрымслівы. **Сін.:** вада не трымаецца на кім; скура гарыць на кім. *Учора, дарэчы, Паўлюк выйшаў з цяпення, накрываў на Томку, аблаяў і яе, Паўліну, што дае дзіцяці патачку.., а ў тае **шкура гаворыць**, не ведае як і выпендрывацца, ажно на галаве ходзіць* (У.Дамашэвіч). [Лепешаў, с. 65: скура (шкура) гаворыць на кім.]

Смеху варта. Выкл. Разм. Неадабр. Выказванне здзіўлення, нязгоды, адмоўных адносін да чаго-н. – *Як жа гэта вы, бабуля, і пры старасці, і з хворымі нагамі, і ўдзень тут тупаеце – і яшчэ начою сад вартуеце? – Як трэба, дык што ты зробіш?.. – І не баіцеся?.. – Во, **смеху варта!** Чаго ж мне баяцца?* (М.Гарэцкі). *Дайце рады, які ж старшыня з Барыса Барысавіча Фрахта? **Смеху варта*** (В.Мыслівец).

Жылка тоненькая, **смеху варта**, у вадзе і не бачна яе (В.Казько). [Параўн. у ТСБМ, т. 5, кн. 1, с. 221: **смеху варта** – ‘смейна’.]

Смеху варты. Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, адуш., канкр. ці абстр. прадмета. Вельмі дрэнны, недарэчны, нікчэмны, смехатворны. **Сін.:** адны слёзы; глядзець няма на што; з рук вон (у 2 знач.); кату пад хвост (у 2 знач.); кульгаць на абедзве нагі (у 3 знач.); курам на смех (у 1 знач.); на ліхога казана; не вытрымлівае ніякай крытыкі; не лезе ні ў якія вароты; нікуды не варты; ні к чорту (у 1 знач.); ні к чорту не варты; ні самому паглядзець ні людзям паказаць; пусці павалюся (у 1 знач.). – Яно то так... Але, давайце, паеду! Якая ў вас справа? – Ды **смеху проста вартая!** (Х.Шыклер). [Скарамны:] Во гэты дзед – народ? **Смеху варты** такі народ. Падхалім ты, дзед (А.Макаёнак). Былі яшчэ іныя ўцекачы..., дык тыя ўцёкі наогул **смеху вартыя...** (А.Брава). Папрасі прабачэння ў забытай слязы, зразумей, што твае **смеху варты** турботы (Р.Барадулін).

Спісванне ў архіў чаго. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Прызнанне чаго-н. застарэлым, вартым забыцця. На пачатку патрабавання даказаць, што сучаснае «**спісванне ў архіў**» сапраўды значныя творы, напісаныя ў папярэдняю эпоху, не закране (ЛіМ. 10.04.1998). Нехта можа не пагадзіцца наконт «**спісвання ў архіў**» [некастрычаных раней папулярных вершаў], але не з тым, што яны нарэшце страцілі сваю актуальнасць – і дзякуй богу! (А.Бадак).

Спяваць на хлеб. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Збіраць міластыню, жабраваць. — Пайшлі, Арсень, — рашуча рыкнуў Шлык, — абыдземся без гэтага салапёкі, каб ён **на хлеб спяваў** (У.Караткевіч). На памінках напіўся — і спяваць. **Спяваў** бы ты **на хлеб**, гад печаны (Ф.Янкоўскі).

Ставіць (паставіць) на вушы каго, што. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Прымушаць актыўна, энергічна дзейнічаць. **Сін.:** ставіць на ногі (у 5 знач.); падымаць на ногі (у 4 знач.). Атрымаўшы такі жорсткі ўрок, разважлівым людзям варта было б у якасці прэвентывных мер не армію **ставіць на вушы...** (В.Якавенка). Каб набыць сорака «грыўнай», трэба было ўвесць рынак **на вушы паставіць**. А зараз тысячы баксаў за дзень памяняю — і гэта норма (Я.Конеў). Мае... красавіцы — скубуцца як не штодня, чубяць адно аднаго. Узяў сыноч красуню. Я ўскіпачуся — хапаюся зёлкі піць, і толькі тады ўжо яна змаўкае... Як жа — свякруху **на вушы паставіла**, солі ў душу сыпанула (А.Масарэнка).

Ставіць (паставіць) на крыло каго. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Расціць, выхоўваць, даводзячы да

самастойнасці. **Сін.:** падняць на крыло (у 2 знач.); падымаць на ногі (у 2 знач.); ставіць на ногі (у 2 знач.). *Італьянскі настаўнік выхоўвае і ставіць на крыло сапраўдную змену сапраўднай нацыі. Таму колькасць урокаў на тыдзень — самая мізэрная* (Я.Рагін). Знакаміты крытык, бы птушанят, **паставіў на крыло** цэлае паэтычнае пакаленне (Польмя. 1998. № 11).

Становіцца (стане) калом у горле. Разм. Ужыв. пры дзейн., які абазначае назвы ежы. Не есца. Пра нежаданне ці немагчымасць есці з якой-н. прычыны. **Сін.:** не лезе ў рот. І есці хочацца і **становіцца калом у горле**, выварочвае назад ад думкі, што гэта — паскудства... (М.Гарэцкі). Праўда, быў хлеб, быў прыпынак, ды не было жыцця. **І калом стаў у горле** гэты хлеб леснікоўства (Я.Лёсік). Каб яно **калом вам у горле стала**, тое мяса! (А.Жук).

Старэйшы брат. Часцей адз. У ролі розн. чл. ск. Разм. Часцей неадобр. Расія, рускія ў адносінах да Беларусі, беларусаў. **Ант.:** малодшы брат. Наша ўшчэнт карумпаванае кіраўніцтва.. спешна рыхтуецца ў абдымкі да **старэйшага брата** ў якасці «суб'екта» запланаванай канфедэрацыі (В.Быкаў). «**Старэйшых братоў**» можна зразумець. Ім не дае спакою настальгія па імперыі (І.Макаловіч). — Не ведаеш ты гісторыі свайго народу, шанойны імяніннік! — усміхнулася Надзея. Яна пабляднела ад хвалявання, вочы яе блішчэлі. — Усё ў нас было, як у добрых людзей, але нашы рабы-гісторыкі пішуць нашу гісторыю так, каб яна падабалася **старэйшаму брату**. А мы — малодшы брат, які і жыве дзякуючы таму, што ў яго ёсць мудры і магутны **старэйшы брат** (У.Дамашэвіч).

Стаць на вушы. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Выявіць актыўную, энергічную дзейнасць. Варта было новапрызначанаму старшыні грэбліва адштурхнуць, як штосьці агіднае, напісаны па-беларуску дакумент, як тут жа ва ўсіх выдавецтвах.. рэдактары і галоўныя рэдактары **сталі на вушы і** аддалі вусныя распараджэнні ўсё справаводства перавесці на рускую мову (Я.Лецка). Цікава, колькі за яе [карэспандэнтку] дадуць зялёных, калі захапіць у заложнікі? А ўжо які віск падымецца!.. Усе **стануць на вушы**. Не, не даедзе ён да свяшчэннай Меккі (А.Кажадуб).

Стаць на крыло. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаць весці самастойнае жыццё, зрабіцца самастойным. **Сін.:** стаць на ногі (у 2 знач.). Цяпер, калі ён вырас, калі ён, як кажуць, аперыўся і **стаў на крыло**, бацька яму не надта і патрэбны (М.Гіль). Многім выкладчыкам слыны вучоны дапамог **стаць на крыло** (ЛіМ. 2.10.1998). **Стаўшы на крыло**, выкладчыцкая моладзь не шукала лягчэйшага, чым навук і навучанне, хлеба, асядала на родным

факультэце... (С.Рачэўскі). Дзеці выраслі, **сталі на крыло**, вылецелі з роднага гнязда, жывуць асобна (А.Левановіч).

Стаяць на вушах. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці суплукнасці асоб. Знаходзіцца ў стане выключнай напружанасці. Відаць, аб'явілі надзвычайшчыну, і міліцыя **стаяла на вушах** (У.Міхно). А дзяржава і надалей будзе **«стаяць на вушах»** у час сяўбы, касьбы, жніва, уборкі бульбы, зімова-стойлавага перыяду, аддаючы шмат сіл і трыльёны рублёў на падтрымку грамадскага сектара (В.Гроднікаў). Спектакль пачаўся — ну, проста **на вушах стаяць!** Пяць хвілін мінула — цішэй стала, сем хвілін — яшчэ цішэй, восем — амаль зусім ціха. А праз дзесяць хвілін у зале была цішыня (А.Дудараў).

Страсці-мардасці. Адз. не ўжыв. Часцей дзейн., звычайна ў спалучэнні з займ.-канкрэтызатарам (**гэты, такі, які** і інш.). Праст. Беспарадак, самавольства, неразбярыха. **Сін.:** вавілонскае стоўпатварэнне; мамаева пабоішча (у 2 знач.); садом і гамора; сырбор; шурум-бурум. [Галубовіч:] Значыць, ускрыцця [нябожчыка] не будзем рабіць? [Ракітны:] Дзе там ужо. Бачыце ж, якія тут **страсці-мардасці** (К.Крапіва). У Йемене адзін паэт застрэліў трох «сваіх» парадыстаў... А пасля хацеў уцячы адтуль са сваім пятнаццацігадовым сынам... Аднак сябры парадыстаў дагналі іх і паэта застрэлілі. Во якія **страсці-мардасці** — жудасныя і трагічныя — творацца вакол паэзіі, а вы кажаце, што яна памірае... (А.Галубовіч).

Страха паехала ў каго. Гл. дах паехаў (страха паехала) у каго.

Стрыжка пад адзін грабянец. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Аднолькавая ацэнка каго-, чаго-н., без уліку адрозненняў. Тыпізцыя лягчэй выводзіцца пры характарызаванні з'явы. Што ж, як гаворыцца, да персаналіяў, то тут **стрыжка пад адзін грабянец** складаней (У.Межаў).

Сценка на сценку. Акал. Разм. Адзін на аднаго групамі (хадзіць, сыходзіцца ў кулачны бой). **Сін.:** грудзі на грудзі. І ў гэтай цяснине пачалося сапраўднае лядовае пабоішча. Кулачны рускі бой. **Сценка на сценку** (В.Казько). Дарослыя самі **сценка на сценку** пайшлі: аляксеўцы — тыя, што жылі за гарой, — на тых, чые дамы стаялі ў цэнтры сяла (У.Гніламёдаў).

Сцяг (флаг) у рукі каму. У безас. ужыв. Разм. У каго-н. ёсць усе падставы, магчымасці зрабіць што-н., выявіць свае здольнасці, якасці і пад. Ужыв. і як заахвочвальны, пабуджальны, часам іранічны заклік зрабіць што-н. **Сін.:** <i>кнігі ў рукі каму</i>; <i>усе</i> карты ў рукі каму. Што ні нарада, што ні Усебеларускі сход, што ні сесія парламента — праграмы, законы, рашэнні, пастановы, розныя «ўказяўкі». Працуйце, хлопцы, **сцяг** вам **у рукі!** (В.Гроднікаў). Цяпер малады калектыў

робіць новы спектакль – «**Флаг вам у рукі і вялікае дзякуй**» (Д.Малькоўская). Весці ён [Аляксандр Андрэевіч] будзе кадравыя пытанні, рэгіянальную палітыку, магчыма, навуку і, вядома ж, сельскую гаспадарку, дзе яму, так бы мовіць, і **сцяг у рукі** (Г.Бураўкін). «Ты чаго, – кажа, – гад такі, не прымаеш меры?!» А брыгадзір зірнуў на яго мутным вокам ды адказаў: «Што ж, **сцяг табе ў рукі**» (Крыніца. 1995. № 8).

Сыграць першую скрыпку ў чым. Функц. не зам. Часцей адабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета. Выканаць, адыграць галоўную ролю ў чым-н. **Сін.:** задаць тон <каму, чаму, у чым>; зрабіць пагоду <у чым, дзе>. Ва ўсёй гэтай гісторыі з мастам іменна Коля **сыграў першую скрыпку** (В.Быкаў). І тут [на сяўбе яравых] механізатары павінны, як кажуць, **сыграць першую скрыпку** (В.Шымук).

Сыходзіць у пясок. Гл. ісці (сыходзіць; пайсці) у пясок.

Пакуль **сэрца б'ецца (будзе біцца)** каго. У безас. ужыв. Функц. не зам. (Пакуль) хто-н. жывы, існуе. Горад і краіна не паміраюць, пакуль **б'ецца сэрца** хаця аднаго іхняга сына ці дачкі (У.Караткевіч). Ды покі **будзе сэрца біцца**, яно не можа пагадзіцца ні з гэтым гвалтам, ні з бядою над нашай роднаю зямлёю (Я.Колас). Не буду плакаць і прасіцца, я свой народ не здраджу век, бо покуль **сэрца будзе біцца**, хачу я звацца — чалавек... (М.Кавыль).

Сэрца забалела ў каго па кім. У безас. ужыв. Разм. Хто-н. пачаў моцна непакоіцца, перажываць за каго-н. [Настаўнік] пашкадаваў унукаў старога: Толіка, Веру, Юру, Лёніка, якіх яму прыходзілася вучыць, гараваць з імі. **Забалела сэрца** па чацвёртакласніку Толіку, бедным, хваравітым хлопчыку... (Г.Далідовіч).

Сэрца заныла чыё, каго, у каго. Гл. душа (сэрца) заныла чыя (чыё), каго, у каго.

Сэрца кроіцца ў каго, ад чаго. У безас. ужыв. Разм. Каму-н. нязносна цяжка ад душэўнага болю за што-н., хто-н. моцна перажывае за што-н. **Сін.:** душа крывёй абліваецца чыя, у каго; душа разрываецца <на часткі> чыя, у каго; сэрца перавароччваецца ў каго; сэрца рвецца з грудзей у каго; сэрца сціскаецца ў каго <ад чаго>. **Ант.:** душа мохам абрасла ў каго. **Сэрца кроіцца** ад смяртэльнага жалю, грудзі рвуцца ад непераможнага смутку! (Я.Лёсік). Спавілася бацькаўшчына наша страхом і жахам навокала. **Кроіцца сэрца** ад жалю і болю... (Я.Лёсік).

Жыць **сягонняшнім днём.** Гл. жыць адным (сягонняшнім, сённяшнім) днём.

Сядзець на мелі. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Знаходзіцца ў цяжкім становішчы, адчуваючы вострую патрэбу ў чым-н. **Сін.:** сядзець на бабах. Самы старэйшы супрацоўнік рэдакцыі выказаўся, што лепш за ўсё быць на «вольным хлебе». Пішы толькі тое, да чаго ляжыць душа, супрацоўнічай з любой газетай. **«І сядзі на мелі, – падвёў вынікі Шыцько, – перабівайся з капейкі на капейку...»** (Р.Баравікова).

Сякера (тапор) пад лаўкай (лавай). Мн. не ўжыв. Часцей вык. Разм. Не знаходка, не адкрыццё, даўно вядомая рэч, з'ява, факт і пад. **Сякера пад лаўкай!** – Скарупкаў двухтомны «Slownik frazeologiczny», які так доўга чакаў маёй пільнейшай увагі (Я.Брыль). – Па Мюлеру, галоўная пагроза дзяржаве зыходзіць ад народа, а дакладней, ад народа, які маўчыць. – Чарговая **сякера пад лавай**, сказала я. – Гэта было яшчэ ў Пушкіна: «Народ безмолвствует» (М.Кусянкоў). Нагадаю, хоць, як кажуць, гэта і **сякера пад лавай**, але пры дапамозе гэтага «глупства» земляробы-землеўладальнікі на Захадзе паставілі справу так, што і раней, і цяпер не ведаюць, куды збываць мяса, малако, хлеб... (В.Гроднікаў). Знаходка – **тапор пад лаўкай** (Р.Барадулін).

Сямі пядзяў у лбе (лобе). Вык. Разм. Адабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, пераважна з дзеясл. б ы ц ь і злучнікам х о ц ь. Вельмі разумны, здольны, здатны. **Сін.:** з галавой (у 1 знач.); з царом у галаве (у 1 знач.); светлая галава; у цемю не біты. **Ант.:** без галавы; без клёпкі ў галаве; галава <i>два вухі; галава садовая; галава яловая; дубовая галава; з прыветам; конь божы; курыная галава; куст альховы; медны лоб; мех з саломай; пенё асінавы; пустая галава. Як ні дзіўна, сярэднявечае праваслаўе страшэнна абыякавае да творцы, да асобы, якая на яго працавала, да дойдзіда, майстра фрэскі і іконы, разьбяра. І так паўсюль. Трэба быць **сямі пядзяў у лбе**, каб заслужыць на ўпамінанне (У.Караткевіч). Як многа ўсё-такі азначае жыццёвы вопыт. Будзь ты, як кажуць, хоць **сямі пядзяў у лбе**, а не май жыццёвага вопыту — грош цана тым пядзям (В.Праскураў). Ёсць скаргі..., усе наконт бясплатных кватэр. Цяжка змірыцца, што гэта ўчарашні дзень, і, будзь Лакомы ці Лях хоць **сямі пядзяў у лбе**, ужо нічога не зменіцца (В.Шырко).

Т

Так бы мовіць. У знач. рабочн. сл. Разм. Калі можна так выказацца. **Сін.:** так сказаць. Найбольш, **так бы мовіць**, крымінагенная моладзь, калі верыць нашамупытанню, жыве ў раённых цэнтрах (Маладосць. 1998. № 2). Гэта [праца ў адным педагагічным калектыве] расслабляе, змяняе, **так бы мовіць**, яго

[Сяргея] «канкурэнтаздольнасць» (Настаўн. газ. 16.05.1998). *Павялі [Барашку] на базар, дзе быў фатаграфічны атракцыён, так бы мовіць* (Р.Барадулін).

Так трымаць! *Выкл. Функц. не зам. Адабр. Заклік ці пажаданне і надалей прытрымлівацца ранейшай лініі паводзін. Пылец пасяброўску ляпае Алеся па плячы: — Так трымаць, старшыня! Гэтак, здаецца, па-флоцку?* (І.Шамякін). *Малайчына, Андрэй, так трымаць, я ведаў, што ты не здасіся ўсякім жыццёвым перапетыям* (І.Капыловіч). *Зніклі хранічныя хваробы, амацнеў імунітэт, а галоўнае — фантастычным чынам намецілася відавочнае выпрачненне пазваночніка. Урачы трэслі ад замілавання руку пацыенту, зычылі: так трымаць!* (Л.Андзілеўка).

Тапор пад лаўкай. *Гл. сякера (тапор) пад лаўкай (лавай).*

Таптанне ў гразь *каго, чаго. Гл. утоптванне (таптанне) у гразь каго, чаго.*

Таптацца ў гразь. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Усяляк прыніжацца, знеслаўляцца, зневажацца. У краіне, дзе верхаходзяць «праваслаўныя атэісты», тысячагадовыя традыцыі мудрых продкаў топчуцца ў гразь* (С.Кліменценка).

Тармазы адказваюць (адказалі) *у каго. У безас. ужыв. Разм. Неадабр. Хто-н. страчвае кантроль над сваімі дзеяннямі, учынкамі. Мабыць, многія чулі, як юнак, які зрабіў нешта кепскае, апраўдваецца: «Адказалі тармазы... Быў п'яны»* (Маладосць. 1998. № 2). *Як адзіны ў «белавежскім» асяроддзі інтэлігенцкі сын, адрозніваўся ён [Юрка Геніюш] начытанасцю і асабістай культурай (тармазы адказвалі ў яго, калі напіўся з хамцамі)* (С.Яновіч).

Тваё бярэ (узязло, возьме). *У знач. асаб. ск. Разм. Ты перамагаеш; выходзіць што-н. па-твойму. Выказванне прызнання суразмоўцавай перамогі. — Я вельмі рада. — Чаго? — Што наша ўзязло. — Наша ўзязло, а тваё-то яшчэ невядома. — Калі наша, то і маё* (К.Крапіва). *Ну цяпер — гуляй, бедната! Тваё пачынае браць...* (М.Чарот).

Тлуміць сабе галаву. *Гл. дурыць (тлуміць) сабе галаву.*

Трапіць у <самы> яблычак. *Гл. пацэліць (патрапіць, трапіць) у <самы> яблычак.*

Трус у карты не гуляе. *Выкл. Разм. Выказванне рашучасці перад прыняццем якога-н. рашэння. Што ні будзе, што ні здарыцца; трэба рызыкнуць. Сін.: адзін раз Марку жаніць; будзь што будзе; было не было; дзе наша не прападала; што будзе то будзе. Перагаворы з мадзярамі нічым не скончыліся. І калі мы рушылі наперад, яны ўсе трое пайшлі за намі. — Не. Ад іх не адчэпішся, — азірнуўся Лёня. — Твая*

праўда, Васіль. Кліч іх сюды, да купы... **Трус**, як кажуць, **у карты не гуляе** (Р.Няхай). [Лепешай, с. 70: трус у карты не гуляе.]

Трымацца на адлегласці ад каго, з кім. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Не ўступаць у блізкія адносіны, сувязі з кім-н. Сурміла **трымайся на адлегласці** з падначаленым, раўніва клапаціўся пра свой аўтарытэт... (В.Блакіт). Усе гэтыя гады Радзевіч так і не падпусціў да сябе, **трымайся на адлегласці** (Маладосць. 1992. № 10).

Трэсці паветра. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Напышліва, гучна гаварыць што-н., не выклікаючы спачування ў слухачоў. Ці варта сёння ўшчытваць, лямантаваць, **паветра трэсці**, падтрымкі за мяжой шукаць, пустыя размовы весці? (В.Шкірманкоў). Шмат хто б'е сябе ў грудзі, запэўніваючы ў добрых намерах. Шмат такіх, хто **трэсе паветра** ашаламляльнымі прамовамі (Нар. воля. 9.04.2002).

Тысяча і адна ноч. Мн. не ўжыв. Часцей вык. Функц. не зам. Штосьці дзіўнае, незвычайнае, казачнае. **Сін.:** восьмы пуд свету. Яна [гід] не стараецца здзівіць **тысячу і адной ноччу**: «Венецыя-Венецыя, ну й што? Знайшлі чаму здзіўляцца» (С.Астравец). Алёша, міленькі, я вась чого званю так позна... **Тысяча і адна ноч...** пакуль даведалася твой тэлефон... (П.Місько). [Марфа:] Прыйшоў ліст з Лондана! Цябе запрашаюць чытаць лекцыі. Ты так марыў пра гэта!.. Другога шанцу не будзе. Яны дазволілі ўзяць з сабой жонку. [Казімір:] Гэта твая **тысяча і адна ноч**? (В.Куртаніч).

Тэт-а-тэт. Акал. Функц. не зам. Без сведак, без пабочных асоб, удвух з кім-н. (гаварыць, пагаварыць, спытаць і пад.). **Сін.:** адзін на адзін (у 1 знач.); вока на вока (у 1 знач.); з вока на вока; на чатыры вокі; сам-насам (у 1 знач.). Зінаіда Бандарына.. спытала ў мяне **тэт-а-тэт**, нікога ў пакоі больш не было: «А вы што-небудзь з Уладзіміра Дубойкі чыталі?» (Н.Гілевіч). Уражанне было такое, быццам аўтар загаварыў з кожным **тэт-а-тэт** непасрэдна, без прысутнасці каго-небудзь трэцяга (У.Гніламёдаў). Да самай жаніцьбы не пакідала боязь заставацца з імі [жанчынамі] **тэт-а-тэт**... (А.Галубовіч). Што ж, пагаворым, як кажуць, **тэт-а-тэт**... Пакіньце нас у двух з Бакульчыкам (В.Блакіт). Праз колькі хвілін я арганізаваў сустрэчу **tete-a-tete** з В.Быкавым. Абмеркаваў з ім сітуацыю (М.Дубянецкі).

У

У абдымкі (абдоймы) марфея ісці, пайсці і пад. Акал. Кніжн. Спаць. **Сін.:** на бакавую (у 2 знач.); на бок. Я проста скептык, якому да таго ж вельмі хочацца спаць і які не дачакаецца сустрэчы са

Швальбе, каб пасля адправіць яго да д'ябла, пачытаць штосьці вясёлае з твораў тутэйшых паэтаў... І пайсці **ў абдоймы Марфея** (У.Караткевіч).

Ісціна ў апошняй інстанцыі. Азн. Функц. не зам. Неаспрэчная, якая не падлягае сумненню. Ніякага плюралізму думак і поглядаў ён не дапускае., словам, яго погляд — гэта ісціна **ў апошняй інстанцыі**, яна канчатковая, неабвержаная (Б.Сачанка). У.Казбярук пазнаёміўся з артыкуламі Вітаўта Тумаша і ўспрыняў іх як ісціну **ў апошняй інстанцыі** (А.Жураўскі). Агульныя рысы некаторых дэструктыўных рэлігійных арганізацый: прэтэнзіі на «харызматычнае» лідэрства, прэтэнзіі на ісціну **ў апошняй інстанцыі** (Настаўн. газ. 3.05.2001). Раскрываючы свае адносіны да падзей рэчаіснасці, ён [І.Шамякін] не прэтэндуе на ісціну **ў апошняй інстанцыі...** (А.Бельскі).

Увайсці ў прымаўку. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Стаць агульнавядомым, усімі прызнаным. Які валадар будзе радавацца таму, што ягонага зяця наваградцы любяць болей? Наваградцы, чые палкі і цяпер лепшыя ў войску, чыя ганарлівасць **увайшла ў прымаўку...** (В.Іпатава). Храбрасць Садзіленкі **ўвайшла ў прымаўку** (ЛіМ. 27.05.1969).

Уваходзіць (увайсці) у вушы каму, чые. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Чуцца, успрымацца на слых. Я нарадзіўся праз сем гадоў пасля вайны, і само гэта слова – «вайна» – калі і не **ўвайшло ў** мае **вушы** першым, паперадзе мамы ды таты, дык было адным з першых (А.Кажадуб).

<Увесь> ператварыўся ў слых. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Пачаў вельмі ўважліва прыслухоўвацца да чаго-н. **Сін.:** навастрыць вушы; наставіць вушы; натапырыць вушы; разявіць вушы. Міхал скінуў стрэльбу з пляча і **ператварыўся ўвесь у слых** (С.Александровіч). У камандзірскай зямлянцы над рацёй сядзела Стася... Дзяўчына **ўся ператварылася ў слых** (А.Карпюк). Нарэшце галасы сталі чішэць, і Чубар яшчэ больш насцярожыўся, **увесь ператварыўся ў слых**, каб не прапусціць ніякага гуку (І.Чыгрынаў).

У гадзіну па чайнай лыжцы. Акал. Разм. Часцей ужыв. пры дзеясл.-вык. незак. тр. Вельмі марудна, павольна, не спяшаючыся (рабіць што-н.). Дык яны ж страляюць, як той казаў, **у гадзіну па чайнай лыжцы** (М.Машара). Трактарысты стаяць, а яны на конях цыркаюцца, **у гадзіну па чайнай лыжцы** (У.Кузьмянкоў). Дзімку пачала ўжо злаваць гэтая жвачка, якую **ў гадзіну па чайнай лыжцы** цягнуў Сашка (А.Рыбак). **У гадзіну па чайнай лыжцы** –

інакш не скажаш – камплектуюць кінаўстаноўку (Настаўн. газ. 13.08.1986). [БРС, т. 1, с. 303: праз гадзіну па чайнай лыжцы.]

Удар ніжэй пояса. Мн. не ўжыв. Часцей вык. Разм. Неадабр. Раптоўная і балючая непрыемнасць, нечакана і нетактоўна прычыненая каму-н. **Сін.:** удар пад дых. «[Святлана Уладзіславаўна:] Я не думала, што вы такі маленькі і худзенькі...» Для Лукіна, які і сапраўды быў на цэлую галаву ніжэй за Святлану Уладзіславаўну, гэта быў **удар**, як кажуць баксёры, **ніжэй пояса** (В.Праўдзін).

Удар пад дых. Мн. не ўжыв. Часцей вык. Разм. Неадабр. Раптоўная і балючая непрыемнасць для каго-н. **Сін.:** удар ніжэй пояса. Лазовік разумеў, куды хіліць першы сакратар. К чаму гэты намёк? Гэта ж **удар пад дых**. Якое дачыненне мае той пралік, за які сам сабе не можа дараваць, да будаўніцтва комплексу, да аб'яднання калгасаў? (В.Блакіт). — Ты на што намякаеш? — Ні на што, я канстатую... Ты таксама дзеля нечага вучыўся ў Акадэміі міліцыі? — Гэта **ўдар пад дых**, — незадаволена буркнуў Перавалаў (В.Праўдзін). Пісьменнік не паспявае ачомацца ад аднаго **ўдару пад дых**, як тут жа яго агламошваюць іншай навалай... (А.Рыбак).

Удар у спіну каму. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Подлы ўчынак, здрадніцкія паводзіны ў адносінах да каго-н. **Сін.:** нож у спіну каму. — Мы знаем: вы, таварышы Васілевіч і Нямкевіч, лаяльныя да нас, — сказаў, пільна пазіраючы ім абодвум у вочы. — Але вось іншыя нашыя — не... Вось доказ, што той-сёй пайшоў у падполле і рыхтуе нам **удар у спіну**... (Г.Далідовіч). — Дык чаму тады замаўкаеш, ясна не адказваеш пра тое, пра што я пытаю? — Леаніла зноў і зноў была смялейшая за мяне. «Не магу, — было ў мяне на языку, але так з яго і не сарвалася, — бо мне трэба нават на страх самому сабе прызнацца: «Я цябе кахаю», «Я цябе хачу». Але ж як такое сказаць, калі на гэта не маю ніякага права! Нават больш — гэта будзе маім **ударам** Уладзю **ў спіну**!» (Польмя. 1995. № 10).

Ударыць па цымбалах. Праст. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Паўдзельнічаць у гулянцы з багатай выпіўкай. Можна будзе.. пабыць у горадзе, дзе зусім іншы дух, сустрэцца з сябрамі і разам з імі **«ударыць па цымбалах»** — махнуць рукой на цяжкі час.. і як след павесяліцца (Г.Далідовіч). Ну што, дзядзька Апанас, **ударым па цымбалах**? (Польмя. 1992. № 7).

Ударыць у набат. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці абстр. прадмета. Настойліва звярнуць усеагульную ўвагу на што-н. небяспечнае, заклікаючы да барацьбы з ім. **Сін.:** забіць трывогу. Савецкі Саюз першы **ўдарыў у набат**, папярэдзіўшы

міжнароднае супольніцтва аб пагрозе прыходу фашызму да ўлады ў Германіі (Звязда. 10.09.1986).

Ударыць у нос. Часцей у 3-й ас. цяп. ці ў пр. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Востра, рэзка запахнуць, выклікаючы адмоўную рэакцыю. **Сін.:** даць у нос. У вялікім класным пакоі, адведзеным пад каравулку, **ударыла ў нос** спёртым паветрам, тытунёвым смуродам (І.Навуменка). Востры звярыны пах **ударыў яму ў нос** (В.Вольскі).

Ударыць у хамут. Праст. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Рашуча не пагадзіцца, заўпарціцца. **Сін.:** даць у хамут; на хвост стаць; стаць на дыбкі. Тут сам ксёндз **ударыў у хамут**, бо яго батракоў арыштавалі, а на гаспадарцы рабіць не было каму (М.Машара). [Жэня] спрабавала частку грузу перакласці на дзяўчат, дык тыя адна за другой **ўдарылі ў хамут** (Б.Стральцоў). Як даведаўся я, што гэта ваш, Нупрэй, сыноч, я адразу **ўдарыў у хамут**: я, майляў, спец па зямлянках, суседа ўзяць не змагу (Я.Сіпакоў). Кастусь напачатку, калі даведаўся, што яго накіроўваюць на цагельню, як кажуць, **ударыў у хамут** (І.Шальманаў).

У дубкі ісці (пайсці) з кім. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Уступаць у сутычку з кім-н., задзірацца, выяўляць нязгоду, пярэчыць каму-н. **Сін.:** брацца за чубы (у 2 знач.); брацца за грудкі з кім (у 2 знач.); брацца ў рожкі з кім; у рожкі з кім. Кажу: выпіў, дык ідзі кладзіся, як чалавек. Ён **у дубкі**: давай, майляў, яшчэ. Выпхнула неяк, пайшоў... (Польмя. 2001. № 6). Спаліць тое Вітольдава дзерава і то, пэўна, больш карысці было б. Але яна гэтага ніколі не зробіць. Хоць часам, зазлаваўшы, і пагражае. Не, з сынамі **ў дубкі** яна не **пойдзе** (Ф.Сіўко). [Лепешаў, с. 41: ісці (пайсці) у дубкі; Даніловіч, с. 185: у дубкі ісці (станавіцца).]

Узяць уцяям што. Гл. браць (узяць) уцяям што.

У кантэксце чаго. Акал. Функц. не зам. 1. У цеснай сувязі з чым-н., з больш шырокім паняццем. Доўгі час беларуская літаратура вывучалася не **ў кантэксце** сусветнай літаратуры, а ў адрыве ад яе (Беларуская мова і літаратура. 2000. № 2). Аўтар разглядае катэгорыю патрыятызму **ў кантэксце** дзяржаўнай незалежнасці (Настаўн. газ. 11.04.2000).

2. На фоне чаго-н., у параўнанні з чым-н. Цэзій будзе ляжаць на нашай зямлі трыста гадоў. Не так многа **ў кантэксце** вечнасці, але ў нашым чалавечым жыцці — вечна (Настаўн. газ. 27.07.2000). Драматызм гэтай гібелі ўспрымаецца **ў кантэксце** ўсіх тых страт і

самотных расстанняў, якія зведваюць героі новай кнігі В.Адамчыка (А.Пяткевіч).

У канцы канцоў. Разм. 1. Акал. У канчатковым выніку, пад канец, напаследак. **Сін.:** у рэшце рэшт (у 1 знач.). Якія б ні былі ліпавыя нашы саюзнікі, ды **ў канцы канцоў** і яны заварушацца (Я.Колас). А **ў канцы канцоў** вось што: надзявайце пінжак, бярыце ногі ў рукі і бяжыце на пошту (У.Корбан).

2. У знач. пабочн. сл. Нарэшце. Ужыв. для падкрэслівання чаго-н. ці паказу, што мера цяплення, чакання і пад. скончылася. **Сін.:** у рэшце рэшт (у 2 знач.). [Радзеікі:] Ты надаела, не хачу цябе я знаць, прападаць не буду, чуеш? [Васіліса:] Не крычы, **у канцы канцоў!** (А.Александровіч). Не ты, **у канцы канцоў**, сеяў, без цябе і сажнуць! (А.Жук).

Укладвацца ў пракрустава ложа. Кніжн. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Насільна прыстасоўвацца да чаго-н., падганяцца да пэўнай меркі. Паслухалі. Бокам цяпер выходзяць іх хуткаспельныя схемы, жыццё не хоча **ўкладвацца ў іх пракрустава ложа**. Спахапіліся, але адрэзаную лусту не прылепіш, ліквідаваць прасцей, чым аднавіць (В.Блакіт).

У лесе гадаваўся. Вык. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Няўмека, неспрактыкаваны чалавек. Аляксей Пятровіч слухае, падтаквае, смяецца з Бельм. Але ж ён не **ў лесе гадаваўся**, разумее, які той ваенспец... Альбо ён ніякі не афіцэр, альбо... (А.Кажадуб). [Депешай, с. 72: у лесе гадованы (гадаваны).]

Умыванне рук. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам. Неадабр. Адмаўленне ад удзелу ў чым-н. ці ўхіленне ад адказнасці. А можа, усе гэтыя разважанні – такая, больш-менш зручная, форма **ўмывання рук** (Я.Брыль).

Быць, заставацца **ў накладзе**. Акал. Разм. З проігрышам, у нявыгадным становішчы. Звычайна пра грашовыя выдаткі. «Я атрымліваю ўсе пяць мільёнаў, — думаў ён. — З іх, праўда, прыйдзецца выдзеліць сёе-тое Максу, Робу і, вядома, у касу Легіёна. Аднак я не буду **ў накладзе**» (М.Гамолка). Святар застанецца не **ў накладзе**, таксама ж чалавек... Адпачне, падыхае марскім паветрам. Выдаткі ўсе праплачаны (В.Праўдзін).

У падвешаным стане. Вык. Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. З самаадчуваннем, настроем няпэўнасці, нявырашанасці чаго-н. (быць, знаходзіцца і пад.). Без чытача пісьменніку глуха і пуста. Ён тады **ў падвешаным стане**. Тады паўстаюць пакутлівыя пытанні: навошта і для каго пісаць? (В.Карамазай). Адзін верш забараняецца канчаткова, і **ў падвешаным стане** застаўся Адам

Глобус. Ну, з гэтым я яшчэ нешта буду рабіць. Абавязкова! (М.Дубянецкі).

У парадку рэчаў. Вык. Кніжн. Часцей ужыв. пры дзейн. г э т а. Звычайна, нармальна, натуральна. Цяжар таго, што застаецца толькі тваім, да болю ясны позірк на самога сябе збоку, недавальнення сабой наогул і апошняяй работай у прыватнасці. Няўжо гэта — «**у парадку рэчаў**», нармальна? (Я.Брыль). Жонка бегала па магазінах, варыла, мыла бялізну, нават машыну вадзіла. Ён [муж] лічыў, што гэта **ў парадку рэчаў** (І.Навуменка). Тут усё **ў парадку рэчаў**. А зямля так пахне зямлёй! (А.Вярцінскі). Людзі жэняцца, выходзяць замуж і разводзяцца. Усё гэта зараз, як кажуць, **у парадку рэчаў** (А.Цяжкі).

У пень. Акал. Разм. Ужыв. пры вык.-дзесл. зак. тр. Зусім, ушчэнт (збіць, знішчыць, сапсаваць і пад.). Коні збілі **ў пень** нашыя грады, — а вы не бачыце (Ф.Янкоўскі). Увесь народ вымардуюць і вымараць **у пень**, да апошняга чалавека (З.Пазняк). [Ваяводы пераможнымі рэляцыямі] пахваляюцца: «У Мсціславе секлі ад сэрца, секлі **ў пень** і ўсіх высеклі» (А.Петрашкевіч). Быў такі лясок, ды выразалі **ў пень**, бо не сваё ж, калхознае (Р.Барадулін). [Даніловіч, с. 188: у пень.]

У поце твару свайго. Акал. Кніжн. Вельмі старанна, не перастаючы (працаваць, здабываць, зарабляць і пад.). **Сін.:** душы паслухаючы; закасаўшы рукавы; не пакладаючы рук; у поце твару. **Ант.:** абы дзень адбыць; абы дзень да вечара (у 1 знач.); абы з рук; з плеч ды ў печ (у 2 знач.); з пятага на дзесятае (у 2 знач.); па канец рук; праз пятае ў дзесятае (у 2 знач.); пусці павалюся (у 2 знач.); спусціўшы рукавы; сям-так (у 2 знач.); сям-так накасяк <абы не палюдску>; цапам-лапам; цапу-лапу; цераз пень калоду (у 1 знач.); цяп ды ляп. — Чытай біблію, — кажа сам містэр Форд, — так, як я чытаю, там напісана: «**У поце твару свайго** ты будзеш здабываць свой хлеб» (П.Пестрак). Таварышы з Бюро экскурсій і падарожжаў, безумоўна, працавалі **ў поце твару свайго** (У.Корбан). Пакуль гэтыя і некаторыя іншыя «невідзімкі» працавалі **ў поце твару свайго**, Кандратовіч вырашыў зрабіць новы фінт (Вожык. 1983. № 12).

У поце твару (чала). Акал. Функц. не зам. Вельмі старанна, не перастаючы (працаваць, здабываць, зарабляць і пад.). **Сін.:** душы паслухаючы; закасаўшы рукавы; не пакладаючы рук; у поце твару свайго. **Ант.:** абы дзень адбыць; абы дзень да вечара (у 1 знач.); абы з рук; з плеч ды ў печ (у 2 знач.); з пятага на дзесятае (у 2 знач.); па канец рук; праз пятае на дзесятае (у 2 знач.); пусці павалюся (у 2 знач.); спусціўшы рукавы; сям-так (у 2 знач.); сям-так накасяк <абы

не па-людску>); цапам-лапам; цапу-лапу; цераз пень калоду (у 1 знач.); цяп ды ляп. *Безумоўна, усе гэтыя людзі ў пэўным сэнсе заслугоўваюць павагі – яны ж у поце твару* зарабляюць кожны свой рубель (Беларусь. 1985. № 2). [Пятро] стараўся, стараўся **ў поце твару** вось ужо каторы год, забыўшыся пра ўсё на свеце (М.Парахневіч). Другое аблічча – абветранае, заклапочанае, але добрачылівае – аблічча простых людзей, якія **ў поце чала** здабываюць хлеб надзённы (Звязда. 2.08.1983). Калі ж чалавек пагарджае адказнасцю перад ведамі, прычым не сваімі, так сказаць, абыходкавымі, бытавымі, але здабытымі **ў поце чала** мноствам людзей, тады наступае трагедыя (К.Тарасаў).

Уставаць (падымацца, паднімацца) з каленяў (-нь); устаць (падняцца) з каленяў (-нь). Функц. не зам. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Пераставаць быць паднявольным, прыніжаным, пакорлівым. На рубяжы святла і ценяў, на пакалечанай зямлі **ўставалі** часам мы з **каленяў**, не паміралі ўсё ж — жылі (А.Казак). Беларус, **падыймайся з каленяў** і спяшай, даганяй грамаду... (М.Трахімчык). Нашы рабочы клас робіць толькі першыя няўмельныя спробы **ўстаць з каленяў**... (В.Быкаў). Думка пра нацыю, якая **ўстае з каленяў**, духоўна ўзвышае героя над падзеямі (М.Тычына). Ніколі з **калень** не **падняцца** народу, не ўзняць галавы, пакуль не пачне ён змагацца — адстойваць свабоду, правы (Нар. воля. 28.05.1998). Край любімы наш, родны стаў няўтульны й галодны. Гнеўна пушча над полем шуміць... Час **падняцца з каленяў** і жыць (А.Манулік). Мы, беларусы, выжывем фізічна толькі тады, калі **паднімемся з каленяў**, адродзім мову, культуру, свае спаконвечныя мудрыя традыцыі... (С.Законнікаў).

У стол пісаць (напісаць). Акал. Разм. Без надзеі на апублікаванне напісанага ў бліжэйшай будучыні. **Сін.:** у шуфляду. Віцьбіч.. слухай вершы Маракова, напісаныя **ў стол**, не для друку, сапраўдную паэзію... (Л.Рублеўская). На жаль, уся гэтая інтэнсіўная праца да пары да часу вялася **ў стол** (Г.Тычка). Беларускіх пісьменнікаў напракалі, што яны ніколі не пісалі **ў стол**... Але ж «Сказ пра Лысую гару» — абвяржэнне гэтай высновы (ЛіМ. 19.05.2000). Віталь Сцяпанавіч шмат разважае аб праблемах сучаснай вышэйшай школы, шмат піша на гэту тэму. Штосьці **ў стол** ці для абмеркавання з калегамі, штосьці для друку (Настаўн. газ. 26.01.2002). Так ахвярна пісьменнікі пішуць **у стол**. Хто нас выдасць пасля, прачытае?.. (Г.Пашкоў).

Усяму галава. Вык. Разм. Адабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы, канкр. і абстр. прадмета. Самае галоўнае, найбольш важнае

сярод іншага. **Сін.:** альфа і амега чаго; краевутольны камень чаго; станавае жыла чаго, чыя. Будзе ўгнаенне — мець будзем ураджай. А добры ўраджай — гэта хлеб. А хлеб **усяму галава** (П.Кавалёў). Хіба не бачаць, колькі нас, Быкоўскіх, зараз развялося, што на нас, Быкоўскіх, усё тут трымаецца, што мы, Быкоўскія, **усяму тут галава** (М.Ермаловіч). Першая запаведзь: убраць ураджай! Тэхніка — **усяму галава!** (А.Макаёнак). Скачы ад печы, жэўжык. Яна, як і хлеб, — **усяму галава**. Залазь. Азяб, бачу (В.Ткачоў). Дагаварыліся да таго, што без ідэалогіі немагчыма пабудаваць квітнеючую Беларусь. А я, дурань, думаў, што **ўсяму галава** — эканоміка... (В.Гроднікаў).

Утоптванне (таптанне) у гразь каго, чаго. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Ачарненне, прыніжэнне, знеслаўленне, несправядлівае абвінавачванне каго-, чаго-н. **Сін.:** абліванне гразю <каго>. Ці захавуюць наступнікі духоўны скарб продкаў? Ці зберагуць пад ашалелым напорам размывання, знішчэння, **утоптвання ў гразь** усяго, на чым спакон веку трымаўся народ? (Г.Пашкоў).

У труне бачыў (-ла, -лі) каго. Праст. Зламоўны. Ужыв. пры дзейн.-займ. «я». Страшэнна ненавідзячы каго-н., жадаю яму смерці. «А божа, — падумалася са скрухай... — На д'ябла мне ўсё гэта здалася... **У труне** я яго бачыў, гэтага хлюсіка» (У.Калеснік).

У чорта на кулічках. Акал. Разм. Вельмі далёка, у аддаленых мясцінах (быць, жыць, знаходзіцца і пад.). **Сін.:** блізкі свет; за дзесятай гарой; за светам; за трыдзевяць зямель; на край свету; у віру на калу; у чортавых зубах; у чорта на рагах; у чорта ў зубах. Ну што ж, пойдзем па хатах. Я **ў чорта на кулічках** жыву. Праводзіць мяне не трэба (А.Асіпенка). Вы ведаеце, дзе суседняя армія? **У чорта на кулічках** суседняя армія. Жукаўку яшчэ не ўзяла (В.Быкаў). Яго, Міхалаў, хутар абрэзалі, як той казаў, па самае нельга, а яму ўзамен далі тры гектары пясчанай няўдобіцы, ды дзе — **у чорта на кулічках** (Р.Сабаленка). Выходзіць тое, што для сябе няможна лавіць, а?.. Жывём **у чорта на кулічках**, а няможна рыбкай паласавацца, не даюць... (А.Масарэнка). — Не суй носа ў чужое проса. — Праўда вочы коле... Што там, **у чорта на кулічках**, мёдам намазана? (П.Місько).

У шуфляду пісаць, перакладаць. Акал. Разм. Без надзеі на апублікаванне напісанага ў бліжэйшай будучыні. **Сін.:** у стол. Мне няма чаго ўтойваць. І таму я ўсё жыццё не пісаў **у шуфляду**. Іншая справа, што мне цяпер трэба ад многага з напісанага адмовіцца (М.Лужанін). Вельмі крыўдна было пачуць, што Васіль Сёмуха перакладае сёння **ў шуфляду** (В.Іпатава).

Ф

Фарбы згушчаюцца (згушчаліся, згусціліся). У безас. ужыв. Функц. не зам. Што-н. празмерна перабольшваецца, драматызуецца. У пераважнай большасці [твораў І.Шамякіна] сучаснасць вывяраецца штодзённым жыццём, бытавымі клопатамі і турботамі. **Фарбы згушчаюцца**, адмоўныя эмоцыі нагнаюцца (С.Андраюк).

Флаг у руці каму. Гл. сцяг (флаг) у руці каму.

Х

Хавай божа. Толькі ў заг. л. Выкл. Разм. 1. Выказванне папярэджання, засцярогі чаго-н. нежаданага, недапушчальнага. **Сін.:** барані божа (у 1 знач.); божа збаў (у 1 знач.); крый божа (у 1 знач.); не давадзі бог (у 1 знач.); не дай бог (у 1 знач.); няхай бог крые. *Ногі мае не ходзяць, спіна не гнецца і сама ўся ледзьве цэгаю.* **Хавай божа**, памру — хто ж дагледзіць цябе, сірату? (Я.Лёсік).

2. Выказванне рашучага адмаўлення чаго-н. або нягоды з чым-н. **Сін.:** барані божа (у 2 знач.); божа збаў (у 2 знач.); крый божа (у 2 знач.). *А пра тое, каб усякую брыду напаказ выкалупваць, хай Сымон Баран турбуецца.* Мяне ад гэтага — **хавай божа!** (Л.Калюга).

Хаваць галаву ў пясок. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Палохаючыся, ухіляцца ад чаго-н. **Сін.:** азірацца на кусты; глядзець у кусты. *Давайце ж не будзем хаваць галаву ў пясок — нашым юнакам і дзяўчынкам ведаў [пра маральна-палавое выхаванне] катастрафічна не хапае* (Настаўн. газ. 20.05.2000). *Тыя палітыкі, якія агітуюць не ўдзельнічаць у выбарах пры любых саступках існуючага рэжыму, нагадваюць страуса, які перад небяспекай хавае галаву ў пясок* (Нар. воля. 7.03.2000).

Хаджэнне на галаве (галовах). Мн. не ўжыв. Дзейн. і дап. Разм. Неадабр. Бурнае свавольства, гарэзлівасць (звычайна з боку дзяцей). *Па-мойму, «хаджэнне на галовах» на ўроках павінен, пры неабходнасці скідвання назапашанай энергіі, «арганізаваць» сам настаўнік* (Н.Цыпіс).

Хадзячая газета. Часцей адз. Часцей вык. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Чалавек, які распаўсюджвае розныя навіны і чуткі. *Пасля Лукавіцын стаў больш асцярожным у выяўленні свае прыхільнасці да ідэі «свабоднай любові», хоць нашы тутэйшыя хадзячыя газеты ніяк не хацелі забыцца аб яго існаванні, — праз нейкі час побач з Лукавіцыным упарта сталі называць імя выкладчыцы французскай мовы (К.Крапіва). «Ці тут падманулі, ці там?» — вырашалі адны забытаную дyleму, а другія, якіх звычайна называюць «хадзячай газетай», з палёгкай уздыхнулі, ніяк не маглі*

яны змірыцца з тым, што іншыя разнеслі навіну ў масах — такія ўвогуле ніколі, нікому і нічому не вераць, але вельмі крыўдзяцца, калі не вераць ім (А.Кудласевіч).

Хоць галавой аб сцяну біся. Толькі ў гэтай форме. У безас. ужыв. Разм. Выказванне безнадзейнасці, немагчымасці зрабіць што-н., каб выйсці з крайне цяжкага становішча. **Сін.:** хоць галавой у пятаю; хоць лажыся і памірай; хоць <ты> вешайся; хаць <ты> галавой налажы; хоць <ты> жывы ў зямлю лезь; хоць <ты> у вір галавой; хоць у пятаю лезь; хоць у труну лажыся. *Настрой у Лаўрыка ўсе гэтыя дні быў вельмі цяжкі. Часам было яму так нудна — хоць галавою аб сцяну біся* (М.Гарэцкі). [Юрчанка, III, с. 167: хоць галавою аб сцяну біся.]

Хоць <ты> галавой налажы. Толькі ў гэтай форме. У безас. ужыв. Разм. Выказванне безнадзейнасці, немагчымасці зрабіць што-н., каб выйсці з крайне цяжкага становішча. **Сін.:** хоць галавой аб сцяну біся; хоць галавой у пятаю; хоць лажыся і памірай; хоць <ты> вешайся; хоць <ты> жывы ў зямлю лезь; хоць <ты> у вір галавой; хоць у пятаю лезь; хоць у труну лажыся. *Бывае, што ў камандзіроўцы першаю сустракае якая-небудзь драбязя накітальт незаказанага гатэля ці праколатага кола ў машыне, — і тады ідзе наперакасяк, хоць ты галавой налажы* (А.Кажадуб). *Да свята, хоць галавой налажы, трэба выплаціць хаця б частку невялікага заробку працаўнікам...* (К.Скуратовіч).

Хоць ты крыжам ляж. Толькі ў гэтай форме. Акал. Разм. Нягледзячы ні на якія старанні, намаганні; што ні рабі (не атрымліваецца што-н.). **Сін.:** хоць на кавалкі разрываўся; хоць памры; хоць разарвіся каму (у 2 знач.); хоць ты лопні (у 1 знач.); хоць ты што каму. *Вось гэтакі быў аб'ездчык. Прымэніцца, гад, дык хоць ты крыжам ляж, а не злітуецца* (Я.Лёсік).

Хоць ты макам садзіся. Толькі ў гэтай форме. У безас. ужыв. Разм. Цяжка, безвыходна. Выказванне адчаю, бяссілля. **Сін.:** хоць воўкам вый; хоць рэпку спявай; хоць <ты> гвалт крычы; хоць <ты> плач. Толькі адзін старшыня, Келькут, прыстойна гаворыць [паруску]. *Што рабіць? Хоць ты макам садзіся. Вось вам і метадка з педагогікай* (У.Караткевіч).

Хоць ты ў сабакі вачэй (вочы) пазыч (пазычай) каму. Толькі ў гэтай форме. У безас. ужыв. Разм. Вельмі сорамна, непрыемна. **Сін.:** хоць скрозь зямлю праваліся каму. — Ой, Валодзя, — кажу, а самому, зноў жа, *хоць у сабакі вачэй пазыч*, — дык жа мне ўжо во, Шмулька — абагнаў [бульбу] і пабаранаваў... Ты ўжо, калі ласка, не крыўдуй, што так выйшла... (М.Гіль). *Прошапан спачатку жажнуўся*

ад такога здогаду, бо ведаў: Бог не пахваліць і смехаты ў народзе начаўпеца, што **хоць ты ў сабакі вачэй пазычай!** (С.Яновіч).

Хоць у плуг запрагай каго. У безас. ужыв. Разм. Хто-н. вельмі моцны, здаровы. **Сін.:** можна ў плуг запрагаць каго. — Доктар! Я здаровы, як бык... — Што яго глядзець?! Гэтага буйвала **хоць у плуг запрагай** (Я.Палубятка). [Лепешаў, с. 77: **хоць у плуг запрагай** каго.]

Хрыстова нявеста. Гл. богава (хрыстова) нявеста.

Хто ёсць хто. У знач. дадан. ск. Функц. не зам. Што ўяўляюць сабой тыя ці іншыя людзі, чаго варты хто-н. Беларусь была на перыферыі падзей, але і для яе пераварот стаў экзаменам, праверкай: **хто ёсць хто** (С.Законнікаў). Апошні год быў вельмі цяжкі і багаты на выпрабаванні і добра паказаў, **хто ёсць хто** (С.Шушкевіч). Іван Іванавіч прапанаваў галасаванне па яго напраўках правесці пайменна, каб гэтыя самыя медыкі і педагогі ўбачылі, **хто ёсць хто** (Нар. воля. 7.12.2001). Дастаткова «дапытаць з прыдзіркамі» ўсіх, хто на той час працаваў у Цэнтральным аддзеле, — і стане зразумелым, **хто ёсць хто** (В.Праўдзін).

Худа-бедна. Акал. Разм. Найменш, не менш за тое (пра што гаворыцца). **Сін.:** сама меней. **Ант.:** сама большае. Нас жа, нагадаю, тры сям'і, **худа-бедна**, а па пяць мяхоў [бульбы] трэба (В.Ткачоў). Дахаты вярнуліся «нагружаныя» пакупкамі. — **Худа-бедна**, аднак сёння галадаць не будзем, — задаволена выказаў свае думкі ўголас Чорны (М.Райчонак).

Ц

Морда **цагліны просіць.** Вык. Праст. Пагард. Тоўстая, тлустая, сытая, звычайна чырванаватага колеру. — І хто яго бачыў? — Каго? — Шышку. — Люба мая бачыла. Морда, кажа, во — што ражка. **Цагліны просіць.** Быццам з курорта прыехаў, а не з Магадана. Толькі ішрам. На ішчацэ, як у разбойніка (І.Шамякін). Го, ён [Чарапіцкі] цяпер вялікі пан, морда чырвоная, **цагліны просіць...** (П.Пестрак). Ну і дылда! Морда **цагліны просіць**, а ён адно ведае — клянчыць капеечкі. А трасцы не хацеў? (І.Аношкін). А тут нейкі хлюст — і адкуль ён толькі ўзяўся — ідзе мне насустрач. Морда — **цагліны просіць** (М.Чавускі).

Ці грэх ці два. Выкл. Разм. Паспрабуем, трэба рызыкнуць (адважыцца зрабіць што-н. пасля разваг, нерашучасці). А тут якраз [уцякаючы ад радыяцыі] сабраліся ў дарогу некалькі сем'яў, сам старшыня калгаса выязджаў. Падумала [цётка Хрысціна] ды і рызыкнула — **ці грэх ці два** (У.Міхно). **Ці грэх ці два** (Назва зборніка сатырычных і гумарыстычных твораў Н.Гілевіча). [Лепешаў, с. 78: **ці грэх ці два.**]

Цудоўны пол. *Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функц. не зам.* Жанчыны. **Сін.:** прыгожы пол; слабы пол. Кажучы словамі Маркса, грамадскі прагрэс можа быць дакладна вымераны па грамадскім становішчы **цудоўнага полу** (А.Вярцінскі).

Цьфу ты нячыстая сіла. *Выкл. Праст. Вокліч прыкрасці, незадаволенасці, раззлаванасці і пад.* **Сін.:** авохці мне; ёлкі зялёныя; ёлкі-маталкі; ёлкі-палкі; фу ты <ну-ты>; халера ясная; цьфу ты <чорт>; чорт бы яго ўзяў; чорт вазьмі; чорт ведае што такое. **Цьфу ты нячыстая сіла!** Хай будзе па-твойму (В.Іпатава). Крутну [спінінг] колькі разоў і стоп – ні з месца... – **Цьфу ты нячыстая сіла**, – узялаўся ён. – Відаць, за калоду зачепіў на дне... (Р.Ігнаценка).

Цягнуць коўдру на сябе. *Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы ці сукупнасці асоб. Дзейнічаць на сваю карысць, не думаючы пра інтарэсы іншых. Не варта толькі ў парыве звышпатрыятызму* **цягнуць коўдру на сябе**, бо тут [ля ракі Крапівенкі] поруч змагаліся і беларусы, і палякі, і ўкраінцы, і летувісы, магчыма, таксама (ЛіМ. 19.07.1996). Партнёры пачалі кожны паасобку **цягнуць коўдру на сябе**... Кожны хацеў адхапіць большы кавалак пірага (Звязда. 14.08.1996). Працэс еўрапейскай інтэграцыі ідзе няпроста, кожны «**цягне коўдру на сябе**» (Свабода. 7.02.1997). А слава, як тая кароткая коўдра, дзе кожны ўпіраецца, моўчкі сапе. І толькі маэстра пашаністы Роўда не тужыўся **коўдру цягнуць на сябе** (Р.Барадулін).

Ч

Чамярыца яго ведае. *Часцей у знач. галоўн. ск. Праст. Неадабр. Невядома.* **Сін.:** агонь яго ведае; алах яго ведае; бог яго ведае; вятры яго ведаюць; кадук яго ведае; ліха яго ведае; немач яго ведае; нячысцік яго ведае; пярун яго ведае; трасца яго ведае; хто яго ведае; чорт яго ведае. [Гарошка:] **І чамярыца яго ведае**, як гэта неяк хітра на свеце ўстроена! (Я.Купала).

Чартоў (чарцей) ганяць. *Праст. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы.* Сурова распраўляцца з кім-н., лупцаваць каго-н. **Сін.:** даваць гарту каму (у 2 знач.); даваць дыхту (у 2 знач.); даваць жару (у 2 знач.); даваць копаці каму; даваць перцу каму (у 2 знач.); даваць прыкурыць каму (у 2 знач.); даваць пытлю каму (у 2 знач.); даваць у косці каму (у 2 знач.); даваць у скуру каму (у 2 знач.); даваць чапаласу каму (у 2 знач.); даваць чосу каму (у 2 знач.); даваць па зубах каму; даць па карку каму; задаваць фефару каму; мыліць шыю каму (у 1 знач.); намяць бакі каму; па сцяне размазаць каго; прапісаць іжыцу каму; спусціць скуру з каго (у 1 знач.); усыпаць

гарачых каму. На добрым падпітку гераізм ягоны праяўляўся з яшчэ большай сілай — і тады ганяў і біў-лупіў ён сваю Апраметную, як сідараву казу... Вяскоўцы толькі спачувальна ківалі галовамі і канстатавалі: «Зноў Героім «**чартоў ганяе**» (Г.Дзмітрыеў). [Лепешаў, с. 79: чорта (чарцей) ганяць.]

Часанне языка. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр. Пустаслоўе, балбатня. **Сін.:** пераліванне з пустога ў парожняе (у 2 знач.); тары-бары <растабары> (у 1 знач.). Лазовіку карцела папільнуць: ну-у, ты па **часанні языка** не ўступіш любой кабеце, але стрымайся (В.Блакiт).

Чорт паблытаў каго. У безас. ўжыв. Праст. Хто-н. паддаўся спакусе (зрабіць які-н. учынак, звычайна нядобры). **Сін.:** чорт падбіў каго. [Васіліна:] Не вінаватая я! Дальбог, **чорт** мяне **паблытаў**... Зяцёк дарагі... (Э.Валасевіч). [Маслюк, устае на калені:] Дзядзечка, родненькі, даражэнькі, даруй рабу божаму. **Чорт паблытаў** (М.Скрыпка).

Чорт пацягнуў за язык каго. У безас. ўжыв. Праст. Знянацку і недарэчы захацелася каму-н. сказаць што-н. **Сін.:** пацягнула за язык каго. **Чорт** мяне **пацягнуў за язык** сказаць, што я з рэдакцыі (І.Шамякін). Прабач мне, Лізачка. Чэснае слова, каб я ведала, што ты яго кахаеш, а то ж... і **пацягнуў** мяне **чорт за язык** (А.Макаёнак). **Чорт пацягнуў** мяне **за язык:** — А мо і ты ванну прымеш з дарогі? (П.Місько). **Пацягнуў** яго **чорт за язык** прызнавацца ў тым, што ён, аканом буйнога землеўладання Ежы Урбановіч, найпросты нашчадак франдзёра і напалеонаўскага прыслугача (А.Наварыч).

Чый **чорт старэйшы (старшы)**. У безас. ўжыв. Разм. Чыя-н. перавага, перамога ці слушнасьць. — Няпраўда!.. Я адганяў таго гусака, каб ён не задзюбаў маладых гусянятаў! І незнарокам... — Апраўдваешся... — Ты майстар на гэта, але, пакуль, няхай твой **чорт** будзе **старшы**... (С.Яновіч). [Лепешаў, с. 79: чый чорт старшы (старэйшы).]

Чуваць (чутно) як муха пралятае. Акал. Разм. Надзвычайна ціха дзе-н. І бацька мойкне і чакае, што скажа дзядзька або маці, і ціха стала ўраз у хаце: **чутно як муха пралятае** (Я.Колас). Усе майчалі гэтак, што было **чуваць як муха пралятала** (М.Чарот). Дысцыпліну Варановіч трымаць умее. На яго ўроку **чуваць як муха праляціць** (І.Навуменка).

Чуй дух. Акал. Разм. Вельмі хутка, імкліва (уцякаць, імчацца, бегчы і пад.). **Сін.:** без аглядакі (у 1 знач.); без духу бегчы; без душы бегчы; без памяці (у 1 знач.); ва ўсе лапаткі (у 1 знач.); высалапіўшы язык (у 1 знач.); з усёй сілы (у 2 знач.); з усіх ног; колькі <было> духу;

колькі <было> сілы (у 2 знач.); на злом галавы (у 2 знач.); на скрут галавы (у 2 знач.); на ўвесь дух; на ўвесь мах; на ўсе жылы; на ўсе застаўкі (у 2 знач.); на ўсе ногі; на ўсю моц (у 2 знач.); што ёсць духу (у 1 знач.); што ёсць сілы (у 2 знач.); як дуж; як жару ўхапіўшы; як з ланцуга сарваўшыся; як з перуна; як мага (у 1 знач.); як на крыллях; як на пажар; як падсмалены. **Ант.:** як чарапаха. *Узбегишы на ўзгорак, яны пабачылі дзіўнага на белым фоне звера, які чуй дух уцякаў у белы абшар* (У.Караткевіч). *Ігнат чуй дух паляцеў з катлом. Самых буйных, з кулак, камянёў нацягаў* (Маладосць. 1992. № 6). [Насовіч, с. 105: чуй дух — 'вельмі хутка'.]

Чырвоны памешчык. Адз. і мн. У ролі розных чл. ск. Разм. Старшыня калгаса як гаспадар з неабмежаванай уладай. *Партыя і ўрад рабілі героямі чэкіста Арлоўскага.. ці якога іншага чырвонага памешчыка* (Р.Барадулін). «**Чырвоныя памешчыкі**» паўсюды рабілі, што хацелі, ператвараючы падначаленых у паслухмяных балванчыкаў (М.Дзелянкоўскі). — *Бачыў я Кузьму Іванавіча...* — Яго можна назваць **чырвоным памешчыкам**? — Як вам хочацца, так і называйце — хоць белым генералісімумам... *Шашлыка для людзей жыві, гэта і сёння відаць...* (А.Масарэнка).

Чыя (чыё) бярэ (узяла, узяло, возьме). У знач. асаб. ск. Разм. Хто перамагае. Выказванне прызнання чыёй-н. перамогі. *Дагэтуль сядзеў і чакаў, чыя возьме, а цяпер лічыць, што ўжо ўсё вырашана і таму можна не саромецца* (К.Крапіва). *Кожны чацвёрты — за рэформы, за дэмакратыю. Кожны другі чакае, чыя возьме* (Ю.Хадыка). *Яны нашых б'юць, а мы іхніх. Паглядзім, чыё возьме* (І.Гурскі).

III

Шайка-лейка. Гл. <адна> шайка-лейка.

Шапка манамаха. Мн. не ўжыв. Часцей дап. Функц. не зам. 1. Галаўны ўбор як сімвал царскай улады ў Расіі. *Хто б мог падумаць, акрамя хіба самога авантурыста Глінскага, што ён, хоць і не ў шапцы Манамаха, а ўсё ж пакіруе Масковіяй пры малалетнім цару* (А.Петрашкевіч).

2. Адзінае, поўнаўладнае кіраўніцтва дзяржавай. *Афанасій Філіповіч сем гадоў вучыў «царэвіча маскоўскага» — яшчэ аднаго самазванца на шапку манамаха* (В.Чаропка). *Глінскі руніўся пра такую блізкую зараз шапку манамаха. Логіка барацьбы за прастол і схільнасці Глінскага — рэчы ўпартыя* (А.Петрашкевіч). *Паход за шапкай манамаха не адмяняецца, а толькі адкладваецца* (В.Оргіш).

Шарварку (-і) адрабляць. Разм. Неадабр. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Марудліва, абыякава, без старання рабіць якую-н. справу. **Сін.:** цягнуць валынку (у 2 знач.); цягнуць каніцель (у 2 знач.); цягнуць ката за хвост (у 2 знач.); цягнуць рызіну (у 2 знач.). *Прыгадаўся тут, на лясной дарозе, наступны дзядулей урок, на якім давучаў працаваць (не шарварку адрабляць!)* (Ф.Янкоўскі). Пяе [артыстка] — усё адно як на ўзгароду вешае... Як тыя **шарваркі адрабляе**... Як цераз пень калоду тралюе... (Н.Гілевіч). Каламыйка грае далей, грае доўга і нудна, слухачы пасалавелі і спяць, раты разавіўшы, а прачнуцца — і далей **адрабляюць шарварку**... (А.Чобат).

Шкляны бог. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Іран. Гарэлка, спіртное. **Сін.:** божая сляза; зладзейка з наклейкай; зялёны змей (у 1 знач.); малако ад шалёнай каровы; царскія слёзы; чортава зелье. [Паэт] меў некаторую склоннасць да «**шклянога бога**» (В.Ластоўскі). Толькі давядзецца яму з **шкляным богам** павесці лады, дык ад першай чаркі мякчэй пакачанай анучы робіцца: куды зайгодна круці — камечыцца (А.Калюга).

Шкура гаворыць у каго, на кім. Гл. скура (шкура) гаворыць у каго, на кім.

Шостае пачуццё. Мн. не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Функ. не зам. Здольнасць інтуітыўна ўспрымаць, прадбачыць, угадваць што-н. Ён смутна, **шостым пачуццём**, як зайжды пазнаеш знаёмае, пазнаў словы, мабыць, першага прыпеву... (У.Караткевіч). Я ганарыўся, радаваўся, што **шостае пачуццё** мяне не падвяло і што маё каханне з першага погляду мае пад сабой рэальную, урадлівую глебу (У.Міхно). Нейкім **шостым пачуццём** акцёр на сцэне, а рэжысёр альбо драматург, седзячы ў зале, тонка рэагуюць: вунь... зірні туды... (В.Бур'ян). Сабака, дзякуючы свайму **шостаму пачуццю**, загадзя ведаў аб лёсе свайго гаспадара і прыбег на апошняе з ім развітанне... (Ф.Аляхновіч).

Што возьмеш з каго, з чаго. У абаг.-асаб. ужыв. Разм. Неадабр. ці іран. Нічога іншага, лепшага і чакаць ад каго-ці (радзей) чаго-н. не даводзіцца. А ўрэшце **што** з яго **возьмеш**, калі ён сваю родную матку кінуў, як жывёліну, у трудную мінуту (Я.Колас). Хай [нашы маладзёны] пагрукаюць, пабарабанняць, пабурапеняць.. **Што** з іх **возьмеш**... (П.Місько). «Недарэчны заглавак» артыкулу даў сябар Саюза пісьменнікаў, аўтар каля дзесятка кніг. Ну, **што** з яго **возьмеш**, мабыць, спісаўся... (С.Суднік). — Пасля балю як быццам які грэх узяў на душу. — Успамінаць нават аб ім не хочацца. — Ну, **што** з яго **возьмеш**, з гэтага балю... (М.Трухан). Начальнік аддзела кадраў,

трыццаціпяцігадовая жанчына, запытальным позіркам глянула на госця. Позірк кабеты ўспыхнуў зоркай Венеры і патух дробным вуглікам: **што** з яго **возьмеш**... (Я.Палубятка). Я гадамі жыла бы замураваная ў сцяну. О, у сэнсе беларускамоўнага «культурнага асяроддзя» наша правінцыя – амаль тое самае, што Сант’яга-дэ-Куба, нават горш, бо там мая асабліваць лёгка тлумачылася: маўляў, чужаніца, **што** з яе **возьмеш**! (А.Брава).

Што сабака блох. Гл. як (што) сабака блох.

Што ў лоб што па ілбе. Акал. Разм. Аднолькава, тое самае. **Сін.:** не кіем дык палкай; ці савой аб пень ці пнём аб саву. Нічога не папішаш. Такі ўжо лёс дзяржаўцаў у нераўнапраўным злучэнні, як яго ні назаў — уніяй, саюзам, федэрацыяй ці канфедэрацыяй. Як кажуць, **што ў лоб што па ілбе** (А.Петрашкевіч).

Што цыган коней. Гл. як (што) цыган коней.

Што шыла ў мяшку. Гл. як (што) шыла ў мяшку.

Шылам хлеб есці. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Жыць у нястачы, у беднасці, галадаючы. Жонка, зрэшты, таксама ў тым Мюнхене не стала **хлеб шылам есці**: у палякаў — а яна з іх — усё якіясьці сваякі ў заходнім замежжы (С.Яновіч). [Лепешаў, с. 82; Даніловіч, с. 209: шылам хлеб есці — ‘не мець сродкаў для існавання’.]

Я

Як авечы хвост. Акал. Разм. Вельмі моцна (калаціцца, трэсціся і пад.). **Сін.:** як асіна; як асінавы ліст. Слухай, друг, не калаціся ты **як авечы хвост**. Я цябе не з’ем, але і ты паводзь сябе разумна (А.Асіпенка). Сэрца працягвала ўздрыгваць. **«Як авечы хвост»**, — падумаў [Іван Піліпавіч] з гумарам, але не без болю за яго (І.Шамякін). Дзікае паляванне палчала далей, а я сеў на зямлю. Сэрца маё калацілася **як хвост авечы** (У.Караткевіч). Зрабілася холадна, і голая душа затрэслася **як авечы хвост** (М.Захаранка).

Як (бы) на кані праехаць. Акал. Разм. Вельмі добра, удала (пражыць, праслужыць). **Ант.:** як на свінні праехаць. Другі год службы, і прайда, праляцеў — **бы на кані праехаў**. Трэці аказаўся куды нуднейшы (В.Блакит). [Лепешаў, с. 90: як на кані праехаць.]

Як (быццам, бы) Ленін на буржуазію. Акал. Разм. Іран. Непрыязна ці з нянавісцю, з агідай (глядзець на каго-н.). Падышлі бліжэй, я пазіраю на Айчанаша **як Ленін на буржуазію**, — непрыязна, спадылба, а ён на мяне — паблагліва, з насмешкай (М.Кусянкоў). Жонка мяне не святкавала і не святкуе, дачку супраць нацкавала. І дачка **быццам Ленін на буржуазію** касавурыцца (А.Калодзежны). Ён жа [начальнік аддзела кадраў] былы опер, якога

выперлі з МГБ. На нас ён глядзіць **бы Ленін на буржуазію**. Хадзем збірацца (І.Фурсевіч).

Як (быццам) тапелец за саломінку. Акал. Разм. Як за апошні выратавальны сродак (хапацца, хапіцца, ухапіцца і пад.). Косцік схапіўся за сваю міжвольную смеласць **як тапелец за саломінку**. Кожная хвіліна вырашала яго лёс (С.Баранавых). «А чаму, чаму не каго-небудзь, а менавіта мяне вылучылі [на пасаду]?» – ухапіўся **быццам тапелец за саломінку** за гэтую думку раптам Андрэй (Б.Сачанка). Я перадаў прапанову пана Клауса, і Яўген ухапіўся за яе **як тапелец за саломінку**: «Выдатна! Пайшлі скажам гаспадарам» (С.Законнікаў). Канечне, можна хапацца **як тапелец за саломінку**, спадзявацца, што ўсё абыдзецца, сцярпіцца – злюбіцца, аднак, у рэшце рэшт, мусіць, зайсёды наступае расплата за той падман, за кампраміс з сумленнем... (В.Блакiт).

Як (бы) шчыгрынавая скура. Акал. Разм. Прыкметна, адчувальна (скарачацца, звужацца, меншаць і пад.). Час скарачаўся **як шчыгрынавая скура**... (А.Арабей). Калі [Даўгалёў] глядзеў на карту, часам думаў: тэрыторыя імперыі капіталу звужаецца **бы шчыгрынавая скура** (А.Левановіч). Чаму настаўніцкі заробак увесь час сціскаецца **як шчыгрынавая скура**? (А.Куліцкі).

Адзін **як вока ў лобе (ілбе)**. Акал. Разм. Зусім (адзін). **Сін.:** як ёсць адзін; як палец; як перст. Мама, я пастарэў без цябе, ля сцен адзіноты вырас. Мне зараз твой зразумелы выраз: адзін **як вока ў ілбе** (Р.Барадулін). Ой, і не пытайся, любачка, адна я цяпер, **як вока ў лобе**... Усе мае за светам жывуць... (А.Галубовіч). [Янкоўскі, с. 49: адзін (адна, адно), як вока ў лобе.]

Як дунай. Разм. Адабр. 1. Вык. Ужыв. пры дзейн. са знач. адуш., канкр. і абстр. прадмета. Цудоўны, моцны. **Сін.:** як на заказ. Цяпер гаспадарка ў нас **як дунай**, а даўней, расказваюць людзі, дык не было за што рук зацяць (Я.Лёсік). Паглядзіце: хлопец **як дунай**; дзе такому пару падбярэш... (А.Цыхун).

2. Акал. Цудоўна, надзвычайна, найлепшым чынам. **Сін.:** на поўную катушку (у 1 знач.); па ўсіх правілах; чын па чыну; чын чынаром; чэсць па чэсці; як мае быць (у 1 знач.). І гаспадарка з часам зацвіла і загула **як дунай**. Цяпер, куды ні зірнеш, на што вокам ні кінеш – усё голасна сведчыць, што гэта заможная гаспода, што жыве тут старанны, працавіты гаспадар (Я.Лёсік). Пішаніца **як дунай** вырасла, вуж не пралезе (А.Цыхун). [Параўн. у гаворках Дзісеншчыны (Польмя. 1994. № 12) і Мсціслаўшчыны (Польмя. 1997. № 7): як дунай – ‘пра вельмі здаровага, моцнага чалавека’.]

Загарэцца (устыхнуць) **як запалак (-лка)**. Акал. Разм. Неадабр. Імгненна, раптоўна. Пра нечаканы парыў гарачнасці. Рэакцыя была імгненная... Гэтак рэагаваў Андрэй Ягоравіч часта – загарайся **як запалак** (Б.Сачанка). [Янка] малады, загарачы яшчэ. **Як запалак устыхвае** (Г.Далідовіч). [Лепешай, с. 88: загарайца як запалак.]

Скажай **як звязай**. М., ж., н.; адз. і мн. Акал. Разм. Катэгарычна, як канчаткова вырашанае. Лётчык скажай гэта так непасрэдна, што я расчуліўся ў думках: «Скажай **як звязай**, ды й не доўга думай» (У.Калеснік). У цябе, Баёк, усё не так, як у людзей, і днём і ноччу... – Скажай **як звязай**, – засмяяўся Баёк (А.Кудравец). [Лепешай, с. 86: скажай як звязай.]

Як з гразі куля. Вык. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Нявартасны, нікудышны, неадпаведны назве, месцу, пасадзе і пад. **Сін.**: як з казы карова. Кідайце, калега, сваё інтэлігентства. Ведайце, што з інтэлігента салдат **як з гразі куля** (М.Гарэцкі).

Як з гусака вада з каго. У безас. ужыв. Разм. Часцей неадабр. Абсалютна аднолькава, без розніцы, не мае значэння для каго-н., не хвалюе, не кранае каго-н. **Сін.**: абы дзень да вечара каму (у 2 знач.); адзін хрэн каму; адзін чорт каму, для каго; адна трасца <каму>; адна халера; адно ліха; гора мала каму; і не шум баравы каму; ні гораха ні холадна каму (у 3 знач.); хоць бы што (у 3 знач.); хоць воўк траву еш; хоць патоп; хоць трава не расці каму; што з гусі вада з каго, каму. Ты сам добры гусак. Гэта ж пра цябе гавораць: «З яго **як з гусака вада**» (К.Крапіва). Адлучыць [ад гарэлкі] хіба якая страшная хвароба. Ужо званочкі былі, пару разоў вярталі яго з таго свету. Але са Шпулькі — **як з гусака вада** (М.Гіль). З яго **як з гусака вада**... А ад бутэлькі — за вушы не адцягнеш (М.Кацюшэнка). Усе смяяліся да слёз, а з Ані — **як з гусака вада** (С.Бязлепкіна).

Як з казы карова. Вык. Разм. Іран. Ужыв. пры дзейн. са знач. асобы. Нявартасны, нікудышны, неадпаведны назве, месцу, пасадзе і пад. **Сін.**: як з гразі куля. Толькі закінулі [вуды], а ў мяне ўжо торгаецца жылка, чую, узяло, я раз — і падсек акуньчыка, а там другога. Я пяць, Паша аднаго, ну, а з Шуры рыбака, даруй, Шура, **як з казы карова** (В.Шырکو). [Лепешай, с. 86: як з казы карова.]

Сячы, смаліць, паліць **як з кулямёта**. Акал. Разм. Неадабр. Вельмі шпарка і не змаўкаючы. – Вы ведаеце, Галя трапіла ў аварыю, можна сказаць, жыццём рызыкавала. Ужо аргумент. Па-другое, член брыгады кампрацы, па... – Не палі, калі ласка, **як з кулямёта**. Яшчэ не было ў цябе «па-першае», а ты ўжо адразу «кампрацы» (С.Грахоўскі). Стаю паблізу трыбуны, гляджу на п'янага прамоўцу і вачам, вушам не веру. А той, далі бог, не меней гадзіны **як з**

кулямѣта смаліў (Г.Далідовіч). На ўсе пытанні адказвае ён. Сячэ **як з кулямѣта**. Можа, і праўду кажа, але і брэша (В.Карамазай).

Карысці як з раку смаку. Азн. Разм. Неадабр. Зусім ніякай (карысці ад каго-, чаго-н.). **Сін.:** як з казла малака. Размова з каралевай атрымалася цяжкай, працяглай і – безвыніковай. **Карысці – як з раку смаку**. Соф’я ні ў чым не прызналася (А.Бутэвіч). [Параўн. выслоўе з падобнай вобразнасцю – у Насовіча, с. 151: смаку, як у печаным раку; у Федароўскага, с. 284: такога смаку, як у печаным раку.]

Які нячысцік. У знач. дзейн. Праст. Неадабр. Часцей ужыв. у пыталных ск. Хто ж гэта такі (робіць, зрабіў што-н.). **Сін.:** якая нячыстая сіла; які чорт. [Мікіта:] Дзе той Спічыні? **Які яго нячысцік выкруціў у гэтую небяспечную для мяне хвіліну?** (Я.Купала). «Каб яно ўсё згарэла!» – лаяўся Войцік. І **які нячысцік** наслаў на яго гэтага здрадніка! (В.Быкаў).

Як кажуць. У знач. пабочн. сл. Разм. Як прынята гаварыць. **Сін.:** што называецца; як той казаў. Трэба, **як кажуць**, падвесці пад сельскую гаспадарку індустрыяльную базу (К.Крапіва). У кожнага свае справы – паабедай і хутчэй, **як кажуць**, на свой пост (П.Пестрак). За свой век я.. быў, **як кажуць**, на кані і пад канём. Больш, канечне, пад канём... (Б.Сачанка).

Даць, уваліць **як каню**. Акал. Разм. Ужыв. пры названых дзеясл.-вык. зак. тр. Не шкадуючы, вельмі моцна (пабіць, аддупцаваць каго-н.). – Сам жа сказаў, што мне поп патрэбен. – Бізун табе патрэбен. І я табе зараз увалю **як каню** за гэткія словы (Ю.Кулік). [Лепешай, с. 87: даць, уваліць як каню.]

Дагадзіць **як ксёндз Магдусі**. Акал. Разм. Жарт. Вельмі добра (дагадзіць каму-н.). Калі наш здаравенны чырвоны певень пераможна саскочыў з курыцы, сусед, што быў якраз на нашым двары, пануры дзядзька Ёсіп, сказаў майму бацьку пры мне, шасцігадовым смаркачу, яшчэ ўсё нявопытна гарадскім: «Во дагадзіў, як ксёндз Магдусі...» (Я.Брыль). [Лепешай, с. 88: як ксёндз Магдзе (Магдусі) – ‘вельмі добра’; Даніловіч, с. 231: як ксёндз Магдалене (Магдзе, Магдусі) – ‘зусім не (дапамагчы каму-н.)’ і ‘зусім не (дагадзіць каму-н.)’.]

Ляпнуць **як лапцем па балоце**. Акал. Разм. Неадабр. Вельмі недарэчна, нетактоўна (сказаць што-н.). **Сін.:** ляпнуць як лапцем па цымбалах. – Ну до, дзейкі, до! – узялася наводзіць мір Варка. – Вечна была-што ляпнеш **як лапцем па балоце**, тады сядзім совамі (А.Кажадуб). [Лепешай, с. 88: ляпнуць як лапцем па балоце.]

Як Ленін на буржуазію. Гл. як (быцам, бы) Ленін на буржуазію.

Як лядні. Абл. У знач. прэдык. азн. Разм. Вельмі халодныя (рукі, ногі). *Быў дождж, сцюдзёна, я туляўся на надвор'ю. Дворнічыха ратавала. Яна ўзяла, грэла, гарбатай пайла. – Ногі **як лядні**... Дзеткі мае...* (М.Гарэцкі). [Лядзень (мн. лядні) – лядзяк. Лепешай, с. 89: як лядні.]

Як на кані праехаць. Гл. як (бы) на кані праехаць.

Як ніколі. Акал. Функц. не зам. **1.** Як ні ў які іншы час, ні пры якіх іншых умовах (адчуваць, старацца, рабіць і інш.). *Мой харошы, мой саколік, сэрца тваё чую. Абніму і **як ніколі** моцна пацалую* (А.Александровіч). *Цяпер нетрываласць гэта чулася **як ніколі*** (І.Мележ). *Духавы аркестр галіцкага клуба стараўся **як ніколі*** (У.Паўлаў).

2. які. Выключна, у найвышэйшай ступені. **Сін.:** на дзіва (у 1 знач.); на рэдкасць які. *З вас некаторыя мяне ўжо хавалі, «вечную памяць» спявалі. Дарма малебны службылі Хрысту, — я ж, ведаецца, расту, жыву на волі і здароў **як ніколі*** (К.Крапіва). *Гэты год для беларускіх хакеістаў стаў **як ніколі** трыумфальным* (ЛіМ. 26.04.2002).

Як ойча наш ведаць, запамніць і пад. Акал. Разм. Вельмі добра, цвёрда. **Сін.:** удоўж і ўпоперак (у 2 знач.); як аблупленага; як свае пяць пальцаў; як табліцу множання. *Нават калі ён зноў браў яе ў рукі, дык праглядаў толькі аповед, і пры канцы ведаў кніжачку **як ойча наш*** (С.Астравец). — *Аянку яго мы на памяць ведаем. — **Як ойча наш*** (І.Дуброўскі). *Вучань мусіў **як ойча наш** засвоіць, што да 1919 года, калі адбылося абвяшчэнне БССР, беларусы не мелі сваёй дзяржаўнасці...* (У.Арлоў). [Даніловіч, с. 239: як ойча наш.]

Мяняць **як пальчаткі.** Акал. Разм. Недабр. Даволі часта. **Сін.:** як цыган коней. *Кіраўнікоў гаспадарак мянялі тады **як пальчаткі**. І каго толькі не прысылалі ў вёску камандаваць!* (С.Законнікаў).

Як папа Карла рабіць, працаваць і пад. Акал. Разм. Часцей ужыв. пры дзеясл.-вык. незак. тр. Напружана, высільваючыся. **Сін.:** як заклаты; як <чорны> вол. *У кожнага свой лёс... Я ў свой час рабіў **як папа Карла**...* Цяпер бачу, што многія мае равеснікі паспіваліся, а я хоць чагосьці, але дасягнуў у гэтым жыцці (М.Рындзюк). — *А калі ў вас будзе яшчэ адзін адказ [уладкавацца]? – На такі выпадак мы знайшлі яшчэ больш чорную працу, дзе будзем шчыраваць **як папа Карла**, але назад не вернемся* (А.Сіліч). [Лепешай, с. 91; Даніловіч, с. 240: як папа Карла.]

Дурны **як пень.** Акал. Разм. Вельмі, надзвычай. **Сін.:** як бот <з левай нагі>; як сала без хлеба. *Не хачу ні сумах цягаць, ні здароўе*

апошняя лажыць на сотках. Не хачу, каб людзі з мяне смяяліся, што дурная **як пень...** (Г.Далідовіч).

Адзін **як перст**. Акал. Разм. **1.** Зусім (адзін), без сям'і. **Сін.:** адзін як вока ў лобе; як ёсць адзін; як палец (у 1 знач.). Скажы мне праўду — усё дарую. Я ж без цябе **як перст** адна, бо што лічыць яго, блазна? Як без цябе яго ўзгадую? (Я.Колас). Пад ліпай, што галлём чарнее, стаяла хата ў тры акны. Жыла там цётка Паланея, адна **як перст** пасля вайны (С.Законнікаў).

2. У поўнай адзіноце. **Сін.:** як палец (у 2 знач.). Старасць.. кінце іх адных, старэнькіх, адных **як перст** і чуць жывенькіх і непатрэбных анікому на цягасць жыццю маладому (Я.Колас). І застаўся Іван Іванавіч адзін **як перст** (М.Лынькоў). Зараз зіма, холадна, яна адна ў пустой няпаленай кватэры. Адна **як перст** (А.Наварыч).

Жыць **як песню пець**; пражыць **як песню спець**. Акал. Разм. Вельмі дружна, у поўнай згодзе. **Сін.:** душа ў душу (у 1 знач.); звон у звон; на адну нагу (у 1 знач.); у ладу <з кім>. **Ант.:** на нажах <з кім>; як кот з сабакам. — Ты пакінеш, забудзешся на мяне, а таго не ведаеш, што ты мяне не адну пакінеш... — агарошыла яна Хведара, ох, як агарошыла. І шкада стала маладзіцу: жыві з ёю — **як песню пей** (М.Гроднеў). Вольга Сямёнаўна мізэрная павэдлуг Паўла Іванавіча... І пражылі яны жыццё **як песню спелі** (В.Шырко).

Як рублём падарыў (-ла, -лі). Акал. Разм. Адабр. Вельмі ласкава, прыхільна, добрабычліва (глядзець, паглядзець на каго-н. і пад.). Яна паглядзела на мяне — **як рублём падарыла** (К.Камейша).

Як сабака блох. Гл. як (што) сабака блох.

Брэша **як савецкае радыё**. Акал. Разм. Іран. Бессаромна і бясконца. Калі б тое самае людзі пачулі на радыё, то яму ўжо даўно ніхто не верыць, нават прымаўка такая была — брэша **як савецкае «радзіва»...** (М.Кусянкоў).

Дурны **як сала без хлеба**. Акал. Разм. Вельмі, надзвычай (дурны); пра каго-н. **Сін.:** як бот з <левай> нагі. У вачах маці гэта быў недалёкі чалавек, і, калі ён іншы раз прарэчыў ёй, яна нават не спрачалася, проста нібыта сама сабе ўголос зазначала: «Дурны як сала без хлеба». Або казала: «Сталіца Камбоджы». Ёсць такая краіна, яе сталіца Пном-Пень, і, значыць, айчым — пнём пень, пень пнём (М.Кусянкоў). — Як настроены стараста?.. Ваш — паскудзь? — Паскуда, хоць дурны **як сала без хлеба...** (П.Пестрак). [Даніловіч, с. 245: як сала без хлеба.]

Як свечка. Акал. Разм. **1.** Роўным, высокім, яскравым полымем (гарэць, згарэць і пад.). — Сухое, гарыць **як свечка**, — сказаў Піліпчык,

каб усчаць якую гутарку з Сілівонам (М.Лынькоў). Яно [гумно] згарэла **як свечка** сярод белага дня (Р.Сабаленка). Праз колькі хвілін дрэва загарэлася **як свечка** (У.Мяжэвіч).

2. Роўна, нерухома, замёршы на месцы (стаяць, стаць і пад.). **Сін.:** як укопаны. Чаго стаіш **як свечка**, намажы ззаду (У.Ляўданскі). На полі **як свечка** стаяла голая бярозка (А.Ставер).

Як сляпы плота (за плот) трымацца. Акал. Разм. Неадступна, настойліва, упарта. Мы з вамі, таварыш чытач, не будзем трымацца ясеня **як сляпы плота...** (А.Калюга). З таго часу я зразумеў, што паэт не павінен трымацца рэчаіснасці **як сляпы плота** (А.Мальдзіс). Складваецца такое ўражанне, што ўлада наша страціла калі не розум, то слых, зрок і адчуванне, інакш бы не трымалася за калгасы **як сляпы за плот** (А.Петрашкевіч). Мастацтва – творчая фантазія. Гісторыя, факты яе, дзеянні асоб асаблівай прасторы фантазіі не даюць. Трымайся за іх **як сляпы за плот** (І.Шамякін).

Як табліцу множання ведаць, запомніць і пад. Акал. Разм. Вельмі добра, цвёрда. **Сін.:** удоўж і ўпоперак (у 2 знач.); як абдупленага; як ойча наш; як свае пяць пальцаў. Пётр Мікалаевіч школы ў сваім рэгіёне ведае **як табліцу множання** (Настаўн. газ. 12.12.2000).

Як тапелец за саломінку. Гл. як (быццам) тапелец за саломінку.

Разысціся, разыходзіцца і пад. **як у моры караблі.** Акал. Разм. Назаўсёды, канчаткова. А далей? Нічо-га... Разышліся **як у моры караблі...** Ён паехаў вучыцца, а я паступіла ў педагагічны (Э.Валасевіч). Пабудуць [Валянцін з Мар'янавай дачкой] месяц разам у вёсцы і раз'едуцца, разыдуцца **як у моры караблі** ці, наадварот, сыдуцца (В.Казько). Вас нішто не звязвае, разыдзіцеся з ёй **як у моры караблі** (М.Зарэмба). Там укалвае класны кузаўшчык. Ён лішняга не возьме... Хлопец прыкіне, чым рамонт абярнецца. Ты разлічыся і — раз'ехаліся **як у моры караблі** (Л.Маракоў).

Як цыган коней. Гл. як (што) цыган коней.

Набрацца **як (што) сабака блох.** Акал. Праст. Неадабр. Занадта многа. Угавары свайго, каб жыві, як чалавеку належыць, строга. А то навучыўся, гіцаль, ад гэтага Бяскішкіна, набраўся **як сабака блох** (У.Караткевіч). Ён набраўся гэтых імён **як сабака блох**, а яны ўсе, як і мясіны, у якіх ён жыві, чужыя, проста крадзеныя ім... (Польмя. 2000. № 5). Но Пасаран падаў новую каманду, дзе і калі набраўся ён гэтых каманд **што сабака блох**, сапраўдны камандзір: — На месцы аць-два, стой. Направа. Падраўняцца (В.Казько).

Мяняць **як (што) цыган коней**. Акал. Разм. Неадабр. Вельмі часта. **Сін.:** як пальчаткі. **Крайнімі аказаліся старышыні калгасай...** Іх пачалі мяняць **што цыган коней** (У.Паўлаў).

Як (што) шыла ў мяшку. Вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета. Штосьці відавочнае, яўнае, якое нельга ўтаіць, схаваць. Гэта факт, які ніяк нельга абмінуць, хоць калі-небудзь ды ён можа нагадаць пра сябе. Гэта **як шыла ў мяшку** (У.Дамашэвіч). Любая, нават мізэрная радасць **што шыла ў мяшку**. Ну паспрабуй яе схаваць (П.Палітыка).

Як шчыгрынавая скура. Гл. як (бы) шчыгрынавая скура.

Вылазіць, вылезці **як шыла з мяшка**. Акал. Разм. Непазбежна, відавочна, як бы ні ўтойвалася што-н. Які б ні быў Мароз асіярожны, а, ведама, што-нішто, вылезла **як шыла з мяшка** (В.Быкаў). Усялякая штучнасць вылазіць з кароткага твора **як шыла з мяшка** (Г.Каржанеўская).

Як шыла ў мяшку. Гл. як (што) шыла ў мяшку.

Ясней яснага. У знач. вык. Разм. Ужыв. пры дзейн. са знач. абстр. прадмета (становішча, справа, усё і пад.). Цалкам зразумела, зусім відавочна. Тым часам прыйшоў ліст ад мужа, і там была картка ад мае сястры, дзе яна пісала, што Юра ў той жа школе, што ў Ларыса... **Ясней яснага**, я так і абмякла, але мой муж гэтага не прыкмеціў і думаў, што Юра сапраўды вучыцца... (Л.Геніюш).

Яшчэ толькі не хапала (не ставала) каго, чаго. Выкл. Разм. Вокліч незадавальнення, абурэння кім-н. ці чым-н. непажаданым. «Таварыш капітан, радывы Бедрыс па вашым загадзе прыбыў!» Бог ты мой, падумаў Бакульчык расчаравана, **яшчэ толькі** гэтага грамілы **не хапала...** Чакаў убачыць хударлявага, у няўклудна абвіслым кіцелі, а тут такі мацак! (В.Блакiт). Дождж ліў, а ён сядзеў і майчуаў. І невядома, колькі гэта доўжылася. «Грымотаў **яшчэ не ставала толькі!**» — падумалася яму раптам (С.Астравец). — Рукі ўгору!.. — Цьфу, нячысцік!.. **Толькі** цябе **не хапала!** (Н.Гілевіч). — Мы са Стасем надумалі ў Мінск ехаць... — Во-во, **толькі яшчэ** вас там **не хапала** (А.Асіпенка). «Во скоро суседка карову падоіць, малака прынясе». «Нам **толькі** суседкі **не хапала**», — падумала я і ціха пытаю Валіка: «Што будзем рабіць?» — «Не панікуй, нешта прыдумаем», — кажа Валік (М.Кусянкоў).

З М Е С Т

Прадмова

Дадатковыя значэнні фразеалагізмаў

Варыянты некаторых фразеалагізмаў

Іншыя ўдакладненні ў ФСБМ

Слоўнік. А — Я

Даведачнае выданне

Лепешаў Іван Якаўлевіч

У ФРАЗЕАЛАГІЧНУЮ СКАРБОНКУ

Даведнік

Рэдактар Н.П.Дудко
Камп'ютэрная вёрстка М.І.Верстак

Здадзена ў набор 05.01.2004. Падпісана да друку 02.2004.
Фармат 60х84/16. Папера афсетная
Друк RISO. Гарнітура Таймс.
Ум.друк арк. Ул.-выд. арк. Тыраж экз. Заказ

Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны
універсітэт імя Янкі Купалы».
ЛВ № 96 ад 02.12.2002. Вул. Пушкіна, 39, 230012, Гродна.

Надрукавана на тэхніцы выдавецкага аддзела
Установы адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны
універсітэт імя Янкі Купалы».
ЛП № 111 ад 29.12 2002. Вул. Пушкіна, 39, 230012, Гродна.